

Niftiyev Niyaz Məmməd oğlu

1975-ci il iyulun 25-də Cəlilabəd rayonu, Tezəkənd kəndində anadan olub.

1982-1992-ci illərdə orta məktəbi, 1992-1997-ci illərdə M.Ə.Rosulzadə adına Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin əyani şöbəsini bitirib.

2000-2003-cü illərdə AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun Aspirantura şöbəsində təhsil alıb, eyni zamanda, "Kiçik elmi işçi" vəzifəsində çalışıb.

2005-2010-cu illərdə Bakı İslam Universitetində təhsil alıb. Dirlə bağlı bir neçə kitab - dərsləyin redaktorudur.

1997-ci ildən media sahəsində çalışır. Azərbaycanda milli-dini-mədəni müxtəlifliklə bağlı bir çox elmi-publisistik məqalələrlə çıxış edib. Dünyada bu sahədə ixtisaslaşmış və tanınmış Böyük Britaniyanın Mediada Müxtəliflik İnstitutu tərəfindən Xüsusi Sertifikatla təltif olunub (26.02.2004-cü il).

Prezident İlham Əliyevin Sərəncamı ilə "Azərbaycan milli mətbuatının inkişafındakı xidmətlərinə görə" "Tərəqqi" medalı ilə təltif olunub (21.07.2010-cu il).

"Azərbaycanda birgə yaşayış və multikulturalizmə" adlı geniş oxucu auditoriyasına fəlin nəzərdə tutulan bu kitab müəllifin on ildən çoxdur apardığı araşdırmaların nəticəsidir.

AZƏRBAYCANDA BİRGƏ YAŞAYIŞ
VƏ MULTİKULTURALİZM

NİYAZ NİFTİYEV

NİYAZ NİFTİYEV

AZƏRBAYCANDA BİRGƏ YAŞAYIŞ VƏ MULTİKULTURALİZM

NİYAZ NİFTİYEV

**AZƏRBAYCANDA
BİRGƏYAŞAYIŞ VƏ
MULTİKULTURALİZM**

Bakı-2015

Ümummilli lider Heydər ƏLİYEV:

”Biz, Azərbaycan deyəndə onun sərvətini, onun gözəl təbiətini nəzərdə tuturuq. Lakin bütün bunlarla yanaşı, respublikanın ən başlıca sərvəti əsrlərdən bəri bu torpaqda yaşayan, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa bağlayan, müxtəlif millətlərdən olan, müxtəlif dinlərə etiqad edən adamlardır. Ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər də zəngin olar”.

”Mən görüşlərimi milli azlıqların nümayəndələri ilə görüş adlandırmaq istəməzdim. Bu, Azərbaycanın, Azərbaycan xalqının nümayəndələri ilə görüşdür”.

”Azərbaycanın varı, dövləti, təkçə, onun pambığı, yeraltı, yerüstü sərvətləri deyil, onun ərazisində yaşayan xalqlarıdır”.

Prezident İlham ƏLİYEV:

”Multikulturalizm Azərbaycanın dövlət siyasəti və həyat tərzidir. Bu günlərdə keçirilmiş Üçüncü Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunda multikulturalizm ən çox müzakirə edilən mövzu idi. Bu gün Azərbaycan, artıq, dünyada tanınmış multikulturalizm mərkəzlərindən biridir. Biz, diqqəti ona görə bu məsələlər üzərində cəmləşdiririk ki, bu mövzuya yanaşmalar müxtəlifdir. Təəssüf, belə fikirlər də var ki, bəzi ölkələrdə multikulturalizm iflasa uğrayıb, özünü doğrultmayıb. Bunlar çox narahatlıq doğuran bəyanatlar, tendensiyalardır. Əgər, həqiqətən belədirsə, onda bu, ciddi müzakirə mövzusuudur. Azərbaycanda isə belə hesab edirəm ki, biz öz siyasətimizlə də, cəmiyyətin durumu ilə də sübut edirik ki, elə deyil, multikulturalizm yaşayır. O, yaşayır, möhkəmlənir, dərin köklərə malikdir və gələcəkdə bəşəriyyətin inkişafının yeganə yoludur”.

”Bizim dini dəyərlərimiz milli dəyərlərimizin tərkib hissəsidir və milli dəyərlərimizi dini dəyərlərsiz təsəvvür etmək mümkün deyil. Bizi əsrlər boyu bir millət, bir xalq kimi qoruyan, saxlayan dəyərlərimiz olmuşdur...”.

”Hər bir cəmiyyətin gücü onun dini və milli müxtəlifliyindədir”.

Ön söz:

Siyasi elmləri doktoru, professor
Elman Nəsirov

Elmi redaktoru:

Filologiya üzrə elmlər doktoru,
İdris Abbasov

Niyaz Niftiyev

Azərbaycanda birgəyaşayış və multikulturalizm
Bakı, 2015. 408 səh.

Kitabda birgəyaşayışın Azərbaycan modeli faktlar və sənədlər əsasında araşdırılmış, tolerantlığın milli mentalitetimizə xas keyfiyyət olduğu çoxsaylı qaynaqlara müraciət etməklə sübuta yetirilmişdir.

Araşdırmanın əsas məqsədi milli azlıqların tədqiq edilməyən, yaxud da araşdırmaya az cəlb olunan tərəflərinin öyrənilməsi və daha dolğun şəkildə geniş oxucu kütləsinə çatdırılması olmuşdur.

Təqdim olunan araşdırmada "milli azlıq" anlayışının xarakteristikası və multikulturalizm istər dünya, istərsə də Azərbaycan alimlərinin baxış bucağından öyrənilmiş, həmçinin, birgəyaşayışda azərbaycançılıq ideologiyası milli birliyin əsası kimi göstərilmiş, Ümummilli lider Heydər Əliyevin və Prezident İlham Əliyevin bu istiqamətdə gördüyü mühüm işlər diqqətə çatdırılmışdır.

Kitabdan politoloqlar, etnoqraflar, tarixçilər, beynəlxalq münasibətlər və beynəlxalq hüquq ixtisası üzrə təhsil alan doktorantlar, tədqiqatçılar, xüsusən də "Azərbaycan multikulturalizmi" fənnini tədris edən müəllimlər və bu sahədə təhsil alan tələbələr istifadə edə bilərlər.

(3.2.9.7)-0503020907

N

qrifli nəşr

036-2015

İSBN: 978-9952-485-64-6

© Niyaz Niftiyev, 2015

MÜNDƏRİCAT

Ön öz.....	7
Müəllifdən.....	13
Milli azlıq anlayışının xarakteristikası və multikulturalizm....	18
Azərbaycançılıq ideologiyası - milli birliyin əsası kimi.....	50
Azərbaycanda milli azlıqlar.....	62
Azərbaycan dövlətçiliyinə qəsdlər və onların qarşısının alınması.....	81
Azərbaycanda birgəyaşayış naminə həyata keçirilən milli siyasət.....	91
Beynəlxalq Konvensiyalar və onların milli qanunvericilikdə təsbiti.....	138
Beynəlxalq qurumların Azərbaycanda milli azlıqlarla bağlı siyasətə münasibəti.....	154
Təhsil siyasəti və milli azlıqlar.....	168
Azərbaycanda mədəni müxtəliflik.....	185
Azərbaycan mətbuatında multikulturalizm ənənələri.....	212
Milli azlıqların dini etiqad azadlığının təmin edilməsi.....	225
Nəticə.....	250
Xülasə.....	256
Rezümə (Rus dilində).....	258
Rezümə (İngilis dilində).....	260
İstifadə olunmuş ədəbiyyat.....	262

Ön söz

Beynəlxalq aləmdə etimadsızlıq mühitinin formalaşdığı, irqçilik, millətçilik, ksenofobiyanın genişləndiyi, etnik və milli dözümsüzlüyün az qala həyat tərzinə çevrildiyi bir reallıqda Azərbaycan Respublikasında multikulturalizm, dinlərarası və mədəniyyətlərarası dialoq, tolerantlıq və harmonik etnik müxtəliflik birgəyaşayışın Azərbaycan modelinin formalaşmasını şərtləndirmişdir. Dünya bu modeli öyrənməkdədir. Xüsusilə Parisdə baş verən 7 yanvar (2015) terror aktlarından sonra bir çox Avropa ölkələrində özünü kəskin şəkildə göstərən islamofobiya tendensiyası, milli və dini dözümsüzlük halları birgəyaşayışın Azərbaycan modelinin öyrənilməsini və müvafiq nəticələrin çıxarılmasını tarixi zərurətə çevirmişdir. Bu reallıqlar, heç şübhəsiz ki, sözügedən məsələlərlə bağlı həm ölkəmizdə, həm də beynəlxalq miqyasda dərin elmi araşdırmaların aparılmasına yeni təkan verəcəkdir. Bu istiqamətdə artıq ilk uğurlu addımları Azərbaycanın tədqiqatçıları atmaqdadır. Bu baxımdan müəllifi araşdırmaçı - Jurnalist Niyaz Niftiyevin olduğu "Azərbaycanda birgəyaşayış və multikulturalizm" adlı kitab nəinki elmi, həm də böyük siyasi aktuallıq kəsb edən əsərdir. Bu əsər haqqında mülahizə söyləyərkən ilk ağıla gələn fikir budur: çox vaxtında yazılmış kitabdır.

Müəllif əsər boyu etnik müxtəliflik kontekstində dünyanı narahat edən mürəkkəb suallara cavab axtarışındadır. Kitabın digər özelliyi isə ondan ibarətdir ki, o təkcə cavablarla kifayətlənmir, həm də müxtəlif din və mədəniyyətlərin daşıyıcısı olan oxucusu qarşısında düşünməyə və düşündürməyə xidmət edən çoxsaylı suallar irəli

sürür.

Həmin suallar ilk növbədə Azərbaycanda yaşayan ruslar, ermənilər, ukraynalılar, belaruslar, gürcülər, avarlar, ləzgilər, başqırdlar, tatarlar, yəhudilər, kürdlər, osetinlər, laklar kimi milli azlıqlar, talışlar, udinlər, dağ yəhudiləri, saxurlar kimi azsaylı xalqlar və Axıska türkləri, tatlar, lahiclar, buduqlar, qızırlar, haputlar, cəklər, xınalıqlar, ingiloylar, Krım tatarları, gürcü yəhudiləri, kazaklar, tabasaranlar kimi etnik azlıqlar və digər 40-dan artıq etnosla bağlıdır.

Elə məhz bu məntiqdən çıxış edərək, kitabın "Milli azlıqların xarakteristikası və multikultralizm", "Azərbaycançılıq ideologiyası milli birliyin əsası kimi", "Azərbaycanda milli azlıqlar", "Azərbaycan dövlətçiliyinə qəsdlər və onların qarşısının alınması", "Azərbaycan Respublikasında birgəyaşayış naminə həyata keçirilən milli siyasət" sərlovhəli yazılarında müəllif konkret faktlar və arqumentlərə istinad etməklə ilk növbədə tədqiqat predmeti ilə bağlı ayrı-ayrı anlayışların mahiyyətini açmış, bu məsələlərlə bağlı tək-cə yerli və xarici tədqiqatçıların elmi yanaşmalarını təhlil etməmiş, həm də problemə münasibətdə öz subyektiv baxışını da ortaya qoya bilmişdir.

Niyaz Niftiyevin qaldırdığı məsələlər kontekstində Ermənistanda və onun işğalı altında olan Dağlıq Qarabağda vəziyyətlə bağlı elmi qənaəti obyektiv reallığı əks etdirir. Müəllif haqlı olaraq qeyd edir ki, "Ermənistanın işğal siyasəti nəticəsində yaşadığımız region etnik qruplararası dialoq sahəsində bir sıra problemlərlə üzləşir. Bölgədə vaxtilə müxtəlif etnik qruplardan ibarət olan Ermənistan özünü monoetnik cəmiyyətə çevirir. Qafqazda müxtəlif etnik qrupların yaşamasına baxmayaraq, Ermə-

nistan öz monoetnik strukturu və irqçi dövlət siyasəti ilə regionda ciddi təhlükə mənbəyinə çevrilməkdədir”.

Əsərdə azərbaycançılıq ideologiyasından bəhs edən müəllif qeyd edir ki, bu məfkurə tərzində vahid polietnik millətin Azərbaycan dövlətçiliyinin yaradılmasına dair maraqlarının ümumiliyi, demokratiyanın, sərbəst iqtisadiyyatın, sosial həyat şəraitinin inkişafı uğrunda mübarizəsinin məqsədləri öz əksini tapmışdır.

Azərbaycançılıq iki təməl ideyanı - "dövlətçilik" və "vətənpərvərliyi" özündə birləşdirir - deyən müəllif, bu ideologiyaya ümummilli məzmun verilməsini Ulu öndər Heydər Əliyevin ən böyük tarixi xidmətlərindən biri kimi xarakterizə etmişdir. Müəllif xüsusi olaraq vurğulayır ki, Ümummilli lider Heydər Əliyev hər zaman bu fikirdə olmuşdur ki, "Azərbaycanın çoxmillətli, tolerant ölkə olması bizim böyük sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür... Azərbaycan - onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir. "Azərbaycan" sözü bizi həmişə birləşdirib”.

"Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideyasına tamamilə yeni məzmun verərək, onu Azərbaycanın milli-etnik xüsusiyyətlərinə, müasir dövrün tələblərinə və dünyanın müasir şəraitinə uyğunlaşdırdı... Heydər Əliyev azərbaycançılığı bütöv bir xalqın-bütün dünyada yaşayan azərbaycanlıların, Azərbaycanla bağlılığı olan soydaşlarımızın və həmvətənlərimizin söykəndiyi milli birlik platformasına çevirdi" - deyərək Ulu öndərin bütün sahələrdə olduğu kimi, milli məfkurə sferasında da misilsiz xidmətlərinə tarix elmləri doktoru, professor Əli Həsənov yüksək qiymət vermişdir. Bu fikirlərə istinad etməklə, müəllif haqlı olaraq qeyd edir ki, Azərbaycanın parçalanmasını istəyən qüvvələrin təzyiqlərinə rəğmən, Azərbaycanın etno-

psixologiyasını gözəl bilən təcrübəli dövlət xadiminin hakimiyyətə qayıdışından sonra ilk işi ideologiya ilə bağlı oldu. Məhz həmin ideologiyadan çıxış edərək, Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanın çoxmillətli dövlət olaraq milli siyasətinin əsas postulatını belə müəyyən etdi: "...Respublikamızın ən başlıca sərvəti əsrlərdən bəri bu torpaqda yaşayan, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa bağlayan, müxtəlif millətlərdən olan, müxtəlif dinlərə etiqad edən adamlardır. Ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olar". Ümummilli liderin peyğəmbərcəsinə söylədiyi bu fikirlər, müasir dünyamızda milli-etnik və dini dözümsüzlük mühiti formalaşdırmaqla "idarə olunan kaos" vəziyyəti yaradan qüvvələrin kimliyini anlamaq və nəticələr çıxarmaq üçün olduqca ibarətamizdir.

Əsərdə xüsusi olaraq vurğulanır ki, bütün sahələrdə Heydər Əliyev siyasətini novatorcasına davam etdirən Prezident İlham Əliyev Azərbaycanda milli və dini azlıqlar məsələsinə də hər zaman böyük diqqət və qayğı ilə yanaşmışdır. "Azərbaycanda əsrlər boyu çoxkonfessiya-lı, çoxmillətli cəmiyyət formalaşmış və müstəqillik illərində bu meyillər daha da güclənib" - deyən dövlət başçısının digər mövqeyinə görə: "Azərbaycanda bütün xalqlar dostluq, mehribanlıq şəraitində, bir ailə kimi yaşayır. Heç vaxt Azərbaycanda dini, milli zəmində anlaşılmazlıq olmayıb və bu, bizim böyük sərvətimizdir. Çünki hər bir ölkənin gücünü əlbəttə ki, bir neçə amil müəyyən edir - siyasi imkanlar, iqtisadi güc və eyni zamanda cəmiyyətdə mövcud olan ab-hava, sağlam mühit və həmrəylik duyğuları."

Milli və etnik zəmində dünyada ciddi problemlərin olması ilə bağlı təhlillərini müəllif Prezident İlham Əliyevin

”Azərbaycan nəinki sivilizasiyalararası bir körpüdür, biz, eyni zamanda öz əməyimizlə, siyasətimizlə müsbət meyillərin güclənməsinə təkan veririk... əfsuslar olsun ki, hər yerdə belə deyildir. Dini ayrı-seçkilik müşahidə olunur, məzhəb davası aparılır. Bu, böyük fəlakətdir və uçuruma aparan yoldur. Biz çalışırıq, çalışmalıyıq və öz səylərimizi daha da artırmalıyıq ki, dünyada bu meyillər müsbət istiqamətdə getsin” - fikirləri ilə əsaslandırır və həmin vəziyyətdən çıxış yolu kimi, birgəyaşayışın Azərbaycan modelinin öyrənilməsini təklif edir.

”Azərbaycan Respublikasında birgəyaşayış naminə həyata keçirilən milli siyasət”, ”Beynəlxalq Konvensiyalar və onların milli qanunvericilikdə təsbiti”, ” Beynəlxalq qurumların Azərbaycanda milli azlıqlarla bağlı siyasətə münasibəti”, ”Milli azlıqların hüquqlarının təmin olunmasında Ombudsmanın rolu”, ”Milli azlıqlar və media” və digər sərəlvhəli yazılarda isə müəllif müvafiq olaraq ölkəmizdə həyata keçirilən milli siyasətin məqsəd, prinsip və həyata keçirilmə mexanizmlərini açıb göstərmiş, bu sahədə beynəlxalq sənədlər və yerli qanunvericilik aktlarının müqayisəli təhlilini aparmış, beynəlxalq qurumların məlum sferada Azərbaycanda həyata keçirilən siyasətə münasibətini araşdırmış, milli azlıqların hüquqlarının müdafiəsi sahəsində Ombudsman institutunun oynadığı rola qiymət vermiş, habelə sözügedən sferada media ilə əlaqələr və dini etiqad azadlığının təmin edilməsi kimi məsələləri elmi təhlillər süzgecindən keçirmişdir.

Əsər tədqiqat mövzusu ilə bağlı çoxsaylı yerli və xarici ədəbiyyatın tənqidi analizi əsasında qələmə alınmışdır.

Beləliklə, sonda geniş oxucu kütləsinin ixtiyarına veri-

lən bu kitabın, multikulturalizmin və tolerantlığın həyat tərzinə və birgəyaşayış normasına çevrildiği Azərbaycan Respublikasında millətlərarası və dinlərarası dialoq, tolerantlıq, barışıq, harmoniya və qarşılıqlı zənginləşdirmə mühitinin daha da möhkəmlənməsinə xidmət edəcəyinə inanır və onun müəllifinə yeni yaradıcılıq uğurları arzulayıram.

Elman Nəsirov
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının
Siyasi Araşdırmalar İnstitutunun direktoru,
siyasi elmlər doktoru, professor

MÜƏLLİFDƏN

Birgəyaşayış Azərbaycan üçün yeni mövzu deyil. Azərbaycan Respublikası bu ölkəni özünün doğma evi hesab edən xalqların təhlükəsiz yaşamaları və adət-ənənələrini qorumaları üçün dövlət səviyyəsində bütün imkanlarını səfərbər etmişdir. Bu gün dünya üçün multikulturalist dəyərlər nə qədər yeni olsa da, Azərbaycan bu dəyərlər sisteminə - yəni, eyni bir ölkədə yaşayan müxtəlif xalqların mədəni hüquqlarını tanıyan humanist dünyagörüşü və ona uyğun siyasəti ilə uzun illərdir bəşəriyyətə nümunə göstərməkdədir.

Azərbaycanda belə bir gerçəklik dərk edilir ki, düşünülmüş multikulturalizm siyasəti olmadan ölkə sabit inkişaf yoluna qədəm qoya bilməz. Azərbaycanın birgəyaşayış modelini formalaşdırması və dünyaya təqdim etməsi isə bunun əyani təzahürlərindəndir. Ölkəmizin milli mədəniyyətinə uğurla inteqrasiya edən müxtəlif xalqların nümayəndələri harmonik inkişaf edirlər. Əlbəttə, müstəqillik illəri daha çox qloballaşma dövrünə təsadüf edən Azərbaycanın ondan da əvvəl mövcud olan multikulturalizm meyllərindən imtina etmək şansı yox idi. Bütün dünyada milli və dini münaqişələr fonunda artan anlaşılmazlığa, fobiyaya, qarşıdurmaya yol verməmək üçün birgəyaşayışın Azərbaycan modeli haqqında düşünmək və bu düsturu digər ölkələrdə də tətbiq etmək ancaq bəşəriyyətə uğur gətirə bilər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev multikulturalizmi dövlət siyasəti elan edərək, bunu ardıcıl olaraq davam etdirəcəyini, təkcə, ölkə daxilində deyil, bir sıra mötəbər tribunalarda da əminliklə vurğulayıb. Bu

cür yanaşma multikulturalizmin ən yaxşı modeli olan ölkəmizin inkişafının tarixi reallıqları, müasir dünya sivilizasiyası məkanı və zamanı daxilində davamlı inkişaf tələbatları ilə elmi cəhətdən əsaslandırılıb. Bu baxımdan, prezident İlham Əliyevin Bakıda "XXI əsr: ümidlər və çağırışlar" devizi ilə keçirilən Beynəlxalq Humanitar Forumunda dediyi kimi: "Öz dininə hörmət başqa dinə hörmətdən başlayır. Multikulturalizm ayrı-seçkiliyə yol vermir, əksinə bütün xalqları birləşdirir. Eyni zamanda, hər bir ölkənin öz qaydaları, öz ənənələri vardır".

Azərbaycan müxtəlif etnik və dini qrupların ənənəvi dözümlülük və ahəngdar birgəyaşayışı üzərində qurulmuş və həyata keçirilən milli siyasətin aparıldığı çoxmillətli və çoxdindli ölkədir. Tarixən, Azərbaycanda insanlar arasında milli, dini və irqi ayrı-seçkiliyə yol verilməmiş, tolerantlıq milli mentalitetimizə xas olmuşdur. Yüzdilliklər boyunca Azərbaycanda məskunlaşan və müxtəlif dinlərə etiqad edən xalqlar sülh və əmin-amanlıq şəraitində dinc - yanaşı yaşamışlar - aralarında heç bir ayrı-seçkilik olmadan. Bu ənənə eyni qaydada davam etməkdədir. Bu, dünya tarixinə yazılan tarixi nümunədir. Bu, adına "tolerantlıq" deyilən, gerçəkdə isə xalqımızın genetik koduna möhürlənmiş insanlıq, humanizm və bəşərilikdir. Bu, həqiqətdir, ən yüksək kürsülərdə səslənən səmimi etirafdır.

Prezident İlham Əliyev də leksikonumuzda, nisbətən, yeni söz olan multikulturalizm ənənələrinin ölkəmizdə əsrlər boyu həmişə mövcud olduğunu bəyan etmişdir: "Sadəcə, müxtəlif cür adlanıb, lakin mahiyyəti dəyişməyib. Zənnimcə, əsrlər ərzində, o cümlədən, Sovet dövründə yaranan müsbət meyillər müasir Azərbaycanda möhkəmlənir. Bu da ölkəmizdə milli həmrəyliyin əsası, müasir dinamik inkişafın təməlidir. Təəssüf ki, biz müasir dünyada

çox vaxt başqa mənzərə - qarşıdurma, təcrid olunma, ayrılıq-seçkilik görürük. Bəzi ölkələrdə, ümumiyyətlə, yüksək səviyyədə bəyan edirlər ki, multikulturalizm siyasəti fias-koya uğrayıb. Bu, çox təhlükəli meyldir. Düşünürəm ki, Azərbaycanın nümunəsi bunun tam əksini göstərir”.

Bu gün "azlıq" anlayışının mahiyyətinə qloballaşma prosesləri və dünyada baş verən dəyişikliklər kontekstində yenidən nəzər salmaqla, onun zənginləşdirilməsinə, dolğun və əhatəli şərh edilməsinə ehtiyac yarandığını aydın görə bilirik. Ona görə ki, qloballaşma həm də ölkələrin həddlarından kənarında yaşayan insan qruplarının sayca və məzmunca artmasını şərtləndirən mühüm amillərdən biridir.

Əlbəttə, bu mövzu istər Sovet dövründə, istərsə də Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra nüfuzlu alimlər tərəfindən tədqiq edilmiş və geniş oxucu kütləsinə təqdim olunmuşdur. Sovet dövründə olduğu kimi, müstəqillik illərində də daha çox "milli azlıqlar" mövzusu konkret sahələr üzrə araşdırılmışdır. Bu araşdırmaçılarından biri - problemi bir çox tərəflərdən 35 ildən artıq tədqiq edən tarix elmləri doktoru Qəmərsah Cavadov olmuşdur. Q.Cavadovun əsərlərində Azərbaycanda yaşayan milli azlıqların hamısı əhatə olunsa da, onların bir çox özəlliklərinin tədqiqi (ömür vəfa etmədiyindən) ona nəsib olmamışdır. Amma sağlığında o, milli azlıqların əkinçilik mədəniyyətindən tutmuş, təsərrüfat məişətləri, təbabət və xüsusən də tarixləri haqqında müfəssəl araşdırmalar aparmağa müvəffəq olmuşdur.

Bir sıra alimlərimiz isə konkret milli azlıqlarla bağlı araşdırma aparmağa üstünlük vermişlər. Əksəriyyəti elə həmin azlıqların nümayəndələri olmuşlar. Tarix elmləri namizədi Məhəmməd Əliyevin 2006-cı ildə nəşr olunan

”Azərbaycanda tatlar” kitabı da bu qəbildəndir. Əsərdə Azərbaycanca yaşayan tatların təsərrüfat həyatı, etnik tarixi, dini görüşləri və dilləri haqqında müfəssəl məlumat verilmişdir.

2006-cı ildə professor Yəhya Kərimovun müəllifliyi ilə hazırlanan və bütün xalqlar üçün ümumi olan ”Dilimizi öyrənək” dərsliyi, müxtəlif illərdə Şahrza Ağayev, Kərim Kərimov, Yədulla Ağazadə, Əbülfəz Rəcəbov, Əlirza Əliyev, Maqşud Məmmədov, Nadir Məmmədov və Mirhaşım Talışlı kimi elm adamlarının bəzi araşdırmaları da konkret azlığın (talışların) dilinin, tarixinin, adət-ənənələrinin öyrənilməsinə yönəlmişdir.

Müstəqillik illərində akademik Ramiz Mehdiyevin, tarix elmləri doktoru, professor Əli Həsənovun, fəlsəfə elmləri doktoru, professor Səlahəddin Xəlilovun, filologiya elmləri doktoru, professor Nizaməddin Şəmsizadənin, professor Vaqif Arzumanlının bu mövzuda qələmə aldıkları elmi-publisistik məqalələri də milli azlıqların öyrənilməsi baxımından əhəmiyyətli olmuşdur.

”Azərbaycanda multikulturalizm və birgəyaşayış” mövzusu üzərində işləyərkən yuxarıda adları çəkilən alimlərin əsərləri və məqalələrini araşdırmış, onların tezisləri əsasında yola çıxmışdıq. Burada vacib bir nüansı xüsusi olaraq qeyd etmək istərdik: kitab, problemin əsasən, elmi deyil, daha çox jurnalist araşdırması kimi təqdim olunur.

Tədqiqatda ilk növbədə müstəqillik illərində dövlətin bu sahəyə diqqət və qayğısı əhatəli şəkildə araşdırılmış, həmçinin, mövzuya uyğun olaraq tarixi faktlar xronoloji ardıcılıqla əks olunmuşdur.

Azərbaycan dövlətçiliyinə qəsdlər və onların qarşısının alınması, ölkədə birgəyaşayış naminə həyata keçiri-

lən milli siyasət, beynəlxalq Konvensiyalar və onların milli qanunvericilikdə təsbiti, beynəlxalq qurumların respublikada milli azlıqlarla bağlı siyasətə münasibəti, milli azlıqların hüquqlarının təmin edilməsində Ombudsmanın rolu, təhsil siyasəti, mədəni müxtəliflik, milli azlıqlar və media, dini etiqad azadlığının təmin edilməsi də araşdırmamızın başlıca istiqamətlərindən olmuşdur.

Ölkədə birgəyaşayışın təmin olunmasında siyasi hakimiyyətlə yanaşı, Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti, UNESCO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, xanım Mehriban Əliyevanın fəaliyyəti də diqqətlə öyrənilmişdir. Etnik qrupların milli mənsubiyyətlərinin qorunub saxlanmasında, onlar üçün yeni məktəblərin istifadəyə verilməsində, mədəni, dini abidələrin bərpasında və bu qəbildən olan bir sıra işlərdə Heydər Əliyev Fondunun, xüsusilə, Mehriban xanım Əliyevanın böyük xidmətləri vardır. Burada fikrimizi ölkənin Birinci xanımı Mehriban Əliyevanın sözləri ilə əsaslandırmaq: "Öz mədəniyyətinə, öz tarixinə, öz ənənələrinə, öz əməllərinə hörmətlə yanaşan xalq, gərək, eyni şəkildə fərqli mədəniyyətlərə də, fərqli tarixə də hörmətlə yanaşsın".

Kitabın multikulturalizmin və tolerantlığın həyat tərzinə və birgəyaşayış normasına çevrildiyi Azərbaycan Respublikasında millətlərarası və dinlərarası dialoq, dözümlülük və qarşılıqlı anlaşma mühitinin daha da möhkəmlənməsinə kiçik bir töhfə olacağına ümid edir və kitabla bağlı gələcəkdə öz fikir və mülahizələrini bildiren hər bir oxucuya dərin minnətdarlığımı bildirirəm.

Milli azlıq anlayışının xarakteristikası və multikulturalizm

Etnik qrup - etnososial təhsil, xüsusi etnik, etnopsixoloji, etnomədəni, dil və dini əlamətlərə malikdir. Onun başa düşülməsi siyasi-hüquqi terminlərdə "milli azlıq" kimi şərh edilir. Beynəlxalq hüquqi aktlarda, BMT Konvensiyalarında "milli azlıq" və "etnik azlıq" (qrup) çox zaman adekvat kimi işlənir. Müasir alimlərin böyük əksəriyyəti tərəfindən etnik qrupların bu tip xarakterik əlamətləri göstərilir: ümumi mədəni ənənələr, identiklik, xüsusi mədəni nailiyyətlər, spesifik sosial institutların olması, özünüaparma xarakteristikası, xüsusi simvolik əlaqələr, irqi və fiziki yaxınlıq, ortağ ənənələr, din, mədəni dərkəilmə, miqrasiya, ailə-nikah münasibətlərinin forması və dil. Praktikada bütün göstərilən parametrlərə müxtəlif kombinasiyalarda rast gəlinir. Bunların hər biri ayrı-ayrılıqda mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Beynəlxalq hüquqda "azlıq" anlayışı 1560-1648-ci illər arasında Avropada yaşanan protestant-katolik qarşıdurması ilə ortaya çıxmışdır. 1598-ci ildə Fransa kralı IV Henri tərəfindən qəbul edilən Nant Fərmanında və 1648-ci il Vestfal Sülh Sazişində protestant vətəndaşlarını əhatə edən hökmlərdə azlıq hüquqlarına da yer verilmişdir.

"Etnik" sözünün etimologiyasından bəhs edən Ronald Cakson qeyd edir ki, bu ifadə yunanca "ethnikos"dan törəmiş və cəmiyyətdə xarici qrup, yaxud, milliyyət mənasını ifadə edir. Latın dilində olan "ethnicus", təkcə,

”xarici” yox, həm də ”bütperəst” mənasında işlədilmişdir. Stebinzə istinad edən müəllif göstərir ki, ”etnik” məfhumu hər iki mənanı özündə ehtiva edir. (1.31)

İngilis dilində ”etnik qrup”, ”etniklik”, yaxud ”etnik konflikt” söz və söz birləşmələri ümumi termin kimi işlədilsə də, irq və etniklik konsepsiyası sosial reallıqdan irəli gəlir. Çünki onların hər ikisi fərd və qrupların şüurunda dərin şəkildə kök salmışdır. (2. 1,5.)

Nyu-York Dövlət Universitetinin Fəlsəfə və Müqayisəli Ədəbiyyat fakültəsinin professoru Corc Qrasia ”İrq, yoxsa etniklik” adlı əsərində bir sıra sualla özünə müraciət edir: ”İrq nədir? Etniklik nədir? Onların bir məfhum olduğunu güman edə bilərikmi? Hər iki məfhum əhəmiyyətli dərəcədə fərdi xüsusiyyətlərə malikdirmi? Bu terminləri bir-birinə bağlayan nədir? Onlar arasındakı bu əlaqələr sosial identiklik, cins, irqçilik, assimilyasiya, istismar, ədalət, qanun və dövlət siyasətinə aid olan əhəmiyyətli məsələlərə necə təsir edir?” və s. Müəllif irq və etniklik arasındakı fərqləri və oxşar cəhətləri müəyyənləşdirməyə və hər bir sualı ümumiləşdirilmiş qaydada cavablandırmağa çalışır. (3. 11)

Kaliforniya Pitzer Kollecinin Dilşünaslıq üzrə professoru Karmen Fot isə ”Dil və etniklik” adlı kitabında etnikliyin linqvistikla ilə əlaqəsindən bəhs edərək, etnosun mənşəyini fərqləndirməyə çalışır. (4. 7)

Bu gün ”milli azlıq” anlayışının mahiyyətinə dünyada baş verən dərin siyasi-iqtisadi, xüsusən də qloballaşma prosesləri fonunda yenidən nəzər salmaqla, onun zənginləşdirilməsinə ehtiyac yaranmışdır. Çünki qloballaşma prosesləri həm də ölkələrin hüdudlarından kənarında yaşayan insan qruplarının sayca və məzmunca artmasını şərtləndirir. Etnik qrupların daha sıx topladığı Avro-

pada bu gün baş verən kardinal dəyişikliklərin müəyyən axara salınması üçün azlıqların (burada həm ənənəvi milli azlıqlar, həm də yeni milli azlıqlar - immiqrantlar - nəzərdə tutulur) qorunması və hüquqlarının təmin edilməsi məsələsinə yenidən baxılmasına ehtiyac yaranıb. Çünki dövlətin suverenliyinə ən böyük təhdid milli azlıqların hüquqlarının qorunmaması nəticəsində separatizmin yaranmasından başlayır və buna görə, dövlət suverenliyi və milli azlıqların hüquqlarının qorunması çox vacib məsələdir. (17. 59)

Milli eyniyyət məsələsinə toxunan Polşa alimi Anna Volf-Poveskanın fikrincə, yeni siyasi reallığın etiraf edilməsi elə real siyasi gerçəkliyin məna və məzmunca isbatıdır. Bu da ortaya çıxan mənzərənin tam və dolğun, həm də fərqli şəkildə canlandırılmasında eyniyyət təşkil edir: "Köhnə strukturların dağılmasından sonra bir çox yeni siyasətçilər millətçi arqumentlərə arxalanmağa başladılar. 1989-cu ildən başlayaraq, ayrı-ayrı qrup və dairələr üçün "millət" anlayışı birliyə və özünüdərkə çağıran yeganə kateqoriya idi. Amma Orta Avropada milli eyniyyət problemləri Sovet İttifaqında və Yuqoslaviyadakı kimi dramatik kolliziyalar (toqquşma, çarpışma - N.N.) yaratmamışdı". (6. 18)

Vətəndaşlıq hüququ olan hər bir şəxsin, mənəviyyatca ona daha yaxın olan hər hansı milli və ya etnik qrupun üzvü olmağa subyektiv hüququ vardır. Azlıq - qrup hüququnun subyektidir. Belə bir təyinetmə üçün şəxsin mənsəyini bilmək, yaxud, hər hansı bir başqa vasitə lazım deyil. Dövlətlər bəyan edir ki, onun ərazisində etnik və ya hər hansı təyinetmə ayrı-seçkiliyə səbəb ola bilməz. (7)

Milli azlıqlar müxtəlif xalq və millətləri təşkil edən et-

nik birlikdən qopmuş, etnik proseslər zamanı xüsusi forma və məzmun kəsb etmiş ayrıca etnik qurumlardan ibarətdir. Hər bir etnik azlığın öz dili, adət-ənənəsi və mənəvi birliyi mövcuddur. Etnik azlıq, adətən, müəyyən bir ərazidə kompakt halda yaşayır. Etnik azlıq üçün səciyyəvi olan bu xüsusiyyətlər onun başqa xalq və millətlərlə qaynayıb-qarışmasına heç də mane ola bilməz. Eyni zamanda, etnik azlıqlar, tarixən, baş verən proseslər nəticəsində öz keçmiş etnik əlamətlərini saxlamaqla bərabər, qonşu xalq və millətlərdən də müəyyən əlamət və xüsusiyyətləri əxz edə bilər. Bu mənada respublikamızda yaşayan etnik azlıqlar da istisna təşkil etmirlər. (8)

Etnik azlıq - polietnik cəmiyyətlərdə etnik xarakteristikalarına görə fərqlənən qruplar cəmiyyətdə dominant mövqeyə malik ictimai resursların az hissəsini alır, etnik stratifikasiya sisteminin əsas hissəsi sayılırlar. Etnik azlıqların statusu sosial cəhətdən möhkəmləndirilir və say etibarilə deyil, daha çox ümumi əhəmiyyət kəsb edir (iqtisadi resurslara məhdud qaydada giriş, siyasi həyatda iştirak, idarəetmə və s.). Etnik azlıq nadir hallarda immiqrasiya üzrə nəzarəti həyata keçirən və polietnik cəmiyyətdə iqtisadi, siyasi, mədəni həyatda dominantlıq edən etnik qruplar tərəfindən ayrı-seçkiliyə məruz qalır. Sosial-siyasi quruluşlarına və cəmiyyətdə tutduğu mövqeyə görə, etnik azlıqlar müasir ədəbiyyatda plüralist - etnomədəni unikallığını qoruyub saxlamağa cəhd edirlər. Amma o da etiraf olunmalıdır ki, bütүн bunlar - "cəhd etmələr" zamanın diktəsi kimi müxtəlif sosial institutların və siyasətin prinsiplərinə uyğun olur. Yəni, "mədəni plüralizm" (məsələn, Norveçdə) assimilyalist - özünün etnik identikliyi qoruyub saxlamağa maraqlı olmayan və dominantlıq edən böyük çoxluqla assimilyasiyada maraq-

lı deyil (məsələn, ABŞ-da italyan, alman, irland immiqrantları). Şəssosionist - məxsusi etnik məişətə malik olmaqla bərabər, siyasi müstəqilliyə can atanların da mövcudluğunu (məsələn, İspaniyanın bask əhalisi) unutmamalıyıq. (9. 170)

Etnosun əmələgəlmə prosesini şərh edən rus filosofu tarixçi-türkoloq Lev Qumilyev "passionarlıq" haqqında yeni elmi nəzəriyyə ilə bu suala ətraflı cavab verməyə çalışır. O, qeyd edir ki, passionarlığın həm azlığı, həm də çoxluğu etnos üçün eyni dərəcədə təhlükəlidir. L.Qumilyevə görə, etnoslar iki cürdür: dinamik və relikt etnoslar. Birincilər nəsil-dən-nəsilə dəyişirlər, daim fəaliyyətdə olurlar, ikincilər isə nəsil-nəsil babalarının yolunu təkrar edirlər. Türkoloqun fikrincə, birincilərdə Avropa etnoslarının, ikincilərdə isə Dağıstan xalqlarının rus imperiyasından əvvəlki həyatını misal gətirmək olar. Qumilyev yazır ki, hər etnosun da öz daxili, bənzərsiz strukturu, ritmi, və adət-ənənələri var. (10. 515)

Son illərdə respublikamızda ictimai və humanitar elmlər sahəsində tez-tez işlənən, lakin əslində, məfhumun dərinəndən ehtivasına, məna çalarına diqqət yetirilməyən terminlər çoxdur. Bu baxımdan, "milli azlıqlar", "azsayılı xalqlar", "etnik qruplar", "etnik azlıqlar", "etnoqrafik qruplar" xüsusi qeyd olunmalıdır. Məsələn, ayrı-ayrı etnik azlıqlar "etnik qrup" adlandırılmış, "etnoqrafik qruplar" termini düzgün şərh olunmamışdır. Şübhə yoxdur ki, "milli azlıqlar", "azsayılı xalqlar", "etnik azlıqlar" terminlərinin düzgün izahı və şərhə respublikamızda milli məsələlərə dair bir çox problemlərin obyektiv həlli üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən amildir. Bəs "xalq", "millət", "milli azlıq", "azsayılı xalq", "etnik azlıq", "etnik birlik", "etnoqrafik qrup" məfhumlarının beynəlxalq aləmdə hüquqi, elmi, fə-

səfi və sosial məzmunu necə izah edilir və başa düşülür? Qismən də olsa, bu cəhətlərə nəzər salmaq faydalı olar.

Professor Vaqif Arzumanlı bu məsələyə diqqət çəkərək yazırdı ki, "millət", "xalq", "azsayılı xalq", "milli azlıq", "etnik azlıq" məfhumları yeni yaranan terminlər deyil, həm də öz mənə çaları baxımından nə dünənin, nə də bu günün reallığı ilə izah edilə bilər: "Bu terminlər müxtəlif dövrlərdə ayrı-ayrı tayfaların xalq, ayrı-ayrı xalqların tədricən millət kimi formalaşması prosesi nəticəsində meydana gəlmişdir. Dünya ictimaiyyətinin bu terminlər haqqında kifayət qədər aydın və dəqiq təsəvvürləri vardır. Respublikamızda kifayət qədər olmasa da, müəyyən mənada bu məsələyə maraq var və onun izahı yeni problem deyil, müxtəlif vaxtlarda az-çox öyrənilib, ayrı-ayrı müəlliflər tərəfindən araşdırılıb. Lakin son bir neçə ildə, xüsusən, Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyasının hazırlanması prosesi, eləcə də dövlət dili ilə bağlı müzakirələr göstərdi ki, nəinki geniş ictimaiyyətin, hətta bəzi hüquqşünasların, ictimai və humanitar elmlər sahəsində çalışan ziyalılarımızın da "millət", "xalq", "etnik azlıq", "azsayılı xalq" və "milli azlıqlar" terminləri haqqında təsəvvürlərində qaranlıq nöqtələr çoxdur". (11. 18)

Ziya Göyalp millətə tərif verərək yazırdı ki, "millət ümumi dili, dini, əxlaqı, mədəniyyəti olan insanların eyni dərəcədə aldığı tərbiyənin məcmusuna deyilir". (12. 27)

Azərbaycanda milli azlıqların öyrənilməsinə maraq Sovet dövründə kifayət qədər güclü olmuşdur. Xüsusən də Sovet alimləri bu məsələyə xeyli maraq göstərmişlər. Hələ sovetləşmədən əvvəl - XIX əsrin 30-cu illərindən başlayaraq, xüsusi tədqiqat qrupları Azərbaycanın milli

azlıqlar yaşayan müxtəlif ərazilərinə səfərlər etmiş, qayıtdıqdan sonra isə geniş həcmli məqalələr ortaya qoymuşlar. Bu sırada XIX əsrin 40-cı illərində B.Leqkobitov (ləzgilər, tatlar, xınalıqlar), P.Zablotski (talişlar) XIX əsrin 50-ci illərində İ.Berezin (farslar), XIX əsrin 60-cı illərində P.F.Riss, D.Kistenyev (talişlar), XIX əsrin 80-ci illərində A.Komarov (tatlar, farslar), XIX əsrin 90-cı illərində E.Veydenbaum (tatlar, talişlar, kürdlər), XX əsrin əvvəllərində K.Kurdov (tatlar) Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində yaşayan milli azlıqların həyat və məişətinə aid sahələri dərindən öyrənməyə çalışmışlar.

Tarix elmləri doktoru, professor Qəmərşah Cavadovun araşdırmalarına görə, 1923-cü ildə Azərbaycanın Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti yarandıqdan sonra milli azlıqların öyrənilməsi prosesi daha geniş vüsət almışdır. Cəmiyyət az vaxt içərisində Azərbaycanın etnoqrafik baxımdan öyrənilməsində xeyli iş görmüşdür. Bu sırada B.Millerin tatlar və talişlar, Q.F.Çursinin talişlar, A.Bukşpanın kürdlər haqqında əsərlərini misal göstərə bilərik. Bir müddət sonra - XX əsrin 60-70-ci illərində A.L.Qryunberqin, M.Hacıyevin və T.Əhmədovun ayrı-ayrılıqda tatlar, 80-ci illərində isə Ə.A.İzmayılovanın və Q.Cavadovun talişlar və digər azsaylı xalqlar haqqında tədqiqatları da maraqla qarşılandı.

Azərbaycan kürdlərinin öyrənilməsində Ə.Ələkbərovun, A.Bukşpanın, E.Pçelinanın, Q.F.Çursinin, T.F.Aristovanın araşdırmaları da diqqətdən kənarda qalmamışdır.

Xınalıqlarla bağlı A.H.Qenkonun, N.Q.Volkovanın, İ.H.Şahbazovun, qız və buduqlarla bağlı V.Z.Piriyevin, Q.Ə.Qeybullayevin, udinlərlə bağlı İ.Eyxvaldın, A.Şifnerin, M.Bejanovun, A.Arutinovun yanaşmaları bu xalqların öyrənilməsinin tarixşünaslığı baxımından mühüm əhə-

miyyətə malikdir.

Çağdaş dövrdə "etnos", "millət" və "xalq" anlayışlarının izahını və şərhini verən Azərbaycan tədqiqatçılarından - akademik Ramiz Mehdiyev, fəlsəfə elmləri doktoru Ağayar Şükürov, fəlsəfə elmləri doktoru Zümrüd Quluzadə, fəlsəfə elmləri doktoru Əbülhəsən Abbasov, fəlsəfə elmləri doktoru Əlikram Tağıyev və b. olmuşdur. Bu müəlliflərin həmin anlayışlarla bağlı mülahizələri, demək olar ki, bir-birindən ciddi şəkildə fərqlənmir. Akademik R.Mehdiyevin baş redaktorluğu ilə 2007-ci ildə nəşr olunan "Politologiya. İzahlı lüğət" kitabında "millət" anlayışı belə izah olunur: "Millət (lat. natio tayfa, xalq) - tarixən, kapitalizmin meydana gəlməsi, feodal pərakəndəliyinin dəf edilməsi, təsərrüfat əlaqələrinin güclənməsi, ədəbi dil bazasında savadlılığın yayılması, milli mənlük şüurunun möhkəmlənməsi ilə səciyyələnən etnos tipidir".

Akademik R.Mehdiyevə görə, millət vahid etnik kökdən olan toplum yox, müəyyən dövlətə öz dövləti kimi baxan insanlardır. Xalq isə hər hansı dövlətdə yaşayan əhalinin cəmidir. Fəlsəfə elmləri doktoru A.Şükürov xüsusi olaraq vurğulayır ki, "millət" və "etnos" anlayışı bərdə dəqiq tərif yoxdur. Fəlsəfə elmləri doktoru Ə.Tağıyev məsələyə fərqli yanaşır və etnosa bir neçə tərif verir: etnos - bir-birinə oxşayan, eyni cür düşünən insanların sabit birliyi; sosial kateqoriya; təbiətin övladıdır; mənşə ümumiliyinə əsaslanan kollektivdir; hər şeydən əvvəl, müəyyən bir kökə və nəslə malik insan birliyi. Fəlsəfə elmləri doktoru Z.Quluzadə isə yazır ki, etnos insanların ərazi, sosial-siyasi həyat, dil və mənəvi mədəniyyət birliyi əsasında formalaşan yığcam birliyi: "Etnos tarixi kateqoriya. Tarixin gedişində mövcud etnosların bazasında, onların differensiasiyası və inteqra-

siyası prosesi nəticəsində etnoslar bir-birini əvəz etmişlər. Bu, cəmiyyətin etnogenetik inkişafının ümumi qanunauyğunluqlarından biridir". (13. 44)

Bu terminlər bəzən qarışıq salınır və düzgün izah olunmur, bəzən isə onların arasında mövcud fərqlərə əhəmiyyət verilmir. Nəticədə, milli məsələlərlə bağlı problemlərə qeyri-obyektiv mövqedən yanaşılır, bir sıra reallıqlar və tarixi gerçəkliklər təhrif olunur. Belə hallara kitab və monoqrafiyalarda tez-tez rast gəlmək olur.

Elmi ədəbiyyatda "etnos" və " irq" anlayışlarının mənasına dair mübahisələr demək olar ki, həmişə mövcud olmuşdur. Bəzi müəlliflərə görə, bu əlamətləri " irq" də daşıya bilər. Məsələn, İngiltərə mədəni antropologiya məktəbi "etnik azlıq" və "milli azlıq" anlayışlarının sərhədlərini müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkir. (14. 495, 498)

Hətta, bəzən tədqiqatçılar terminin daşdığı tarixi, bioloji, siyasi çalarlardan ehtiyat etdikləri üçün onu dırnaq arasına alaraq göstərirlər. Bütün hallarda " irq" sözünə nisbətən "etnos" və "etnik qrup" anlayışlarından danışmağın daha məqsədəuyğun olması fikri qəbul edilmişdir. Lakin anlayışın nüfuzdan düşməsinə dair, yaxud, ona biganəlikdən danışmaq qeyri-ciddi və hələlik vaxtından qabaq deyilmiş fikir olardı. Çünki onun ictimai şüur, dil və ideologiyada güclü təsiri hazırda da hiss olunmaqdadır.

Buna görə də etnos elə insanların mədəni birliyi ki, özünü başqa, analoji insan birliklərindən fərqləndirir, özünəməxsusluğunu dərk edir. Özünüdərk həm real mövcud olan ümumi birliyin və həm də (ən vacib) özünün başqa birliklərdən fərqliliyini anlamağın ifadəsi kimi qəbul edilir.

Etnik mənsubiyyətin məcburi, sərəncamla dəyişdiril-

məsi cəhdləri tarixdə həmişə çox böyük müqavimətlə qarşılanmış və əks təsir effekti vermişdir. Bu, təbii realıq kimi qəbul edilməli və insan "mən"inin əyilməzliyinin bariz nümunəsi kimi başa düşülməlidir. Çünki insanın öz xalqına mənsubluğu hissi onun identikliyinə kökü, özəyi, özünü şəxsiyyət kimi hiss etməsinin əsasıdır. Etnosun mədəniyyəti onun bir sistem kimi sabitliyini və inteqrasiyasını təmin edir. "Bu mədəniyyət"in elementləri ikinci funksionarı - "biz" və "onlar"ın fərqləndirilməsini də yerinə yetirir.

Məlumdur ki, bütünlükdə xalq insan birliyinin tarixi formalarından biridir. Hələ ilkin dövrlərdə etnik inkişafın nəticəsi kimi, yəni ayrı-ayrı qəbilələrin, tayfaların birləşməsi nəticəsində yaranmış qurum "vahid xalqa" çevrilmişdir. Yaranma tarixi baxımından, xalq quldarlıq və feodalizm dövrünün meydana gətirdiyi bir ictimai qurumdur. Bu prosesin başlanıb sona çatmasında ictimai əmək bölgüsünün, xüsusi mülkiyyətin, ticarətin meydana gəlməsi və inkişafı əsas rol oynamışdır. Adlarını sadaladığımız bu xüsusiyyətlər bir-birinə qohum olan tayfaların birləşərək, vahid xalq halında formalaşmasına əsas zəmin yaratmışdır.

Tarixi kateqoriya olan "millət" insanların tarixi birliyi- dir. Xalqın tədricən millətə çevrilməsi daha çox kapitalizmin meydana gəlməsi, kapitalizm inkişaf mərhələsinə keçilməsi ilə bağlıdır. Bu zaman xalqı millət kimi formalaşdırən əsas amillər ümumi ərazi, dil, mədəniyyət, iqtisadi və mənəvi həyat birliyi hesab olunur. Ayrı-ayrı millətlərin inkişaf yolları, meydanagəlmə prosesləri müxtəlif forma və mərhələlərlə səciyyələnə bilər və təbii ki, bu proseslər arasında bəzi fərqlər - marksist-leninçi yanaşma da mövcuddur.

Azərbaycanın görkəmli mütəfəkkiri Əhməd bəy Ağaoğlu milləti ictimai birləşmənin ali, fəvqəltarixi və fəvqəlsinfi forması hesab edir. Lakin o, müasiri və qələm yoldaşı olan mütəfəkkirlərdən bir sıra məsələdə müsbət mənada fərqlənir. Onun qənaətinə görə, özünə ehtiram tələb etməklə bərabər, başqalarının duyğu və düşüncələrinə də hörmət bəsləmək həqiqi millətçi üçün vacib şərtidir. Yalnız, belə olduqda "mədəni bir dövlətdə bir neçə millət yolla gedə bilər", "tərəqqi və əxlaqın ali idealları" onların arasında "bağlayıcı halqa" olar: o ideallar ki, milli dövlət quruluşunun əsasını təşkil edir. Amma bütün bunlara rəğmənlə, "xalqlar arasında təbii mədəni mübarizə"nin mahiyyəti haqqında izahı bu böyük mütəfəkkirin millət barədə mühakimələrinin ən ziddiyyətli yeridir. Çünki həmin izahla görə, bir tərəfdən bu mübarizədə "ən güclü, ən mədəni və həyata ən çox uyğunlaşmış" xalq qalib gəlir öz ideallarını başqalarına qəbul etdirir, digər tərəfdən isə bunun tamam əksi olan iddia irəli sürülür ki, "heç bir xalqa heç bir süni həvəsləndirici şey, heç bir imtiyaz, üstünlük verilməsi imkan verməz". (15. 127, 128)

"Milli azlıqlar" dedikdə bu və ya başqa ölkədə, dövlətdə, respublikada yaşayan, ölkənin, dövlətin, respublikanın əhalisinin çoxunu təşkil edən millətdən sonra azlıqda qalanlar nəzərdə tutulur. Məsələn, əgər Rusiyada, Ukraynada, Belarusda, Gürcüstanda və s. yaşayan azərbaycanlılar bu ölkədə milli azlıq hesab edilirlərsə, Azərbaycan Respublikasında yaşayan ruslar, ukraynalılar, belaruslar, gürcülər də milli azlıqlar hesab olunurlar.

Hazırda, dünyanın müxtəlif ölkələrində elə xalqlar yaşayır ki, onlar, tarixən, özlərini həmin ölkənin və ya respublikanın yerli xalqları hesab edir və əhali tərkibinin sayından asılı olmayaraq, kompakt halında, daha dəqiq

desək, hamılıqla bir ölkədə, bir respublikada konkret ərazidə məskunlaşırlar. Məhz, belə xalqlar bu və ya başqa ölkədə, respublikada yaşayan azsaylı xalqlar kimi tanınırlar.

Yer kürəsində yaşayan xalqların sayı mövcud dövlətlərin sayından dəfələrlə çoxdur. Ayrı-ayrı mənbələrdə, təxminən, 3500-dək xalq, millət və etnik qrupun yaşadığı, onların sayının isə 7, hətta, 10 min olması məlumatına rast gəlinir. Onlar 200-dən bir qədər çox dövlətdə məskunlaşıblar. Rusiyanın "Respublika" Nəşriyyatının 1999-cu ildə buraxdığı "Dünya ölkələri" sorğu kitabında 230-a yaxın ölkə haqqında məlumat verilir. Bəşəriyyətin yarısından çoxunu hər birinin sayı 50 milyon nəfərdən artıq olan 18 xalq, dünya əhalisinin 4/5 hissəsini hər birinin sayı 10 milyon nəfəri keçən, təxminən, 70 millət təşkil edir. Sayı 1 milyon nəfərdən yuxarı olan 260 millət Yer kürəsi əhalisinin 96 %-dən çoxunu əhatə edir. Yerdə qalanlar isə (dünya əhalisinin 3,2%-i) sayı 1 milyon nəfərə qədər olan minlərlə etnik birliklərdən ibarətdir. Bu etnik qrup əhalisinin əksəriyyəti bir etnos kimi müxtəlif ölkələrdə yaşamaq məcburiyyətindədirlər. Məsələn, İndoneziyada 150-dən artıq (bəzi alimlərin hesablamalarına görə 350), Nigeriyada rəsmən 20 xalq və etnik qrup qeydə alınıb və s. Müasir dünyanın etnik strukturundakı bu rəngarənglik bəşəriyyətin həm sərvəti, həm də bəzi hallarda qan tökülməsi ilə müşayiət olunan ciddi problemdir. Dünyada 2000-dən artıq xalq, millət, etnik qrup varsa, deməli, bir o qədər də dünyagörüş, psixologiya, mentalitet, adət-ənənə, həyat təzi, sabit davranış qaydaları, inanc və iman mövcuddur. (16. 40)

Rus alimləri L.S.Perepelkin və N.E.Rudenskinin birgə hazırladıkları "SSRİ-də milli məsələ və xalqların hüquq-

ları: sosial-siyasi analizin təcrübəsi” adlı əsərdə bir sıra maraqlı məsələlərdən söhbət açılır. Müəlliflər MDB ölkələrində yaşayan milli azlıqların sosial-fəlsəfi təhlilini və rərək, baş verə biləcək münaqişələrlə bağlı subyektiv fərziyyələrini irəli sürürlər. (17. 67)

Hazırda, Rusiya Federasiyasında 176 xalqın nümayəndəsi yaşayır. Milli azlıqların və köklü xalqların hüquqlarının qorunması demokratiyanın inkişafında mühüm amil kimi götürülür. Bu, həmçinin, siyasi və sosial sabitliyin qorunmasında mühüm rol oynayır. (18)

Amma unutmaq olmaz ki, Sovetlər Birliyi dağıldıqdan az sonra Rusiya ərazisində millətlərarası münaqişələrin sayı yüksələn tempə artmağa başladı. Burada başlıca səbəb isə əsasən, bəzi etnik qrupların inzibati ərazi vahidlərinin məskunlaşmalarına uyğun şəkildə dəyişdirilməsi tələbi ilə çıxış etmələri oldu.

Azərbaycan və azərbaycanlıların təcrübəsində biz bunu Ermənistanda yerli ermənilər tərəfindən (milli azlıq olsalar da) soydaşlarımızın ölkədən qovulmalarının, Dağlıq Qarabağda isə etnik ermənilərin yerli xalq olan Azərbaycan türklərini sıxışdırıb çıxarmasının şahidi olduq. Çox təəssüf ki, 25 ilə yaxındır münaqişə davam edir və Ermənistan həm öz ərazisində, həm də Azərbaycanın işğal olunmuş Dağlıq Qarabağ regionunda monoetnikliyi ”qorumaqda” davam edir. Nəticədə, yaşadığımız region etnik qruplararası dialoq sahəsində bir sıra problemlərlə üzləşir. Bölgədə müxtəlif etnik qruplardan ibarət olan Ermənistan bilərəkdən özünü monoetnik cəmiyyətə çevirir. Qafqazda müxtəlif etnik qrupların yaşamasına baxmayaraq, Ermənistan öz monoetnik strukturu və irqçi dövlət siyasəti ilə ciddi təhlükə mənbəyinə çevrilməkdədir. Öz ərazisində yaşayan bütün millətləri demək olar ki, sıxış-

dırıb çıxaran Ermənistan dövləti, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, işğal etdiyi Azərbaycan torpaqlarında da geniş miqyaslı etnik təmizləmə siyasətini "uğurla" başa çatdırıb.

Dağlıq Qarabağa Ermənistanın təcavüzü Stalin hakimiyyətinin ilk dövrlərində Sovet respublikaları sərhədləri çərçivəsində muxtar ərazilər yaratmaq və bu situasiyaları gizli münaqişə və şantaj mənbəyi kimi saxlamaq siyasətinin nəticəsi kimi meydana çıxmışdır.

Hərbi dağıntılar və artmaqda olan iqtisadi çətinliklərdən başqa, Azərbaycan üçün bu müharibənin ən ağır nəticələrindən biri də Dağlıq Qarabağdan və işğal olunmuş digər rayonlardan böyük sayda - 800 mindən çox soydaşımızın köçkün vəziyyətə düşməsidir. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin yaydığı hesabat (<http://www.mct.gov.az/service/lang/az/page/15/sid/14/nid/103/>) görə, Azərbaycanda erməni azlığının sayı 1979-cu ildə 457,519 (əhəlinin 7,9%-i), 1989-cu ildə isə 390,500 nəfər (5,6%) olmuş, 1999-cu ilin məlumatına əsasən, 120 700 nəfərə (1,5%) düşmüşdür. Qeyd etmək lazımdır ki, ermənilər əvvəllər Azərbaycanda ruslarla birlikdə sayca ən iri azlıq təşkil edirdilər. Rusların da sayının 1979-cu ildə 7,9%-dən 1989-cu ildə 6,6%-ə qədər azaldığı qeydə alınmışdır. 1999-cu ilə gəldikdə isə, rus azlığının sayca azalma tempi xeyli aşağı düşmüş və 1,8%-də dayanmışdır. Bunu belə bir faktla izah etmək olar ki, SSRİ dağılıdıqdan sonra rusların çoxu öz tarixi vətənlərinə qayıtmağı üstün tutmuşlar. Belə bir dramatik azalma yəhudi azlığında da müşahidə olunur: bu azlığın nümayəndələri həmin vaxt kəsiyi ərzində İsrailə mühacirət etmişlər. Bu dövrdə sayı, demək olar ki, iki dəfə artan saxurlardan savayı, digər azlıqların əhalisi ilə bağlı rəqəmlər az və ya çox dərəcədə stabil olaraq qalır.

”Milli azlıq” anlayışının qısa xarakteristikası ilə yanaşı, son dövrlər dünyanın ictimai-siyasi, sosial-mədəni gündəminə nüfuz edən ”multikulturalizm” anlayışı və bu problemə Azərbaycanda, habelə, yaxın-uzaq digər ölkələrdə münasibət barədə bəzi qeydləri diqqətə çatdırırıq. Bildiyimiz kimi, ”multikulturalizm” (ingilis dilindən hərfi tərcümədə ”çoxlu mədəniyyətlər” deməkdir) termini siyasi leksikona ilk dəfə 1970-ci ildə Avstraliyada immiqrasiya naziri vəzifəsində çalışmış Al Kresbi tərəfindən daxil edilib. O, anqlo-saksonlarla yeni avstraliyalılar arasındakı nifaqın aradan qaldırılmasına səy göstərib. 1979-cu ildə hökumət Mədəni Müxtəlifliyin Problemləri üzrə Avstraliya İnstitutunu, 1987-ci ildə isə Multikulturalizm Problemləri Komitəsini yaratdı.

Multikulturalizm milli, dini, irqi və mədəni çeşidliliyin və fərqliliyin qarşılıqlı hörmət və anlaşma zəminində qəbul edilməsi, bir cəmiyyətin bütün üzvlərinin konstitusion mədəni hüquqlarının qorunması və adı çəkilən müxtəlifliyin xalqın ümumi rifahına və sabit inkişafına xidmət etməsinə nail olan təbii və düşünülmüş həyat tərzinin nəticəsi kimi başa düşülür. Məhz, Prezident İlham Əliyevin Azərbaycanın timsalında multikulturalizmi xalqımızın həyat təzi kimi ifadə etməsi məsələnin dəqiq tərifi vermiş olur, həmçinin, bu yaşam tərzinin təbii və milli xasiyyətimizin bir parçası olmasını təsdiqləyir. Ölkə başçısının multikulturalizmi milli sərvətimiz kimi dəyərləndirməsi isə artıq dövlətin bu məsələyə yanaşmasının düşünülmüş siyasətə söykəndiyini nümayiş etdirir.

İnterkulturalizm isə həm ölkə daxilində, həm də ölkə xaricində müxtəlif, çeşidli və fərqli mədəniyyətlər və sivilizasiyalar arasında dialoq və anlaşmanı təşviq edən fəaliyyətlər deməkdir. Azərbaycanın bu məsələlərdə uni-

kallığı ondan ibarətdir ki, xalqımız əslərdir həm milli, dini multikultural tərkibə, həm də Qərb və Şərq ənənələrinin müsbət təmayüllərinin daşıyıcısı kimi islam və xristian dünyasının malik olduğu beynəlxalq təsisatların üzvü olmaqla interkultural fəaliyyət imkanlarına sahibdir. Ölkəmizdə bu istiqamətdə həyata keçirilən çoxşaxəli tədbirlər və layihələr bu səbəblərdən qaynaqlanır.

Azərbaycan Respublikasının Millətlərarası, multikulturalizm və dini məsələlər üzrə Dövlət Müşaviri Xidmətinin baş məsləhətçisi, professor Etibar Nəcəfovun qənaətinə görə, multikulturalizmin nəzəri əsasını liberalizm, xüsusən də liberalizmin azadlıq, bərabərlik və qardaşlıq kimi dəyərləri təşkil edir. Bu səbəbdən də multikultural cəmiyyətdə nəinki sosial ədalətsizliyi aradan qaldırmağa nail olmaq mümkündür, həm də burda irqçiliklə bağlı ədalətsizliyə qətiyyətli yol verilmir. Lakin multikulturalizmlə liberalizm arasında bir mühüm fərq vardır: liberalizmdən fərqli olaraq, multikulturalizm fərdlərin deyil, qrupların hüquqlarını ön plana çəkir.

Təhrif olunmuş və ümumiyyətlə qəbul edilməyən tendensiyalardan biri də multikulturalizmin yüksək inkişaf etmiş ölkələrə xas olmasının irəli sürülməsidir. Təcrübə göstərir ki, əksinə, belə ölkələrdə multikulturalizm heç də təqdim olunduğu kimi uğur qazanmayıb. Almaniya (A.Merkel), Fransa (N.Sarkozi) və Böyük Britaniya (D.Kameron) kimi ölkələrin liderləri dəfələrlə bəyan ediblər ki, (sentyabr, 2010-cu il) onların ölkələrində multikulturalizm tənəzzülə uğramış və bu ideya milli identikliyin zəifləməsinə gətirib çıxarmışdır.

Rusiya təcrübəsində də bu kimi və yaxud da buna oxşar yanaşmalarla qarşılaşırıq. Tanınmış hüquqşünas Valeriy Zorkin bildirir ki, multikulturalizm vahid olanı, yüz

illər boyu qurulmuş milli dövlətin hüquq sferasını parçalayır. Problemə daha çox siyasi mövqedən qiymət verən siyasi elmlər doktoru Andrey Savelyev isə multikulturalizmi "dövlətin altına qoyulmuş saatlı partlayıcı" adlandırır.

Azərbaycanda isə bütün bunların tam əksini düşünürlər. Millətlərarası, multikulturalizm və dini məsələlər üzrə Dövlət müşaviri, akademik Kamal Abdullayevin dəyərləndirməsinə görə, multikultural təhlükəsizliyini qoruya bilməyən ölkələrin bugünkü mənəvi durumu göz qabağındadır: "Bu ölkələrdə faşizm neofaşizm şəklində yenidən baş qaldırır, antisemitizm tüğyan edir, qatı millətçilik şovinizmə çevrilir. Təkmillətli olmağın fəsadları gizlində alışaraq gələcəkdə gur yanğına dönəcəkləri vaxtı gözləyir. Bütün bunların fonunda isə belə cəmiyyətləri dözümlülük, ədalət, mərhəmət, hörmət, məhəbbət hissələri gözə görünmədən, bəzən də açıq şəkildə tərk edir. Həqiqətən də Prezident İlham Əliyevin dediyi kimi, "dünyada multikulturalizmin alternativini yox imiş..."

1960-cı illərin ortalarından etibarən, ABŞ anqlo-saksonları immiqrantlarla bir yerə qatan bir növ "əridici qazan" ("melting pot") rolunu oynayırdı. Bu "qazanda" anqlo-saksonlar üstün mövqeyə malik idilər. Lakin bir müddət keçdikdən sonra vəziyyət tamamilə dəyişdi. "Əridici qazan" proqramı multikulturalizm ideologiyası ilə əvəz olundu. Buna səbəb iki mühüm qanunun - "Vətəndaş Hüquqlarına dair Qanun" (1964) və "İmmiqrasiya haqqında Qanun"un (1965) qəbul edilməsi olmuşdu. Birinci Qanun ölkədə anqlo-saksonların mövqələrini bir qədər zəiflətməklə yanaşı, bütün millətlərin bərabərliyini təmin etdi. İkinci Qanun isə ölkəyə immiqrasiyanı sürətləndirdi.

Multikultural dəyərlərə böyük önəm verən İsveç dövlətinin bu sahədə yürütdüyü siyasət yüksək qiymətləndirilir. İsveçin multikultural siyasətinin əsas istiqamətləri - dil və təhsil strategiyalarıdır. Bu strategiyalar immiqrantları həm öz doğma dillərini, həm də İsveç dilini öyrənməyə sövq edir. İsveç hökuməti ölkədəki mədəni müxtəlifliyə vacib və zəruri olan bir reallıq kimi yanaşır. Bir sözlə, İsveçdə mədəni müxtəlifliyin saxlanılmasında dövlət fəal rol oynayır. Dövlətin bu cür fəallığı ilk növbədə ölkədəki konkret siyasi durumla əlaqədardır. 1976-cı ildə İsveç hökuməti əcnəbilərə səs vermək hüququ verdi. 1997-ci ildə qəbul olunmuş "İmmiqrasiya haqqında Qanun" isə İsveçi multikultural cəmiyyət kimi qələmə verir.

Avstraliyada multikultural cəmiyyətin formalaşması uzun müddət dövlət tərəfindən təqib edilən izolyasionizm siyasəti ilə müşayiət olunmuşdur. 1901-ci ildə Avstraliyada qəbul olunmuş "İmmiqrasiya haqqında Qanun" izolyasionizm siyasətinin idarə olunmasında hakim elita üçün inzibati əsas rolunu oynamışdır. Situasiya, yalnız, "Vətəndaşlıq haqqında Qanun" (düzəlişlərlə) (1948); "Miqrasiya haqqında Qanun" (düzəlişlərlə) (1958), "Əcnəbilər haqqında Qanun" (düzəlişlərlə) (1984) və "Viza rejimi haqqında Qanun" (düzəlişlərlə) (1997) qəbul edilməsi ilə dəyişməyə başlamışdır.

Kanadada multikultural cəmiyyətin formalaşması 1960-cı illərə təsadüf edir. Kanada hökuməti əhalinin irqi, etnik və konfessional müxtəlifliyini qəbul edirdi ki, bu da cəmiyyətin əsas milli xüsusiyyətinə çevrilmişdi. Bu, o deməkdir ki, multikulturalizm kanadalıların ən mühüm milli xüsusiyyətlərindən biridir. Bu ölkədə multikulturalizm Azadlıq və Hüquqlar Kanada Nizamnaməsinin 27-ci maddəsi ilə qorunur.

Bu gün Qərbi Avropa öz tərkibində yüzlərlə milli azlıqları saxlamaqdadır. Avropada düşünürlər ki, bu milli azlıqlara bir qədər üzə çıxmağa imkan verilərsə, yüzlərlə və bəlkə də minlərlə xırda krallıqlar, qraflıqlar yaranar. Elə götürək, İspaniyanı. İspaniyada milli azlıqlar məsələsi qonşularına nisbətən, daha da ağır formadadır. Əgər, Fransa və ya İtaliyada milli azlıq özünü həm italyan, həm də kataloniyalı olduğunu qəbul edirsə, İspaniyada katalon, yalnız, ölüm hədə-qorxusu ilə ispanca danışa bilər. Hər il 11 sentyabr tarixində milyona qədər kataloniyalı zolaqlı sarı-qırmızı bayrağı çiyinlərinə taxaraq, bütün Barselona küçələrinə axışib Madriddə və dünyaya ispan olmadıqlarını bəyan edirlər.

İndi təsəvvür edin ki, bu cür problem Avropanın ən güdrətli dövlətlərindən biri olan İspaniyada baş verir. Ən sadə tikiş fabrikindən tutmuş, avtomobil zavodlarına qədər hər bir şey Kataloniyada var. Kataloniyada qazanılan pul sakinlərin gözü qarşısında mərkəz Madriddə gedir. Kataloniya qazanılmış hər 1 dollardan yerli büdcəyə yalnız 40 sent əlavə edir. Qazanılan pulun 60%-i vergilərə və mərkəzə xərclənir. İspaniya qanunlarına görə, hər bir əyalət əhalinin faizinə görə investisiya alır. Lakin nədənsə, bu, Kataloniyaya şamil edilmir. İspaniya əhalisinin 18%-i burada yaşayır, ölkənin milli gəlirinin 25%-i Kataloniyanın payına düşsə də, bu region cəmi 11% investisiya alır. Belə bir şəraitdə katalonların əksəriyyəti çıxış yolunu azadlıqda görür. O azadlıq ki, onlardan hələ çox-çox uzaqdadır.

İsraildə 81 dildə danışan və 120 dövlətdən gəlmiş insanlar yaşayır. Bunların da böyük əksəriyyəti yəhudilərdir, amma illərlə başqa ölkələrdə yaşayıblar. Yəhudilərin "ivrit dilində danışmaq" şüarı tədricən özünü doğruldur.

Ən müxtəlif ölkələrdən gəlmiş müxtəlif dildə danışan yəhudilər, əsasən, ivrit dilinə keçdilər. Avropadan gəlmiş şərqli yəhudilər, şərq-avropalı yəhudilər və özlərini zahirən qaynar adlandıran, lakin daxilən mülayim olan fələstinli yəhudilər arasında ciddi qarşıdurmalar olurdu. İsraildə yaşamaq arzusunu gizlətmədən "ivrit" dilini öyrənməkdən imtina etməyən bu adamlar öz dilini qorumaq istəyirdilər. 1967-ci ildən sonra bütün dünyada inkişaf etməkdə olan multikulturalizm yavaş-yavaş İsraildə də formalaşmağa başladı. Amma təəssüf ki, ərəb azlığına qarşı münasibətdə yaxşı heç nə müşahidə olunmayıb.

İsrailə 10 il ərzində, təkcə, MDB ölkələrindən 1100 000 nəfər gəlmişdir ki, bu da ölkə əhalisinin 18%-ni təşkil edir. Hazırda, həmin 1100 000 nəfərlik əhali üçün İsraildə rus dilində 2 televiziya kanalı, 30 dan artıq qəzet, 6 radiostansiya fəaliyyət göstərir.

Keçmiş postsovet ölkələri sırasında Qazaxıstanın da istər milli, istərsə də beynəlxalq səviyyədə mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların yaxınlaşması sahəsindəki fəaliyyəti təqdirəlayiqdir. Müstəqillik illərində ölkədə etnik və dini bərabərliyinin effektiv-hüquqi bazası yaradılıb. Bu bazanın əsasını Qazaxıstanda yaşayan xalqların dini etiqad və dil azadlığı haqqındakı qanunları təşkil edir.

Ötən il qəbul edilmiş Milli Vəhdət Doktrinasını da irəliyə atılmış mühüm addım hesab etmək olar. Qazaxıstanda yaşayan xalqların Konstitusiyaya statusuna malik olan Assambleyası ölkədə millətlərarası sazişin baza institutuna çevrilib. Bu institutun tərkibinə 820 etnomədəni birlik daxildir. 2003-cü ildən etibarən, ölkənin paytaxtı Astana qlobal dinlərarası dialoq mərkəzinə çevrilib. Dünya dinlərinin və ənənəvi dinlərin liderləri, müxtəlif dinlərə mənsub nümayəndələr 2003, 2006 və 2009-cu illərdə

Qazaxıstan prezidenti Nursultan Nazarbayevin təşəbbüsü ilə Dəyirmi masa arxasında görüşlər keçirərək toleranlığa doğru böyük nailiyyətlər əldə ediblər.

Ukrayna monomilli dövlət kimi tanınırdı. 2001-ci ilin siyahıyaalınmasına görə, əhalinin 78%-ni etnik ukraynalılar təşkil edir. Ölkədə etnik ukraynalıların bir hissəsi öz doğma dilində danışır, ukrain icmasının bir hissəsi isə rusdillidir. Onlar həm rus, həm də sovet mədəni və siyasi ənənələrinin güclü təsiri altında formalaşmışdır. Ölkə əhalisinin 17%-i etnik rusalardan ibarətdir. Karpatda kompakt şəkildə macar milli azlığı, Çernovits əyalətində isə rumın və moldav milli azlıqları yaşayır. Ölkədə bir-biri ilə rəqabət aparan üç pravoslav kilsənin hər biri özünəməxsus regional təsir arealı ilə fərqlənir. Yunan katolik kilsəsi Qərbi Ukraynaya kifayət qədər güclü təsir göstərir. Protestant dini icması da əvvəllər olduğu kimi, indi də yetərinə fəallığı ilə seçilir. Krım və Donbasda müsəlman icması daha aktivdir.

90-cı illərin əvvəllərində Ukraynada yaranan spesifik problemlərdən biri - ölkənin rusdilli əhalisi arasında separatçı əhval-ruhiyyə idi. Üstəlik, 90-cı illərdə öz ana vətənləri olan Ukraynaya fəal surətdə qayıdan krım-tatar icması arasında milli-ərazi muxtariyyəti ideyası çox populyar idi və bu "populyarlıq" bu gün də qalmaqdadır.

1991-ci ildən Ukraynada yaşayan hər bir şəxs, milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, vətəndaşlıq əldə etdi. 1989-cu ildə milli azlıqların dil hüquqlarının təmin olunması haqqında Qanun imzalandı, 1992-ci ildə isə milli azlıqlar haqqında ümumi Qanun təsdiq olundu. 90-cı illərin ortalarında Ukrayna Avropanın alman dili xəritəsini ratifikasiya etdi. Lakin bundan öncə Ukraynanın

unitar xüsusiyyətini müəyyən edən 1996-cı ildə Konstitusiyaya vasitəsi ilə təsdiqlənmiş Qanun qəbul edildi.

Bu gün Ukraynada vəziyyət daha acınacaqlıdır. Krım və ölkənin şərqində (Donetsk, Luqansk) yaşayan ruslar qiyam edərək mərkəzdən (Kiyevdən) ayrılmaq kimi tələblərlə çıxış edirlər. Sonluğun nə ilə nəticələncəyini isə proqnozlaşdırmaq olduqca çətinidir.

Ermənistan öz monoetnik strukturu və irqçi dövlət siyasəti ilə ciddi təhlükə mənbəyinə çevrilməkdə davam edir. Multikulturalizm ideyaları o yerdə mümkündür ki, orada milli azlıqlar bərabər və tolerant şəraitdə yaşasınlar. Öz ərazisində yaşayan bütün millətləri demək olar ki, sıxışdırıb çıxaran Ermənistan, işğal etdiyi Azərbaycan torpaqlarında da genişmiqyaslı etnik təmizləmə siyasəti aparıb. Eyni zamanda, gürcülər və digər milli azlıqlarla bağlı tez-tez problemlər yaşanılır. Belə olan halda bu ölkədə multikulturalizmdən danışmaq qeyri-mümkündür.

XX əsrin əvvəllərindən etibarən, əvvəlcə Daşnaksütynun hökuməti, daha sonra isə Sovet hökuməti planlı şəkildə Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıları və digər milli azlıqları bir neçə mərhələdə deportasiya edib. Bu gün Ermənistanda bir nəfər də olsun azərbaycanlı yaşamır. Ermənistan azərbaycanlıları deportasiya etdikdən sonra milli azlıq problemini qəti olaraq "həll" etdi. Digər milli azlıqlar Ermənistan üçün təhdid olmasa da, hökumət müsəlman kürdlərə, yezidilərə, yəhudilərə, gürcülərə və digər milli azlıqlara müxtəlif üsullarla təzyiqlər edir. Bu gün Ermənistanda yaşayan bütün milli azlıqların sayı 50 mindən çox deyil. Bu milli azlıqların heç biri kompakt yaşamır və müxtəlif bölgələrə səpələniblər.

Ermənistanda assurilər, belaruslar, gürcülər, almanlar,

yunanlar, yəhudilər, kürdlər, lehlər, ruslar, molokanlar, ukraynalılar və yezidilər milli azlıqlar hesab olunurlar.

1990-cı ildən sonra Ermənistan hökumətinin milli azlıqlarla bağlı siyasəti tədqiq ediləndə onlara qarşı ciddi təzyiqlər göstərildiyi məlum olur. Xüsusilə, son zamanlarda yezidilərə qarşı etnik zəmində ayrı-seçkilik daha aydın hiss olunur. Ötən əsrin sonlarından Ermənistandan köçən yezidilərin sayının 6.000 - 10.000 arası olduğu təxmin edilir. Əhali artımına görə, yezidilər ən yüksək göstəriciyə sahibdir və bu da erməniləri narahat edən əsas amildir.

Hökumətin milli azlıqlara qarşı həyata keçirdiyi siyasət nəticəsində yezidilər və digər milli azlıqlar Ermənistanın ictimai-siyasi və mədəni həyatında iştirak edə bilmirlər. Milli azlıqların müstəqil ictimai birlikləri hökumətə qarşı etirazlarını bildirəndə əks bəyanatlarla qarşılaşırlar. Hökumət milli azlıqların sosial-iqtisadi problemlərini həll etmir, buna heç sөy də göstərmir.

Siyasi elmlər doktoru Hatəm Cabbarlı yazır ki, Ermənistan hökuməti XX əsrin sonlarında azərbaycanlılarla bağlı həyata keçirdiyi siyasətin eynisini bu gün ölkədəki digər milli azlıqlara qarşı tətbiq edir. Onlara aid olan tarixi abidələr və mədəniyyət əsərləri düşünölmüş və planlı şəkildə məhv edilir. Görünür, Ermənistan "böyüklük" (böyük Ermənistan) xəstəliyindən deyil, daha çox yolxucu "aşağılıq" mərzindən qurtula bilmir. Heç qurtula da bilməyəcək. Vaxtında "peyvənd" edilməyəndə sonluq belə olur. Qonşu ölkədə baş verən bu sayaq iyrənc hərəketlər - etnik dözümsüzlük həmişə olduğu kimi, yenə də "loğman" statuslu böyük dövlətlərin "əhatə dairəsindən" kənardadır

Diqqət edin, milli azlıqların Ermənistan hökumətindən tələbləri də çox sadədir. İlk növbədə "Milli azlıqlar haqqında" Qanunun qəbul edilməsi, parlamentdə milli azlıqların təmsil olunması və onların problemləri ilə maraqlanan dövlət qurumunun təşkil edilməsi, vəssəlam. İndi bütün bunların qarşılığında yerli hökumətin "daxili" siyasətinə (xarici siyasəti onsuz da yox kimidir) baxın: buna "aşağılıq"dan savayı ad vermək olarmı?

Ermənistan Avropa Şurasına üzv olarkən "Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası"nı və əlavə protokolların təsdiqinə, ənənəvi olmayanlar da daxil olmaqla, bütün dini mərkəzlərdə heç bir istisna olmadan ibadətin təmin edilməsi öhdəliyini qəbul etməsinə baxmayaraq, bu öhdəliklərin heç birini yerinə yetirmir. Dünya birliyi, xüsusən də beynəlxalq təşkilatlar isə bu kimi problemləri qabartmaq belə istəməzlər. Çünki orada baş verənlərdən büsbütün "xəbərsizdirlər".

Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi 2003-cü il yanvarın 21-də Ermənistanda etnik azlıqların hüquqlarının qorunması ilə bağlı bu ölkənin rəhbərliyinə xüsusi tövsiyələr verən sənəd qəbul etmişdir. Sənəd Milli azlıqların müdafiəsi Konvensiyası çərçivəsində keçirilən monitoring əsasında hazırlanmışdır. Sənəddə deyilirdi ki, Ermənistan hökuməti milli azlıqların hüquqlarının qorunması üçün lazımi tədbirlər görməlidir. Məruzədə Ermənistanda haqları qorunmalı olan xalqlardan yuxarıda qeyd etdiyimiz yezidi kürdlərin və assuriyalıların adları çəkilirdi. Təəssüflər olsun ki, Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıların ölkədən qovulmaları barədə faktlar sənəddə yer almamışdı.

Gürcüstanın özündə də vəziyyət ürəkaçan deyil. Bu öl-

kə 1999-cu ildə Avropa Şurasına qəbul olunarkən öhdəliklərdən ən əsası Axısxa türklərinin tarixi vətənlərinə - Gürcüstana geri dönməsi idi. Öhdəliyə görə, Gürcüstan iki il ərzində Reabilitasiya və Repatriasiya barədə Qanun qəbul etməli, 10 il ərzində isə problem mərhələli şəkildə həllini tapmalı idi. Axısxa türklərinin geri qaytarılması ilə bağlı dəfələrlə komissiya yaradılsa və dövlət proqramları təsdiq olunsada, bu məsələnin həlli istiqamətində heç bir önəmli addımlar atılmadı. Bildiyiniz kimi, 90-cı illərin əvvəllərindən Axısxa türklərinin milli hərəkatının ən fəal mərkəzi, məhz, Azərbaycanda formalaşdı. Onu da qeyd edək ki, bu ölkədə (Gürcüstanda) azərbaycanlıların özləri ilə bağlı da ciddi problemlər yaşanmaqdadır. Xüsusi ilə azərbaycanlılar yaşayan bölgələrdə infrastruktur, iqtisadi və sosial-mədəni inkişaf, orta təhsil yaxşı səviyyədə deyildir. Daha doğrusu, Azərbaycanda yaşayan gürcülər və gürcü mənşəli ingiloyların yaşayış səviyyəsindən müqayisə olunmaz dərəcədə aşağıdır.

Miqrantlara Hüquqi Yardım Mərkəzi və Gürcüstanın "Qafqaz" Qeyri-Hökumət Təşkilatı tərəfindən hazırlanan hesabatda (http://www.borchali.net/index.php?s=hesabat_movcud_veziyyet) deyilir ki, 1989-1993-cü illərdə "Gürcüstan gürcülərindir" şovinist şüarı altında bu ölkədən azərbaycanlıların kütləvi deportasiyası başlanmışdır. Bu planın həyata keçirilməsi üçün azərbaycanlıların kütləvi surətdə işdən qovulması, rəsmi hakimiyyət strukturlarının birbaşa iştirakı ilə adam oğurluğu, xəstəxanadan xəstələrin məcburi çıxarılması, onlara məxsus şəhər telefonlarının şəbəkədən ayrılması və s. kimi təzyiqlər və təqiblər başlanmış, onlara həyat üçün zəruri olan ərzaq

mallarının satışı qadağan edilmişdir. 1989-cu ildən 1993-cü ilə qədər Gürcüstandan 10.000-dən çox azərbaycanlı ailəsi qovulmuşdur. Bu qeyri-konstitusion və cinayətkar etnik təmizləmələr nəticəsində bir çox azərbaycanlı ailəsi öz doğma yurdunu tərk etməyə məcbur oldu. 1989-1994-cü illərdə Bolnisi şəhərindən 1800, Kazreti qəsəbəsindən 300, Dmanisi şəhərindən 1000-ə yaxın, Tbilisi və Rustavidən isə 1650-dən çox azərbaycanlı ailəsi qovulmuş, 60 kənd qısa müddət ərzində tamamilə boşaldılmış, 155 kəndin isə azərbaycanlılardan təmizlənməsi prosesi tədricən həyata keçirilmişdir. Azərbaycan dilində qəzetlərin buraxılışı və dövlət radiosunun yayımı dayandırılmış, onlarla orta məktəb bağlanmışdır.

Gürcüstan Respublikasında 17 fevral 1989-cu ildə aparılmış siyahıyaalınmanın nəticələrinə görə, azərbaycanlıların sayı 600.000 nəfərdən çox olmuşdur. Gürcüstan Dövlət Statistika Komitəsinin 2002-ci ildə keçirdiyi siyahıya alınmaya görə isə, bu ölkədə 284,761 azərbaycanlı yaşayır ki, bu da ölkə əhalisinin 6.5 faizini təşkil edir.

Milli Azlıqların Məsələləri ilə bağlı Avropa Mərkəzi (European Center for Minority Issues) və Beynəlxalq "Amnesti International" təşkilatı 1998 və 2005-ci illərdə "Gürcüstanda milli azlıqlar"la bağlı araşdırma apararaq hesabat hazırlamışdır. Hesabatın Gürcüstana aid bölümündə bildirilir ki, bu ölkənin hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşları tərəfindən vətəndaşların hüquq və azadlıqları çox kobud surətdə pozulmaqdadır. Gürcüstanda polis idarələrində tutulan və həbs edilən şəxslərə işgəncələr vermək və onlarla qəddar davranma halları mövcuddur və belə hallara son qoyulması üçün addımlar atılmır. He-

sabatda göstərilib ki, 1998-ci ildə Gürcüstanda 308.000 (üç yüz səkkiz min) azərbaycanlı yaşayırdısa, 2005-ci ildə onların sayı 284.000 olmuşdur. Hesabatdan göründüyü kimi, 1989-2005-ci illərdə Gürcüstanı 300.000-dən çox azərbaycanlı (təxminən 50%-dən çox) tərk etmişdir.

1998-ci ildən sonra da Gürcüstandan Azərbaycana, Rusiyaya və başqa dövlətlərə azərbaycanlıların axını yə-nə də davam etməkdədir.

Azərbaycanda yaşayan, təxminən, 15.200 gürcüdən fərqli olaraq, Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlıların ic-timai-siyasi, sosial-iqtisadi və məişət şəraitləri acınacaq-lıdır və onlara göstərilən dövlət qayğısı həddindən artıq aşağı səviyyədədir.

Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlılara qarşı törədilən hüquq pozuntuları, həmçinin, bu ölkədə fəaliyyət göstə-rən Azərbaycan mətbuatına qarşı da təkrar olunur. Tbili-si şəhərində yerləşən azərbaycanlılara məxsus "Yeni düşüncə" qəzetinin əməkdaşlarına qarşı bu cür hüquq pozuntuları dəfələrlə baş vermişdir.

Hazırda, Marneulinin 95, Bolnisinin 40, Qardabaninin 12, Dmanisinin 38, Laqodexinin 4 və Saqaredconun 7 kəndində, habelə Kaspi, Mxeta, Telavi, Calqa, Tetricğar-o rayonlarında, Tbilisi, Rustavi, Batumi şəhərlərində azərbaycanlılar kompakt halda yaşayırlar. Azərbaycanlı-ların əsrlərlə yaşadıkları şəhər, rayon və kəndlərin, həm-çinin, digər coğrafi yerlərin adlarını zaman-zaman Gürcüstanın hakimiyyət orqanları soydaşlarımızın iradə-sinin ziddinə olaraq dəyişdirmiş, onları gürcü adları ilə əvəz etmişdir. Bu proses indinin özündə də bu və ya di-gər üsullarla davam etdirilir.

Maddi mədəniyyət abidələri dekorasiya olunaraq mə-

nimsənilir, bu mümkün olmayanda isə məhv edilir. Azərbaycanlılar yaşayan ərazilərdə arxeoloji qazıntılar aparılarda yerli sakinləri (azərbaycanlıları) yaxına buraxmır və tapılan əşyaların soydaşlarımıza aid olmasına baxmayaraq, mənimsəyir və öz adlarına çıxırlar. Məsələn, Baş Keçiddə aparılan qazıntılarda, nəinki Gürcüstanın, hətta, Qafqazın qədim abidələri aşkar edilib

Azərbaycanda isə vəziyyət tamamilə fərqlidir. Kitabın digər bölmələrində Azərbaycanda mövcud olan multikultural mühitin yaradılmasında Ulu öndər Heydər Əliyevin atdığı addımlar, Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan multikulturalizmi modelini dünyaya xalqımızın sahib olduğu sərvət kimi təqdim etməsi barədə geniş məlumatlar verilir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin azərbaycançılıq məfkurəsinə uyğun olaraq, tolerantlığın və mədəni, dini, linqvistik müxtəlifliyin qorunmasını təmin etmək, ölkəni dünyada multikulturalizm mərkəzi kimi tanımaq, mövcud multikultural modelləri tədqiq və təşviq etmək məqsədilə Prezident İlham Əliyev tərəfindən yaradılan Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi (BMM) qısa zamanda Azərbaycan multikulturalizminin elmi əsaslarla öyrənilməsi və dünyada təbliği ilə bağlı bir sıra mühüm işlərin icrasına başlayıb. İlk olaraq Millətlərarası, multikulturalizm və dini məsələlər üzrə Dövlət müşaviri, Bakı BMM Himayəçilik Şurasının sədri Kamal Abdullayevin təşəbbüsü ilə "Multikulturalizmə giriş" və "Azərbaycan multikulturalizmi" fənləri yaradıldı, həmçinin, hər iki fənn üzrə tədris proqramları hazırlanaraq Təhsil Nazirliyində təsdiq olundu.

Bakı BMM-nin imkanları hesabına xarici ölkə univer-

sitetləri ilə bu fənlərin tədrisi haqda danışıqlar aparıldı və ilkin mərhələdə 10-a yaxın universitet təklifi müsbət qarşıladı.

Tədrisinə başlanacaq fənlər yeni olduğundan bu fənləri tələbələrə çatdıracaq müəllimlərin hazırlığını da öz üzərinə götürən Mərkəz ölkəmizin tanınmış alimləri və xaricdən dəvət etdiyi mütəxəssislərlə birgə müntəzəm treninqlərə başladı. Treninqlər zamanı mütəxəssislər dinləyicilərə "Multikulturalizmə giriş" və "Azərbaycan multikulturalizmi" fənlərinin tədris proqramlarının əsasında mühazirələr oxuyur, onları lazımi dərs materialları ilə təmin edir sonda isə (imtahanda) onların biliklərini yoxlayırlar. İmtahandan uğurla keçənlərə Bakı BMM tərəfindən sertifikat verilir. Treninqlərdə "Multikulturalizmə giriş" və "Azərbaycan multikulturalizmi" fənlərini tədris edəcək müəllimlərin hazırlanması bu sahədəki hazırkı tələbatı müəyyən dərəcədə qarşılaya bilib.

Hazırda, 7 xarici ölkə universitetində "Azərbaycan multikulturalizmi" fənni tədris olunur. Bu ali məktəblər - Müqəddəs Kliment Oxridski adına Sofiya Universiteti, İvan Cavaxişvili adına Tbilisi Dövlət Universiteti, Ural Federal Universitetinin Yekaterinburq filialı (Yekaterinburq, Rusiya Federasiyası), Litva Pedaqoji Universiteti, Praqa Karlov Universiteti (Çex Respublikası), Roma Sapienza Universiteti (İtaliya) və Belarus Dövlət Universitetidir.

Bakı BMM-nə "Azərbaycan multikulturalizmi" fənninin tədris olunması ilə bağlı növbəti tədris ilinin I semestrində dərslərə başlamaq üçün Vürsburq Universiteti (Almaniya), Frayburq Universiteti (İsveçrə), Sakarya Universiteti (Türkiyə), Doğu Akdeniz Universiteti (Şimali Kipr Türk Respublikası), Lutsk Milli Texniki Universiteti

(Ukrayna) rəsmi müraciətlərini göndərib. Hazırda, Bakı BMM Vatikan Sileza Universiteti (İtaliya), Auqsburq Universiteti (Almaniya) və İNALCO Universiteti (Dövlət Şərq Dilləri və Sivilizasiyaları İnstitutu, Fransa) ilə bu istiqamətdə danışıqlar aparır.

"Multikulturalizmə giriş" və "Azərbaycan multikulturalizmi" fənlərinin paralel olaraq ölkəmizdəki ali təhsil ocaqlarının bakalavr və magistr pillələrində də tədrisinə başlanılıb.

Azərbaycanın dünyaya başqa bir rakursdan təqdimatına xidmət edən bu işlərin coğrafiyasının genişlənməsi akademik səpkidə daha bir addımın atılmasını zəruri edib. Bu da Bakı Slavyan Universitetində (BSU) "Azərbaycan multikulturalizmi" kafedrasının yaradılması haqqında qərarın qəbulu ilə yekunlaşıb. Universitetdə yaradılmış kafedrada BSU-nun bütün ixtisaslarında - bakalavr pilləsində "Multikulturalizmə giriş", "İxtisas ölkələrinin mədəniyyəti və incəsənəti", "İxtisas ölkələrinin etnoqrafiyası", "İxtisas ölkələrinin ictimai fikir tarixi", "İxtisas ölkələrinin etnopsixologiyası", "Müqayisəli ədəbiyyat" və s. fənlər tədris olunmaqdadır. Magistratura pilləsində isə "Azərbaycan multikulturalizmi" fənni ilə yanaşı, "Ədəbi komprotivistika" və müxtəlif ixtisaslaşmalara uyğun fənlərin tədrisi nəzərdə tutulur. Bundan əlavə, kafedrada multikulturalizm üzrə buraxılış işləri, magistr və doktorluq dissertasiyalarının yerinə yetirilməsi də planlaşdırılır.

Kafedranın tərkibi yuxarıda adları çəkilən sahələr üzrə kifayət qədər elmi-pedaqoji təcrübəyə malik olan mütəxəssislərdən formalaşdırılıb. BSU-da yaradılan kafedra respublikada ilk olduğuna görə, gələcəkdə digər ali təh-

sil müəssisələrində yaradılacaq bu qəbildən olan kafedralara elmi-metodik yardım göstərəcək.

Bakı BMM-nin apardığı ardıcıl və məqsədyönlü işin nəticəsində yaxın gələcəkdə həm xaricdə, həm də ölkəmizdəki ali təhsil ocaqlarında "Multikulturalizmə giriş", "Azərbaycan multikulturalizmi" fənlərinin tədrisi daha da genişlənəcək və Prezident İlham Əliyevin "Azərbaycanı dünyada multikulturalizm mərkəzi kimi tanıtmmaq" təşəbbüsü öz real həllini tapacaqdır.

Azərbaycanda milliyyətindən asılı olmayaraq, bütün ölkə vətəndaşlarının cəlb olunduğu ideoloji, sosial, mədəni əhəmiyyət kəsb edən müxtəlif layihələrdən biri də "Azərbaycan dilini öyrənirik" layihəsidir. Layihəni Millətlərarası, multikulturalizm və dini məsələlər üzrə Dövlət Müşavirliyinin təşəbbüsü ilə Azərbaycan Prezidenti yanında Bilik Fondu həyata keçirir. Kifayət qədər əlamətdar faktdır ki, layihədə Azərbaycan dili kursuna hərtərəfli dəstək verən Rus Pravoslav kilsəsinin Bakı-Azərbaycan Yeparxiyası da iştirak edir. Bu layihə Prezident İlham Əliyevin 30 sentyabr 2002-ci il tarixində imzaladığı "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Qanundan irəli gəlib.

Hazırda, Azərbaycan dili kursları Bakıda Müqəddəs Məryəmin Miladı kilsəsində keçirilir. Layihənin hədəf auditoriyası, yalnız, kilsəni ziyarət edənlər deyil, eyni zamanda, müxtəlif millətlərə və dinlərə məxsus rusdilli vətəndaşlardır. Kursu ilkin mərhələdə 60-dan çox dinləyici yazılıb və iştirakçıların sayı daima artır. Dinləyicilər üçün ödənişsiz olan kursları aparan Bakının ali və orta məktəblərinin rus bölmələrindən müsabiqə yolu ilə seçilən müəllimlərin əmək haqqı Bilik Fondu tərəfindən ödə-

nilir.

Rus Pravoslav kilsəsinin Bakı və Azərbaycan Yeparxiyası, yalnız, yer verməklə kifayətlənmir, kilsə xadimləri kurslara gəlmək istəyənlərin qeydiyyatını aparır və bununla da təşkilati işdə aktiv iştirak edir.

Bu layihə cəmiyyətdə təhsil və biliyin səviyyəsinin artırılmasına, multikultural təhlükəsizliyinin qorunmasına və möhkəmlənməsinə, dünyada gedən proseslərin səbəb olduğu obyektiv çətinliklərin ölkəmizdə əvvəlcədən qarşısının alınmasına yönələn və ölkəmizin gələcək inkişafını sülh, əməkdaşlıq şəraitində qurmasını təmin etməyə istiqamətlənmişdir.

Azərbaycançılıq ideologiyası - milli birliyin əsası kimi

Qədim dövrlərdən başlayaraq bu günümüə kimi, Azərbaycan xalqının gözəl adət-ənənələrini, milli-mənəvi dəyərlərini, etnik-psixoloji xüsusiyyətlərini özündə yaşadan və birləşdirən bir baxışlar sistemi kimi azərbaycançılıq ideologiyası yaranmış və formalaşmışdır.

Azərbaycançılıq ideologiyasında vahid polietnik millətin Azərbaycan dövlətçiliyinin yaradılmasına dair maraqlarının ümumiliyi, demokratiyanın, sərbəst iqtisadiyyatın, sosial həyat şəraitinin inkişafı uğrunda mübarizəsinin məqsədləri öz əksini tapmışdır. İdeologiya kimi, azərbaycançılıq müstəqil Azərbaycanın fəlsəfi-sosial doktrinasının sosiomədəni və etnik-geosiyasi cəhətlərini özündə birləşdirmişdir. O, qarşılıqlı dəstək, əməkdaşlıq və bərabərliyin mühüm əsasını təşkil edir.

Akademik Ramiz Mehdiyev 9 noyabr 2007-ci il tarixdə, "Azərbaycan" qəzetində çap olunan "Azərbaycançılıq - milli ideologiyanın kamil nümunəsi" adlı məqaləsində yazır ki, "azərbaycançılıq" anlayışı milli siyasi diskursda, nisbətən, yaxın vaxtlardan işlədilir: "O, ölkədə yaşayan bütün etnik qrupları və millətləri ümumdövlət mənafeləri və dəyərləri əsasında real surətdə birləşdirmək ideyasının verballaşdırılması kimi, 1992-1993-cü illərdə, xüsusilə, geniş yayılan şovinist və separatçılıq əhval-ruhiyyəsinə qarşı mübarizə ideyası kimi meydana gəlmişdir. Yeni anlayış ictimaiyyət tərəfin-

dən kifayət qədər tez dəstəklənmiş, təzə, məzmunlu elementlərlə dolğunlaşmışdır. Düşünürük ki, indi "azərbaycançılıq" artıq milli ideologiyanın ilk nümunəsi hesab edilə bilər". (19. 2)

Azərbaycançılıq iki təməl ideyanı - "dövlətçilik" və "vətənpərvərliyi" özündə birləşdirir. Məlumdur ki, müstəqilliyimizin ilk illərində Azərbaycanın düşdüyü dərin böhran, təkçə, Ermənistanın ölkəmizə qarşı hərbi təcavüzü, Qarabağdakı aqressiv erməni separatçılığı ilə bağlı deyildi. Həmin dövrdə bütövlükdə respublikada milli-etnik ixtilaf, bölücülük tendensiyası cücərməkdə idi və bu, ayrı-ayrı bölgələrdə özünü göstərirdi.

Bu baxımdan, Ulu öndər Heydər Əliyevin azərbaycançılığı ümummilli ideologiya olaraq irəli sürməsi onun Azərbaycan dövlətçiliyi naminə göstərdiyi ən böyük tarixi xidmətlərindən biridir. Məhz, azərbaycançılıq Azərbaycana qarşı bir çox istiqamətlərdən yönələn təhdidlərin, ölkəmizi etnik bölücülük əsasında parçalamaq cəhdlərinin qarşısında güclü ideoloji və siyasi siper oldu. Çünki azərbaycançılıq bizim keçmişimizdən süzülüb gələn mənəvi dəyər olaraq, vahid Azərbaycanın ideya əsası, ölkədə bütün konfessiya və etnosların həmrəylik və anlaşma içində birgəyaşayışının tarixi təcrübəsidir.

Ümummilli lider öz çıxışlarında bir vacib məqamı hər zaman diqqətə çatdırıb ki, Azərbaycanın çoxmillətli, tolerant ölkə olması bizim böyük sərvətimizdir və biz bunu qoruyub saxlamalı, dünyada ən yüksək səviyyədə təbliğ etməliyik:

"Azərbaycan əhalisinin çoxmilli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür. Azərbaycanın ən başlıca sərvətlərindən biri qədimlərdən bu torpaqda yaşayan, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa bağlayan müxtəlif dillə-

rə etiقاد edən adamlardır. Biz bunu qiymətləndiririk və saxlayacağıq. Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir. Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir. "Azərbaycanlı" sözü bizi həmişə birləşdirib".

Tarix elmləri doktoru, professor Əli Həsənov "Heydər Əliyev və milli dövlətçilik təlimi - azərbaycançılıq" məqaləsində yazır ki, 1993-cü ildən Ulu öndərin siyasi rəhbərliyə gəlişi ilə bütün Azərbaycan vətəndaşlarının - dilindən, dinindən, etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaq, ölkənin istiqlaliyyətini dəstəkləyən insanların vahid dövlətçilik ətrafında birləşdirilməsi üçün ciddi iş aparıldı. Cəmiyyətdə hakim olan istiqlal arzusu, azərbaycançılığın müstəqil dövlətin bütün əhalisinin ali ideologiyasına çevrilməsi, ümummilli birliyin təmin olunması zərurəti tezliklə ictimai-siyasi və mənəvi dairələrin gündəliyinə çıxarıldı: "Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideyasına tamamilə yeni bir məzmun verərək, onu Azərbaycanın milli-etnik xüsusiyyətlərinə, müasir dövrün tələblərinə və dünyanın müasir şəraitinə uyğunlaşdırdı. Odur ki, Heydər Əliyevi müasir azərbaycançılıq ideologiyasının - dövrün, zamanın tələblərini, dövlətçiliyin əsaslarını, milli-etnik şəraiti nəzərə alan milli təlimin banisi hesab etmək olar. Azərbaycançılıq ideologiyası, məhz, Heydər Əliyevin dövründə mükəmməl bir ideoloji təlim kimi ölkənin dövlət siyasətinə çevrildi.

Heydər Əliyev azərbaycançılığı bütöv bir xalqın - bütün dünyada yaşayan azərbaycanlıların, Azərbaycanla bağlılığı olan bütün soydaşlarımızın və həmvətənlərimizin söykəndiyi milli birlik platformasına çevirdi". (20. 3, 4)

Əli Həsənovun məqaləsindən belə nəticə çıxara bilərik ki, Azərbaycan kimi etnik tərkibi baxımından zəngin, çoxmillətli bir dövlətdə etnik millətçilik ziyanlı fəsadlara yol açmağa bilər. İki böyük dövlətin qonşuluğunda yerləşən, bu dövlətlərin təsir altına salmaq istədiyi toplumu, yalnız, özündə vətənciliyi, xalqçılığı ehtiva edən azərbaycançılıq ideyası ilə birləşdirmək mümkün idi. 1993-cü ildə Azərbaycan dövlətini parçalanmadan qurtarmış dahi siyasətçi Heydər Əliyevin uğurlarının kökündə, məhz, azərbaycançılıq ideyası dayanırdı. O, dağılmış dövləti, zədələnmiş milli birliyi azərbaycançılıqla bərpa etdi, möhkəmləndirdi. Xalq Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideyası ətrafında birləşdi və ölkəni parçalamaq istəyən xarici və daxili qüvvələri zərərsizləşdirdi.

Professor Səlahəddin Xəlilovun "Heydər Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsi" kitabı Ulu öndərin ideyaları əsasında formalaşan müasir azərbaycançılıq təliminin elmi-nəzəri və ideoloji bir sistem kimi şərhinə həsr olunmuşdur. Müəllif Ümummilli liderin hakimiyyətə qayıdışından sonra ölkədə formalaşmağa başlayan milli inkişaf strategiyasının ideya-siyasi əsaslarını təhlil edir, azərbaycançılıq ideyasının birləşdirici rolunu elmi əsaslarla araşdırır. Əsərin başlıca ideyası bundan ibarətdir ki, bəşəri dəyərlərin qiymətləndirmə meyarlarının milli sədləri aşdığı qloballaşma şəraitində bir millətin məfkurəsi olmaq etibarilə, yalnız, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, Azərbaycan dövlətinin deyil, bütün dünyada yaşayan azərbaycanlıların, habelə, bir neçə nəsil ölkəmizdə yaşamış və buranı öz vətəni sayan etnik və milli azlıqların maraqlarını ifadə edən müasir azərbaycançılıq konsepsiyasını müstəqil dövlətimizin strateji inkişaf xətti kimi ilk dəfə dahi Heydər Əliyev irəli sürmüşdür.

Əsərdə azərbaycançılığın əsasları kimi, söhbət təkcə, milli dildən, dindən, adət-ənənədən, mədəni-mənəvi dəyərlərdən, habelə, bu dəyərlərin normativ hüquqi aktlarla təsbit olunmasından getmir. Müəllifin mövqeyi belədir ki, bu milli sərvətlərin ayrı-ayrılıqda öyrənilməsi, dəyərləndirilməsi, sadəcə, qorunub saxlanması azdır, bu dəyərlər ictimai miqyasda, Vətən miqyasında, məhz, dinamik bir proses kimi saxlanılmalı və inkişaf etdirilməlidir.

S.Xəlilovun fikrincə, əsas vəzifə problemə, təkcə, milli-etnik müstəvidə deyil, həm də ictimai-siyasi müstəvidə baxmayaraq, milli-mənəvi dəyərləri yeni qurulan cəmiyyətin bilavasitə strukturuna daxil etmək, milli şüurla dövlətçilik şüurunu birləşdirməkdir.

Kitabda Ümummilli liderin ana dili, milli-mənəvi dəyərlərimiz və mədəniyyətimizlə bağlı fikirləri əsasında dünyaya azərbaycanlıları və azərbaycançılıq ideyası, vahid milli-mənəvi məkan, milli-etnik və milli-siyasi özünüdərk, azərbaycançılıq və milli fəlsəfi fikir, milli mənəviyyat və milli dövlətçilik, milli-mənəvi dəyərlər və müasirlik kimi aktual problemlər üzrə geniş fəlsəfi təhlil aparılmışdır.

Müəllif azərbaycançılığın özünəməxsus strukturunu açmış, milli mündəricədən çıxaraq, millilik və ümumbəşəriyyətin vəhdətindən çıxış edən bir məfkurə kimi onu formalaşdıran amilləri göstərmişdir. Həmin komponentlər bunlardır: 1) Azərbaycanın milli-etnik gerçəkliyi: 2) dilimiz: 3) islam dini: 4) milli mənşəyin həyat tərzində, məişətdə, mərasimlərdə saxlanılan ümumi əlaməti olan etnoqrafiya: 5) toponimika: 6) arxeologiya və maddi mədəniyyət nümunələri: 7) milli-mənəvi mədəniyyət. (21. 102,103)

Akademik Budaq Budaqov Səlahəddin Xəlilovun "Hey-

dər Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsi” əsəri ilə bağlı yazırdı: ”Professor Səlahəddin Xəlilovun ”Heydər Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsi” kitabı integrativ məzmunun açılmasına, türk mənşəli xalqlarla yanaşı, tat, talış, kürd və s. etnik mənşəli qrupların da azərbaycançılığın formalaşmasında iştirak etməsinin əsaslandırılmasına həsr olunub. Bu əsər Azərbaycanın bütövlüyünü, respublikamızda yaşayan bütün xalqların sarsılmaz birliyini təcəssüm etdirməklə yanaşı, bu sahədə yazılmış ilk elmi-fəlsəfi monoqrafiyadır”. (22. 3)

Akademik Ramiz Mehdiyev ”Heydər Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsi” kitabına yazdığı ön sözdə bu ideyanı daha da genişləndirərək azərbaycançılığın mövcudluğunun iki mühüm şərtini və çərçivəsini göstərir və etiraf edir ki, bu ideologiyanın ayrı-ayrı elementləri ailələrdə, müxtəlif insan və toplumların mənəvi aləmində yaşaya bilir. Lakin əlbəttə ki, azərbaycançılığın inkişafını onun, yalnız, bir milli-etnik dəyər kimi dar müstəvidə, bir etnosun içində deyil, müstəqil dövlətin xüsusi himayəsi altında ictimai-siyasi və mədəni həyatın bütün sahələrində tətbiq olunması tələb edir. Beləliklə, R.Mehdiyev azərbaycançılığın yeni dövrdə daha böyük inkişaf yoluna keçəcəyini proqnozlaşdırır və bunu dünya xəritəsində müstəqil və suveren Azərbaycan dövlətinin mövcudluğu ilə bağlayır: ”Bu gün ”azərbaycançılıq” milli həyatın, konfessiyaların harmoniyasının çoxəsrlik ənənəsi, ölkədə yaşayan bütün millətlərin və etnik qrupların qardaşlığı, qarşılıqlı əlaqə və təsirinin tarixi, onların ümumi taleyi və Azərbaycanın bütövlüyü uğrunda birgə mübarizənin tarixi təcrübəsidir”. (21. 109, 110)

Əlbəttə, azərbaycançılıq ideyası Azərbaycanda yaşayan və onu özlərinin ümumi Vətəni hesab edən bütün et-

nik qrupların ideyası kimi çıxış etmişdir. Məna və məzmunca bir-birini tamamlayan bu ideyanı, eyni zamanda, zamanın və ölkə ərazisində yaşayan bütün xalqların arzularına rəğmən birlik tələbi kimi də dəyərləndirmək olar. Bu, elə bir zamanda irəli sürüldü ki, həqiqətən, Vətənin də buna dərдинə mөлhəm kimi ehtiyacı yaranmışdı. Elə bununla da bu ideyanın baş memarı olan Ulu öndər bunun başlanacağına birdəfəlik son verdi. Demək olar ki, Azərbaycan bütün sahələrdə - daxili və xarici siyasətdə, ictimai-mədəni əlaqələrdə və s. özünün yeni inkişaf dinamikasını müəyyənləşdirmiş oldu. Buna yüksək önəm verən akademik Ramiz Mehdiyev milli ideyanın yaranması, inkişafı və transformasiyası prosesini düzgün metodoloji yanaşmaya əsaslanıb, ardıcılıqda izlədikdən və təfərrüatı ilə təhlil etdikdən sonra vurğulayır ki, 2003-cü ilin axırlarından başlayaraq, milli ideya müstəqil dövlətin inkişafının və dünya ilə münasibətlər qurulmasının keyfiyyətə yeni aspektləri ilə zənginləşir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin ölkəmizdə yaşayan bütün xalqlara, milli azlıqlara azərbaycançılıq kontekstindən yanaşma tərzi də diqqətçəkən məqamlardandır. Ulu öndər ölkənin etnik rəngarəngliyini dövlətimizin tarixi-siyasi nailiyyəti hesab edir, bu nailiyyətin qorunub saxlanılmasına xüsusi diqqət və qayğı ilə yanaşır, dilindən, dinindən, etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, Azərbaycanın burada yaşayan hər kəsin doğma ata-baba yurdu, Vətəni olduğunu dönə-dönə vurğulayırdı.

Vahid polietnik millətin Azərbaycan dövlətçiliyinin yaradılmasına dair maraqlarının ümumiliyi, demokratiyanın, sərbəst iqtisadiyyatın, sosial həyat şəraitinin inkişafı uğrunda mübarizəsinin məqsədləri, məhz, azərbaycançılıq ideologiyasında real təcəssümünü tapır. Bu mənada,

azərbaycançılıq milli olduğu qədər də bəşəri, universal səciyyə daşıyır. Onun ən müsbət məziyyətləri sırasında tolerantlıq komponentini xüsusi qeyd etmək lazım gəlir. Azərbaycançılıq dilindən, miliylətindən, irqindən, sosial mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bütün ölkə vətəndaşlarını ümumi Vətən naminə həmrəyliyə, vahid amal uğrunda birliyə dəvət edir. Milli-dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər bir vətəndaşın bu torpaq üçün milli ziyəlik hissini yaşaması isə tolerantlığın bariz təzahürüdür. Əslində, dini və etnik tolerantlığın Azərbaycan xalqının qanında, canında, kökündə vardır desək, yanılmırıq. Milli ənənələrimizdə, mentalitetimizdə, habelə sosial, mənəvi və dini düşüncə laylarımızı özündə yaşadan folklorumuzda başqa dinlərə, millətlərə dözümlü münasibət özünü aydın şəkildə göstərir.

Azərbaycan əsrlər boyu burada yaşayan bütün millət və xalqların "ümumi vətəni" anlayışını uğurla doğrultmuşdur. Əsrlərdir ki, çoxmillətli tərkibə malik Azərbaycan tolerant və dözümlü bir ölkə kimi dünyaya nümunədir. Ulu öndərin dediyi kimi, ölkə əhalisinin çoxmillətli tərkibi bizim milli sərvətimiz, üstünlüyümüzdür. "Azərbaycanlı" sözü tarix boyu birləşdirici, həmrəylik və həmfikirlik missiyasının daşıyıcısı olmuşdur. Hər birimizə yaxşı məlumdur ki, xalqımızın düşmənlərinin zaman-zaman ən böyük arzusu da bu bütövlüyü pozmaq olmuşdur. Bu məqsədlə düşmənlərimiz tərəfindən Azərbaycanda yaşayan millət və xalqlar arasında nifaq toxumu səpməyə, qardaşlıq və inam hissini sarsıtmağa, separatizm meyllərini yaymağa cəhdlər göstərilmişdir. Bu istiqamətdə onlar müxtəlif təxribatlar planlaşdırmış, çirkin yollarla bəzi səbatsız və Vətənə xəyanət yolu tutan satqınların xidmətindən yararlanmağa çalışmışlar.

2000-ci il iyunun 22-də Azərbaycanlıların Ümumrusiya Konqresinin təsis yığıncağında çıxış edən Prezident Heydər Əliyev demişdir ki, biz öz mənşəyimizi, öz milli mənşəyimizi və dini mənşəyimizi heç vaxt unutmamalıyıq: "Bəli, əcdadlarımız islamı hələ ilk yarandığı dövrlərdə qəbul etmişlər. İslam bir çox yüzilliklər ərzində xalqımızın həyatının mənəvi əsası olmuşdur. Biz başqa dinə tapına və ya onu qəbul edə bilmərik. Yeri gəlmişkən, çoxları təəccüblənir ki, Azərbaycanda üç konfessiya (islam, xristianlıq və yəhudilik nəzərdə tutulur - N.N.) belə dostcasına fəaliyyət göstərir. Biz, məhz, belə xalqıq, təkrar edirəm, biz başqa dinlərə dözümlüyük, lakin bununla bərabər, milli adətlərimizin, milli mərasimlərimizin ən mühüm mənbələrindən biri olan öz dinimizi unutmamalıyıq". (23. 65)

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanın dövlət başçısı kimi, azərbaycançılıq ideologiyasını formalaşdırarkən çoxəsrlik milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasına, dövlət siyasətində ehtiva olunmasına ciddi diqqət yetirirdi. 13 avqust 2001-ci ildə verdiyi məlum bəyanatında (Şeyxülislam Hacı Allahşükür Paşazadə qəzetlərin birində təhqir olunmuşdu - N.N.) ölkədəki demokratiyadan sui-istifadə edənlərə müraciətlə deyirdi: "Hər xalqın öz adət-ənənəsi var, öz milli-mənəvi və dini dəyərləri var. Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə, öz dini dəyərlərimizlə, adət-ənənələrimizlə fəxr edirik. Əgər, insan mənsub olduğu millətin milli-mənəvi dəyərlərini anlaya bilmirsə, yaxud, onları qəsdən təhrif edirsə, əgər, vəziyyət o dərəcəyə çatırsa ki, hətta, Azərbaycanın dini rəhbəri təhqir olunur, onda təbiidir ki, bu, bizi narahat etməlidir. ...Biz Azərbaycanda demokratiyanın bütün tələblərini tətbiq etmişik, edəcəyik də. Ancaq Azərbaycanın milli-mənəvi də-

yərlərinə qarşı, Azərbaycanın milli mentalitetinə qarşı yönəldilmiş hərəkətlərin hamısının qarşısı alınacaqdır”.

Bu gün Azərbaycanda mövcud olan etnik-dini toleranqlıq hazırda bəzi inkişaf etmiş ölkələrə də örnək göstərilir. İnsan hüquqları üzrə ixtisaslaşmış beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında Azərbaycanda müxtəlif dini sivilizasiyalar arasındakı münasibətlərin yüksək səviyyədə olduđu, dini azlıqların maraq və mənafelərinin qorunduđu razılıqla bildirilir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev ölkənin etnik mənərəsini belə görürdü: milli adət və ənənələrimizin etnik kökü, genetik fondu beynəlxalq dövriyyəyə nöqsansız buraxılsın. Azərbaycançılığın dəyəri digər dövlətçilik dəyərlərinin zirvəsində dayansın. Çünki azərbaycançılıq əsl milli ideyadır. Milli ideya mənəvi dəyərlərin universallığıdır. Bütün etnik fərdlərin, dinlərin, etnosların, məzhəblərin bir ölkənin sərhədləri daxilində, vahid mənəvi məkanda, beynəlmiləçilik adlı ortağ milli səma altında birliyidir, Vətən adlı vahid kökə bağlılığıdır, milliliyin beynəlmiləçiliklə sintezidir.

Bu ideyaların davamçısı Prezident İlham Əliyev də Bakıda keçirilən ”Dinlərarası dialoq: qarşılıqlı anlaşmadan birgə əməkdaşlığa doğru” mövzusunda keçirilən beynəlxalq konfransdakı çıxışında Azərbaycanda hökm sürən yüksək toleranqlıq mühiti barədə fərəhlə söz açmışdır. Azərbaycanı səmavi dinlərin birgəyaşayış məkani, çoxmillətliyi ölkəmizin əvəzedilməz sərvəti hesab edən Prezident İlham Əliyev bu gün dini inancları bütün siyasi proseslərdən uca tutan milli ruhlu bir nəsil yetişdirilməsi, zəngin mənəvi aləmə malik azərbaycanlı obrazının dünyaya tam dolğunluğu ilə tanılması üçün bütün bilik və bacarığını sərf etməkdə, dini konfessiyalar arasında

heç bir qüvvənin sarsıda bilməyəcəyi məhəbbət və sədəqət körpüləri qurmaqdadır. Belə də olmalıdır. Çünki "öz tərkibində, təkcə, etnosları deyil, hətta məzhəbləri, dini konfessiyaları vahid mənəvi məkanda birləşdirəndə yaranır azərbaycançılıq ideyasının təkrarsızlığı, milliliyi, bəşəriliyi". (24. 7)

Filologiya elmləri doktoru, professor Nizaməddin Şəmsizadə "Xalq qəzeti"ndə (10 aprel 2006-cı il) çap olunan "Azərbaycançılıq dünya azərbaycanlılarının milli ideologiyasıdır" məqaləsində yazır ki, milyon il əvvəl ölkəmizin ərazisində hansı tayfanın, hansı qövmün, hansı xalqın yaşaması Adəmin və Həvvanın hansı millətdən olması kimi əbədi bir mübahisədir. Amma mübahisəsiz budur ki, o zaman da, indi də yaşadığımız vətən Azərbaycan olub. Bu mənada azərbaycançılıq türkcülükdən, şamançılıqdan da, şumerçilikdən də qədim və əzəli fikir formasıdır. (25. 3)

1998-ci il, dekabrın 24-də Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü münasibətilə xalqa müraciətində Prezident Heydər Əliyev deyirdi: "XXI əsrin astanasında Dünya Azərbaycanlılarının həmrəyliyinə daha böyük ehtiyac vardır. Sayca dünyanın ən iri millətləri ilə müqayisə olunan xalqımızı qarşıdan gələn yeni yüzillik və minillikdə ciddi və müqəddəs mübarizələr gözləyir. Biz, nəinki, təkcə müstəqil Azərbaycanın dövlətçiliyinin qorunması, möhkəmlənməsi və inkişaf etməsi uğrunda, eyni zamanda, bütün dünya azərbaycanlılarının milli və tarixi haqlarının həyata keçməsi ilə bağlı ciddi iş aparmalıyıq. Bütün bu müqəddəs vəzifələrə nail olmaq üçün biz azərbaycançılığın dövlət rəmzlərini yaşadan müstəqil dövlətimiz ətrafında daha sıx birləşməliyik. Vətəni, xalqını sevən hər bir soydaşımız və ya digər tellərlə ölkəmizlə bağlı olan

hər bir şəxs Azərbaycan dövlətini öz arxasında hiss edərək azərbaycançılıq, vətənpərvərlik hissləri ilə tarixi torpaqlarımıza, yurdumuza, mədəniyyətimizə məhəbbət aşılamalıdır. Vətənimizin, respublikamızın taleyi hər bir azərbaycanlının taleyinə çevrilməlidir". (26. 16)

Göründüyü kimi, azərbaycançılıq heç bir xalqın humanist (milli) ideallarına qarşı çıxmamışdır, bu gün də çıxmır və gələcəkdə də çıxmayacaqdır. Bu, elə bir sarsılmaz ideologiyadır ki, bütün zamanlarda Azərbaycanı özünə doğma yurd, Vətən hesab edən hər kəsi əbədi qardaşlıq və qırılmaz məhəbbət telləri ilə bir-birinə bağlayacaqdır.

Bütün bunlar bir daha sübut edir ki, Ümummilli liderin banisi olduğu azərbaycançılıq ideyasının nəinki daxildəki milli azlıqların, eyni zamanda, dünya azərbaycanlılarının konsolidasiyasında, milli mənlük şüurunun tamamlanmasında və milli özünüdərk qabiliyyətinin yüksək mərhələyə gəlib çatmasında önəmli rolu danılmazdır. Millətımız Ulu öndərin azərbaycanlıları bir amal uğrunda birləşdirən bu nəhəng azərbaycançılıq missiyasını lazım olduğu qədər qiymətləndirir, onun əhəmiyyətini zaman keçdikcə daha aydın və dərindən dərk edir. Bu gün də Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında və uzaqgörən siyasəti ilə Ümummilli liderin millətimiz üçün qoyduğu bu sarsılmaz yolu inamla irəliləməkdəyik.

Azərbaycanda milli azlıqlar

Beynəlxalq təcrübədən göründüyü kimi, monoetnik dövlət tapmaq çətindir, dünyanın əksər dövlətləri çoxmillətlidir. Azərbaycan Respublikası da bu mənada istisna təşkil etmir. Öz coğrafi və strateji mövqeyi, iqlim şəraiti, təbii ehtiyatları, yeraltı və yerüstü sərvətləri baxımından çox əhəmiyyətli olan ölkəmiz bütün dövrlərdə beynəlxalq aləmin diqqət mərkəzində olub.

Tarixi mənbələr hələ Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin zamanında Şah İsmayıl Xətəinin yaxın ətrafında olan bir sıra milli azlıq (talış, kürd) nümayəndələrinin dövlət idarəçiliyində iştirak etdiyini təsdiqləyir.

Türk tayfaları başqa xalqlar və etnik qruplardan fərqli olaraq, Azərbaycanın bütün ərazisinə - həm şimalına, həm də cənubuna yayılmışdılar və çoxluq təşkil edirdilər. Buna görə də türk dili Azərbaycan ərazisində yaşayan azsaylı xalqlar və etnik qruplar arasında başlıca ünsiyyət vasitəsinə çevrilmişdi. Bu amilin o zaman vahid xalqın təşəkkülü prosesində çox mühüm rolu vardı. Çünki bəhs olunan dövrdə bütün Azərbaycan ərazisini əhatə edən vahid dini görüş - monoteist din hələ yox idi. Zərdüştlük - atəşpərəstlik, Günəşə, Aya, Göyə, ulduzlara, torpağa, suya və s. sitayiş davam etməkdə idi. Qədim türklərin tək Allahı olan Tanrıya sitayiş - tanrıçılıq hələ başqa dini görüşləri sıxışdırıb tamamilə aradan qaldıra bilməmişdi. Ölkənin şimalında - Albaniya ərazisinin bəzi yerlərində xristianlıq yayılmaqda idi. Lakin müstəqil Alban kilsəsi öz təsirlərini Azərbaycanın şimal torpaqlarına yaymağa çalışsan erməni-qriqorian missionerlərinə və gürcü kilsəsi-

nə qarşı kəskin mübarizə şəraitində fəaliyyət göstərirdi. (27.7)

Əhməd bəy Ağaoğlu 1905-ci ildə "Kaspi" qəzetində yazırdı: "Bütün bu toplum (azərbaycanlılar nəzərdə tutulur), yalnız, dini toplum olmayıb, eyni zamanda, etnik bir varlıqdır. Çünki bütün Rusiya müsəlmanları, kiçik bir istisna ilə böyük türk-tatar mənsubudurlar. Bir tək ümumi dildə danışır və eyni inancları paylaşırlar". Göründüyü kimi, Əhməd bəy Ağaoğlu burada artıq "bir addım qabağa gedərək" müsəlman ümmətçiliyi ideyasının təsir dairəsindən çıxıb bilmişdi, lakin bu nöqtədən müasir azərbaycançılıq mövqelərinə hələ xeyli fikir məsafəsi vardı. O, Rusiyada yaşayan bütün müsəlmanların eyni bir milli birliyə - türk-tatar millətinə ("ırqinə") mənsub olduğunu iqrar edir və həmin görüşlərini ilk öncə rus dilində buraxdığı "Kaspi" qəzetində, sonra isə Əli bəy Hüseynzadə ilə birgə məşhur Azərbaycan mesenatı Hacı Zeynalabdin Tağıyevin maddi yardımını sayəsində 1905-ci ilin yayından nəşr etməyə başladığı "Həyat" qəzetində təbliğ edirdi. (21. 29, 30)

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə azlıqda qalan millətlərin dillərinə də xüsusi diqqət verilirdi. 1918-ci ilin 7 sentyabrında "Milli azlıqlardan olan xalqların öz ana dilində təhsil alması haqqında" Qanun imzalanmışdı. Qanunda göstəriləyinə görə, hər hansı muxtar vilayətdə yerli əhali əksəriyyət təşkil etdiyindən orta təhsil də o dildə aparılmalı idi. Bundan əlavə, xüsusi olaraq qeyd edilirdi ki, əgər, bir məktəbdə azlıqda qalan xalqlardan olan tələbələr 40-a qədər olarsa, təhsil onların ana dilində aparılmalıdır. 1919-cu il oktyabrın 1-dən Dağlıq Qarabağın erməni məktəbləri üzrə xüsusi müfəttişlik yaradılmışdı. Burada ermənilərin maarifi, mədəniyyət sahəsində öz

müqəddəratlarını təyin etməsini əsaslandırın 13 maddəlik Əsasnamə təsdiq edilmişdi. Hətta, ayrı-ayrı şəxslərə öz hesabına xüsusi məktəblər açmaq imkanı yaradılmışdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ifrat və şovinist millətçilik mövqeyində deyil, məhz, mütərəqqi azərbaycançılıq mövqeyində durduğunu sübut edən başqa bir nüans da o idi ki, ilk parlamentimizin tərkibində digər millətlərin nümayəndələri də fəal iştirak edirdilər. (28.3)

Göründüyü kimi, hələ XX əsrin əvvəlində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlamentində talış, ləzgi və digər azsaylı xalqların nümayəndələri təmsil olunub. Bu tarixi-siyasi ənənə, tolerantlıq bu gün də davam edir. Hazırda da bir sıra dövlət strukturlarında, o cümlədən, parlamentdə etnik azlıqların nümayəndələri geniş tərkibdə təmsil olunurlar. Azərbaycan o dərəcədə tolerant ölkədir ki, hüquq-mühafizə orqanlarında, ordusunda milli azlıqların təmsilçilərinin vəzifələr tutmasına hertərəfli şərait yaradılır. Bu gün Azərbaycan ordusunda ləzgi, talış, kürd və s. millətindən olan generallar Vətənə sədaqətlə xidmət edirlər.

1920-ci il məlumatına görə, respublika əhalisinin 68.8 faizini Azərbaycan türkləri, 21.7 faizini ermənilər, 7.5 faizini ruslar, 0.54 faizini gürcülər, 0,97 faizini yəhudilər, 7.09 faizini isə digər millətlər təşkil edirdilər.

Sovet hakimiyyəti qurulduqdan (Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti devrildikdən, yəni faktiki olaraq ölkənin müstəqilliyi qəsb edildikdən) sonra Gəncədə, Xankəndində, Qəbələdə, Xaçmazda, Naxçıvanda və digər yerlərdə xırda üsyanlar baş versə də, Qızıl Ordu tərəfindən amansızlıqla yatırılırdı. Bütün bu üsyanlar sübut edir ki, əhalinin böyük əksəriyyəti Sovet hökumətinin yeritdiyi

siyasətdən narazı idilər.

Azərbaycan əhalisi çoxmillətli idi. Azərbaycan türklərindən əlavə, burada erməni, rus, gürcü, ləzgi, ukraynalı, kürd, yəhudi, talış və digər xalqların nümayəndələri yaşayırdılar. Lakin ötən dövr ərzində milli münasibətlər olduqca kəskinləşmişdi. Ermənistanın başladığı təcavüz xalqımızın həyatında dərin iz buraxmışdı. Milli münasibətlərin çox mürəkkəb olduğu bir şəraitdə ilk növbədə respublikada yaşayan xalqlar arasında milli sülh yaradılmasına başlamaq lazım idi. Ona görə də bütün millətlərin nümayəndələrinin yeni respublika quruculuğuna cəlb edilməsinə xüsusi diqqət yetirilirdi.

1920-ci ilin iyulunda Az.KP MK yanında Milli azlıqlar şöbəsi yaradıldı. Milli azlıqlar arasında mədəniyyət-maarif işinin təşkilinə xüsusi diqqət yetirilməyə başlandı. Milli azlıqlar şöbəsi məktəblər, kitabxanalar və digər mədəni - maarif idarələri açır, yeni dərsliklər və ədəbiyyat nəşr olunurdu. Pedaqoji kadrlar hazırlamaq məqsədilə tədrisin ana dilində aparıldığı xüsusi kurslar açılmışdı.

Respublikada yaşayan digər milli azlıqların hüquq və mənafələrinin hər vasitə ilə qorunması hökumətin milli siyasətinin əsasını təşkil edirdi. Məsələn, hökumət vətəndaş müharibəsi dövründə Muğanda dağıdılmış rus kəndlərinin bərpasına hər cür yardım göstərirdi. Bu kəndlərin əməkçi kəndlilərinə pul, iş heyvanı və kənd təsərrüfatı alətləri verilirdi.

Dağlıq Qarabağda azərbaycanlılarla ermənilər arasında dinc münasibətlər qismən bərpa olundu. Torpağın xalqa verilməsi Azərbaycan qəzalarında normal milli münasibətlər yaradılmasında mühüm rol oynadı.

Çoxmillətli ölkədə yeni cəmiyyət quruculuğu bütün millətlərin və xalqların sıx iqtisadi əməkdaşlığının təmin

olunmasını tələb edirdi. Cənubi Qafqaz respublikaları vahid iqtisadi məkan idi.

Rusiya imperiyasının tərkibinə daxil olan Şimali Azərbaycanca rus dilində ibtidai məktəblər açıldı. Birinci qəza peşə məktəbləri Şuşada 1830-cu, Şəkiddə 1831-ci, Bakıda 1832-ci, Gəncədə 1833-cü, Şamaxı və Naxçıvanda 1837-ci, Quba və Ordubadda 1856-cı, Zaqatalada isə 1862-ci ildə təşkil olunmuşdur. (29)

Bu dövrlərdə respublikanın çoxmillətli tərkibini nəzərə alaraq, Azərbaycan hökuməti milli azlıqların maraqlarına xəter yetirmədən doğma dildə danışmaları, qəzetlərin nəşri, məktəblərin açılması haqda normativ Akt qəbul etdi. 27 iyun 1924-cü ildə Azərbaycanda "Hökumət müəsələlərində dövlət dili, yerli əhalinin dili və yerli azlıqların dili haqda" Dekret qəbul olundu. (30.150)

1940-1941-ci ildə 68,9%, 1963-1964-cü tədris ilində isə 71% şagird Azərbaycan dilində təhsil alırdı. Beləliklə, respublika üzrə 3.533 orta təhsil məktəbindən 2.848-i Azərbaycan, 178-i rus, 254-ü erməni, 9-u isə gürcü dilli məktəblər idi. (31.57)

1937-ci il martın 14-də IX Sovetlər Qurultayında Yeni Konstitusiya qəbul edildi. Çoxmillətli ölkədə sosial və iqtisadi dəyişikliklər prosesində milli məsələ obyektiv olaraq öz əhəmiyyətini itirməyə başladı. Sosializm quruculuğunda milli məsələnin təhrif olunması əhalisinin böyük çoxluğu müsəlman olan respublikalarda xüsusilə aydın şəkildə təzahür edirdi.

Sovetlər Birliyinin dağılmasından sonra postsovet məkanında bir çox respublikalarda "etnik təmizləmə" siyasəti həyata keçirilib. "Etnik təmizləmə"yə məruz qalan milli azlıqlar monoetnik dövlətlərə transformasiya olunublar. Bu sırada Ermənistan MDB məkanında daha "ön-

də” gedir. Lakin Cənubi Qafqazın ən inkişaf etmiş respublikası hesab olunan Azərbaycanda bu prosesin başlanmasına, ümumiyyətlə, cəhd olmayıb. Hazırda, respublikada bir çox xalqların nümayəndələri sakit həyat sürürlər. Bunun da tarixi kökləri vardır.

Ayrı-ayrı dövrlərdə Yaxın və Orta Şərqi, Şimali Qafqazın və Orta Asiyanın bir sıra xalq və etnik azlıqları qrup halında Azərbaycanın indiki ərazilərinə köçürülmüşlər. Eləcə də, istər Azərbaycana sasanilərin, ərəblərin və monqolların yürüşlərindən, Orta Asiya türklərinin növbəti gəlişindən, istərsə də Vətənimizin Rusiya tərəfindən işğalından sonra bu əraziyə köçürülmüş tayfalar və etnoqrafik qruplar talelərini əbədi olaraq Azərbaycanla bağlamışlar. XIX əsrin ortalarından başlayaraq, neft sənayesi mərkəzinə çevrilən Bakıya, həmçinin, təbii sərvətlərlə zəngin olan Gəncə quberniyasına qazanc dalınca gələn müxtəlif xalqların minlərlə nümayəndəsi də həmişəlik olaraq bu ərazilərdə məskunlaşmışdılar. Beləliklə, Azərbaycan əsrdən-əsrə, dövrdən-dövrə yerli - aborigen tayfa birləşmələri və xalqlarla yanaşı, öz taleyini, gələcəyini bu torpaqla bağlayan bir sıra milli azlıqların, azsaylı xalqların və etnik azlıqların da doğma vətəninə çevrilmişdi. Azərbaycan qanunları təsdiq edir ki, öz müqəddəratını təyinetmə insanın ümumi hüquqlarından biridir. Dövlət bütün səylərini ona yönəldir ki, onun vətəndaşları dini, etnik və sosial özünütəyinetmə hüququndan istifadə etsinlər. Eyni zamanda, vətəndaşlar müxtəlif kollektivlərdə təşkilatlana bilərlər, onların özünəməxsusluğu, məhz, kollektivlərdə daha bariz şəkildə nəzərə çarpır. Bu gün haqlı olaraq bu torpaqda yaşayanların çoxu Azərbaycanı özlərinin doğma və əbədi Vətəni hesab edirlər. Bütün bu cəhətlər in-

di nəinki demoqrafik hesablamalarda, həmçinin, Azərbaycan xalqının, millətinin formalaşmasının məzmununda və tərkib hissəsində də özünü göstərir.

Akademik Ramiz Mehdiyev "Bakinski raboçiy" qəzetinə müsahibəsində (noyabr, 2011) Azərbaycan millətinin ölkə ərazisində yaşayan bütün etnosların tarixi yolunun vəhdətini əks etdirən qaynar qazan kimi formalaşdığını bəyan edir: "Burada güclü türk təməli ilə yanaşı, İran, ərəb başlanğıcları, alban layı, digər qədim etnoslar mövcud olmuş, onlar hamısı əsrlər boyu təbii şəkildə vahid xalq kimi assimilyasiya olmuş, azərbaycanlıların milli identikliyinə xas cizgilər, komponentlər kəsb etmişlər. Qətiyyətlə demək olar ki, hər bir azərbaycanlı müasir Azərbaycanın ərazisində yaradılmış qədim dövlətlərin varisidir. Azərbaycanlıların damarlarında bizim bu qədim əcdadlarımızın da qanı axır. Bu, reallıqdır. Bunu etiraf etməyi antropologiya - insanın mənşəyi və təkamülü, irqlərin yaranması və insanın fiziki quruluşunun normal variasiyaları haqqında elm öyrədir".

Həmin müsahibədə 1991-ci ildə Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsi nəticəsində "Biz kimik?" mövzusunda müzakirələrin yenidən geniş miqyas almasına da münasibət bildirilir. Akademik haqlı olaraq qeyd edir ki, kollektiv identifikasiya formalarından biri olan etnik identifikasiya müstəqilliyin ilk illərində prioritet əhəmiyyət qazanırdı. Yetmiş il ərzində etnikliyin təkzib edilməsinə cavab olaraq, bu komponent qısa müddətdə güclü təkan almış və ifrat dərəcəyə çatmışdır. O, fikrini davam etdirərək yazır: "Lakin respublikada yaşayan millətlərin heç də hamısı türk etnikliyinin daşıyıcıları deyildi. Buna görə də identifikasiyanın bu formasının qətiyyətli seçimi cəmiyyətin bütövlüyünə mənfi təsir göstərirdi. Azərbay-

canlıların etnik və dini identifikasiyası mövzusunda debatlarda türkçülüyə üstünlük verilməsi cəmiyyətin sabitliyini zəiflədir, onu etnik əlamət üzrə parçalanmağa doğru sürükləyirdi. Yalnız, azərbaycançılığı vətəndaşlığın dövlət formasının etniklik üzərində prioriteti kimi seçmiş Heydər Əliyevin bu prosesə vaxtında müdaxilə etməsi problemin kəskinliyini aradan qaldırdı. Eyni zamanda, dövlətin adı ilə eyniləşdirilmiş millətin adı qorunub saxlandı”.

Ramiz Mehdiyev müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin formalaşmasının bu dövrünü Fransada milli ideyanın formalaşması dövrü ilə müqayisə edir: “1789-cu il Fransa inqilabı dövründə - mərkəzsizləşmə tərəfdarları bir müddət əyalətlərdə populyarlaşdığı vaxtda Yakobinçilərin qələbəsi sayəsində Fransada milli birlik qorunub saxlanmış və bu aspekt Fransa milli ideyasının əsasını təşkil etmişdi. O vaxtdan “milli” anlayışı yeni kontekstdə istifadə edilməyə başlandı. Parlamentin adı dəyişdirilərək Milli Assambleya adlandırıldı və o, millətin adından həyata keçirilən suverenliyin təcəssümünə çevrildi. Millət anlayışına yeni yanaşma: birgə yaşamaq əzmi və bunun nəticəsi kimi, millətin və dövlətin vəhdəti və bölünməzliyi yaranmışdı. Dünya Azərbaycanlılarının I qurultayında Heydər Əliyev bu barədə demişdir: “Azərbaycançılıq öz milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda, onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, inteqrasiyasından bəhrələnmək və hər bir insanın inkişafının təmin olunması deməkdir”. Bu gün Azərbaycan müsbət təcrübəni uğurla tətbiq edir. Təsadüfi deyildir ki, “kim özünü azərbaycanlı hiss edirsə, o, azərbaycanlı sayıla bilər” tezi, təkcə, azərbaycanlılar kimi doğulanlar üçün deyil,

həm də etnik bağlılığı olmadığı halda bu ölkənin vətəndaşları olanlar üçün aktualdır. Son illərdə Azərbaycan bütün azərbaycanlıların Vətəninə çevrilmiş və universal dəyərlərin daşıyıcısı statusunu qazanmışdır”.

Azərbaycanın çoxmillətli bir ölkəyə çevrilməsinin obyektiv və subyektiv səbəblərinin dərinliklərinə varmadan bir cəhəti xüsusilə vurğulamaq istərdik ki, bu torpağı özünə əbədi məskən seçmiş xalqların əksəriyyəti zaman keçdikcə doğmalaşmış, bəziləri isə yerli xalqlarla qaynayıb-qarışmışlar. Hazırda, Azərbaycan Respublikasında ölkənin əsas və çoxluq təşkil edən əhalisi - azərbaycanlılarla (Azərbaycan türkləri) yanaşı, bir sıra digər millət, xalq və etnik azlıqlar da çiyin-çiyinə yaşayırlar.

Dövlətin özünün milli azlıqlarına qarşı münasibəti aşağıdakı prinsiplərlə ölçülür:

- dövlətin ərazi bütövlüyü və onun suverenliyi prinsiplərinə qeyd-şərtsiz əməl edilməsi;
- milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının qorunması;
- milli azlıqların dillərinin, mədəniyyətlərinin, məişətinin qorunmasında dövlətin təminatı;
- ölkə Konstitusiyası, Milli Məclisin müvafiq qanunları və Prezidentin fərmanları əsasında milli azlıqların hüquqlarının qorunması.

Bura, həmçinin, aşağıdakı aspektləri də daxil etmək lazımdır:

- Azərbaycanın çoxmillətli ailəsində birgə həyat və fəaliyyətin inkişaf etdirilməsi;
- tarixi dostluq və mehriban qonşuluq əlaqələrinin qorunması;
- ideoloji-hüquqi və mənəvi-psixoloji bazanı möhkəmləndirmək üçün vətənpərvərlik ideyalarının həyata keçirilməsi;

- milli, irqi, etnik, dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bütün ölkə vətəndaşlarının əsl hüquqlarını təmin etmək;

- millətçilik, irqçilik hallarına yol verməmək. (32. 160)

Azərbaycan Respublikasında ruslar, ermənilər, ukraynalılar, belaruslar, gürcülər, avarlar, ləzgilər, başqırdlar, tatarlar, yəhudilər, kürdlər, osetinlər, laklar kimi milli azlıqlar; talışlar, udinlər, dağ yəhudiləri, saxurlar kimi azsaylı xalqlar; Ahısxa türkləri, tatlar, lahiclar, buduqlar, qızırlar, haputlar, ceklər, xınalıqlar, ingiloylar, Krım tatarları, gürcü yəhudiləri, kazaklar, tabasaranlar kimi etnik azlıqlar yaşayırlar.

Əlbəttə, respublikamızın ərazisində kompakt halda yaşayan milli azlıq, azsaylı xalq və etnik azlıqlarla yanaşı, bu gün qədim Odlar ölkəsində bizimlə birgə bəzi digər millətlərin, xalqların və etnik azlıqların da nümayəndələri yaşayırlar. Daha doğrusu, məlum olur ki, Azərbaycan Respublikasında sayının azlığından və çoxluğundan asılı olmayaraq, həmçinin, özbəklər, qazaxlar, litvalılar, latışlar, moldavanlar, estonlar, almanlar, qırğızlar, taciklər, türkmənlər, abxazlar, aqullar, buryatlar, inquşlar, darginlər, kabardinlər, komilər, qumuqlar, marilər, noqaylar, ruttullar, udmurtlar, çeçenlər, çuvaşlar, adıgeylər, çərkəzlər, qaqauzlar, Orta Asiya yəhudiləri, qaraçılar, ərəblər, aysorlar, əfqanlar, bolqarlar, macarlar, vyetnamlılar, yunanlar, koreyalılar, kubalılar yaşayırlar. Bu etnosların sayı 40-dan çoxdur.

Göründüyü kimi, Azərbaycan müxtəlif etnik və dini qrupların ənənəvi dözümlülük və harmonik birgəyaşayışı üzərində qurulmuş siyasətin aparıldığı çoxetnikli və çoxdinli ölkədir. Ümummilli lider Heydər Əliyev etnik azlıqların nümayəndələri ilə keçirdiyi görüşlərində demiş-

dir: "Biz, Azərbaycan deyəndə onun sərvətini, onun gözəl təbiətini nəzərdə tuturuq. Lakin bütün bunlarla yanaşı, respublikanın ən başlıca sərvəti əsrlərdən bəri bu torpaqda yaşayan, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa bağlayan, müxtəlif millətlərdən olan, müxtəlif dinlərə etiqad edən adamlardır. Ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər də zəngin olar".

Həqiqətən də Ulu öndər Heydər Əliyevə Azərbaycanda normal həyatı bərqərar etmək, millətlərarası sülhə nail olmaq, sosial-iqtisadi inkişafı təmin etmək, xalqlar və ölkələrarası münasibətləri tənzimləmək nəsisb oldu. O, sözün bütün mənalarında bunu bacardı. Buna görə də xalq haqlı olaraq ona "Dahi", "müsəlman dünyasının lideri", "Qafqazın atası" adını verdi.

Əsrlər boyu bir çox etnosun nümayəndəsi Azərbaycan türkləri ilə yanaşı yaşayır. Bu tarixi təcrübə azsaylı etnosların və etnik qrupların yoxa çıxması təhlükəsinin aradan qaldırılmasına, etnik və konfessional fərqlərə baxmayaraq, sülh və həmrəylik şəraitində yaşamasına parlaq nümunədir. Etnik çoxluqla yan-yana yaşayan digər xalqlarla münasibətdə tolerantlıq ölkə əhalisinin əksəriyyətinin etiqad etdiyi İslam dininə xas dözümlülüklə, müxtəlif etnik icmaların vahid ərazidə, tarixən, təşəkkül tapmış birgə yaşayışı ilə izah olunur. Azərbaycanın və Azərbaycan xalqının bütün tarixi ərzində bir dəfə də olsun dini və etnik ədavət, sayından asılı olmayaraq, etnik azlıqlarla münasibətdə ayrı-seçkilik faktları qeydə alınmayıb. İlk növbədə, ona görə ki, Azərbaycan dövləti onların hər birinə eyni dərəcədə qayğı göstərir.

Bura qədər deyilənləri ümumiləşdirsək, o zaman qətiyyətlə deyə bilərik ki, Azərbaycan həm də tolerantlığın vətənidir. İndi isə mövzunun mahiyyətinə, ümumi ruhu-

na uyğun olaraq ölkə ərazisində yaşayan milli azlıqların kiçik bir qisminin tarixi keçmişi və bu gününə işıq salmağa çalışsaq.

Avarlar, əsasən, Balakən, Qax, Zaqatala rayonlarında kompakt halda yaşayırlar. Avarlarda Azərbaycan dili və mədəniyyətinə inteqrasiya çox yüksək səviyyəyə çatıb. Bakı, Gəncə və respublikanın digər şəhərlərində yaşayan avarlarla azərbaycanlılar arasında fərq tapmaq olduqca çətindir.

Avarlarının məişətində ipəkçilik, tütüncülük, bostançılıq, arıçılıq kimi təsərrüfat sahələri üstünlük təşkil edir.

Axaxlar soy-kökünə görə, Dağıstan xalqlarından olan avarlardan sayılır. Onlar bütün dünyada iki yerdə kompakt şəkildə yaşayırlar: Dağıstanın Axvax rayonunda və Azərbaycanın Zaqatala rayonunun Axaxdərə kəndində. Adlardan göründüyü kimi, çox kiçik bir fərq mövcuddur - bu xalqın Dağıstanda yaşayan hissəsi özünü axvax, Azərbaycanda isə axax adlandırır.

Əhalinin əsas məşğuliyyəti ağacişləmə və bağçılıqdır.

Axısxa türklərinin öz tarixi torpaqlarından (Gürcüstandan) Azərbaycana kütləvi köçürülməsi 1944-cü ilin 15 noyabrından başlayaraq, 1956-cı ilə kimi davam edib. İlk yaşayış məskənləri Xaçmaz, Quba, Saatlı, Sabirabad və Beyləqan rayonlarında salınmışdı.

Məskunlaşmanın ikinci dövrü 1989-cu ilin may-iyun aylarında baş vermiş Fərqanə hadisələri (Özbəkistanın Fərqanə vilayətində özbəklərlə Axısxa türklərinin qarşıdurması) ilə bağlı olmuşdur.

Axısxa türkləri pərakəndə formada yaşamalarına baxmayaraq, özlərinin sosial, mədəni-etnik özünəməxsusluqlarını, dil, əxlaq, folklor, məişət və bir sıra dəyərlərini qoruyub saxlamışlar.

Məşğuliyyət sahələrinə əsasən, əkinçilik və maldarlıq daxildir.

Almanların Azərbaycana ilk kütləvi köçü 1819-cu ilə təsadüf edir. Həmin ilin yayında Tiflisdən Azərbaycanın Yelizavetpol (Gəncə) qəzasına köçən 194 alman ailəsi Şamxor (Şəmkir) yaxınlığında Helenendorf (Göygöl rayonu) və Annenfeld adlı iki koloniya saldılar. (36. 233)

Sonralar Gəncə və Qazax qəzalarında almanların yeni koloniyaları yarandı.

Almanlar kənd yerlərində elektrik enerjisindən istifadənin, elektrik dəmir yolunun, Şəmkinin Dəllər qəsəbəsindən Gədəbəyədək uzanan neft kəmərinin ilk yaradıcıları olublar.

1941-ci ilin sentyabrında Azərbaycan vətəndaşı olan 20 mindən çox alman heç bir tutarlı dəlil olmadan Sibirə və Qazaxıstana sürgün ediliblər. Onların abad evlərinin çoxuna Sovet bosslarından olan Mikoyanın havadarlığı ilə ermənilər yerləşdirilib.

Hazırda, Azərbaycanda çox az alman yaşayır. Onların böyük əksəriyyəti yaşlıdır və demək olar ki, alman dilini bilmirlər.

Buduqlar, əsasən, Quba rayonunun Buduq kəndində məskunlaşıblar. Onlar, tarixən, nəsillərə - böyük və ya kiçik ailə birliklərinə bölünmüşlər və indi də həmin nəsillərin adı ilə tanınırlar.

Tarixən, maldarlıq və qoyunçuluqla məşğul olmuşlar. Əkinçilik buduqluların təsərrüfatında ikinci dərəcəli yer tutur. (38. 62)

Gürcülər ölkəmizin Zaqatala və Qax rayonları ərazisində kompakt halda məskunlaşıblar. Azərbaycanda yaşayan gürcülər ölkəmizin ictimai-siyasi və mədəni həyatında bərabərhüquqlu vətəndaşlar kimi iştirak edir-

lər.

Azərbaycanda yaşayan digər milli azlıqlar kimi, gürcülərin də öz ana dillərində maariflənməsi üçün geniş şərait yaradılıb.

Gürcülərin əsas məşğuliyyət növü bağçılıq və maldarlıqdır.

Xınalıqlar Azərbaycanın aborigen azsaylı xalqları içərisində özünəməxsus etnoqrafik xüsusiyyətləri ilə seçilir. Onlar Azərbaycanın ən qədim sakinlərindən sayılır. Bu etnos dünyada yeganə dilə və yaşayış məskəninə mənsubdur. Yəni, dünyanın etnik xəritəsində, ancaq bir Xınalıq kəndi və yeganə Xınalıq dili mövcuddur.

Əhalinin əsas məşğuliyyəti heyvandarlıqdır. (41. 2)

İngiloyların yaşadıkları ərazi Şəki-Zaqatala iqtisadi-coğrafi rayonuna daxildir. İngiloyların əcdadları olan gəllər Qafqaz Albaniyası tayfaları olmuşlar.

İngiloyların müstəqil etnos olması ilə bağlı yüzlərlə faktlar var. Onların maddi və mənəvi mədəniyyəti, məişəti, təsərrüfatı bilavasitə özlərinə məxsusdur.

İngiloylar, əsasən, tütünçülük, taxılçılıq, heyvandarlıq, üzümçülük, meyvəçiliklə məşğul olurlar.

Kürdlər Azərbaycanda yaşayan İran dilli etnoslardan biridir. Özlərini "kurmanc" adlandıran bu etnos XIX əsrə qədər Azərbaycan ərazisində, əsasən, Cəbrayıl, Cavanşir, Zəngəzur, İrevan qəzaları və qismən də Naxçıvan ərazisində yaşayıblar. Azərbaycanın müasir inzibati bölgüsünə görə, məlum Qarabağ münaqişəsinədək onlar qismən Laçın, Qubadlı, Zəngilan, Kəlbəcər rayonlarında və eləcə də Naxçıvanda yaşayırdılar.

Xatırladaq ki, Kəlbəcər - Laçın ərazisi bütövlükdə Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edildiyindən yüzlərlə kürd ailəsi də ölkənin müxtəlif bölgələrində məc-

buri köçkün həyatı yaşayır. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi başladıqdan sonra Ermənistandan Azərbaycan ərazisinə 250 mindən artıq azərbaycanlı ilə yanaşı, minlərlə müsəlman kürd də gəlib.

Müasir dövrümüzdə kürdlər yaşadıkları coğrafi mövqeyə görə, sənətkarlıq, bağçılıq, heyvandarlıq və ticarətlə məşğul olurlar.

Qızlar daha çox Quba, İsmayilli və Xaçmaz rayonlarında yaşayırlar. Məlumatlarda XIX əsrin 80-ci illərində Quba qəzasında qızlara məxsus 61 obanın mövcud olduğu qeyd edilir.

Qızların əsas təsərrüfat məşğuliyyəti əkinçiliklə bağlıdır.

Ləzgilər əsasən, respublikanın Qusar, Quba, Şəki, Şamaxı və Xaçmaz rayonlarında məskunlaşmışlar. Qusar rayonu əhalisinin 91 faizi ləzgilərdir. Ləzgilərin yaşadığı digər 10 rayonda isə onların sayı cüzdür.

Əsasən, heyvandarlıq, dəmirçilik, bağçılıq, tərəvəzçiliklə məşğuldurlar.

Adət-ənənələrə gəlcə isə onlar azərbaycanlılarla demək olar ki, eynilik təşkil edir.

Ruslar Azərbaycanda əhalinin milli tərkibinə - həm sayca, həm də xüsusi çəkisinə görə xüsusi yer tutur. Ölkə ərazisində ilk rus yaşayış məskənləri XIX əsrin 30-cu illərində meydana gəlmişdir. Bunlar, əsasən, Çar hökuməti tərəfindən sürgün edilmiş və ya Rusiyanın cənub əyalətlərindən könüllü olaraq köçüb gəlmiş malakanlar, duxoborlar, subbotniklər olmuşdur. XX əsrin 40-cü illərinə qədər bu proses davam etmişdir.

MDB sammitlərinin birinin yekunları barədə keçirilən mətbuat konfransında Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev demişdi: "Azərbaycandakı ruslar mənim dostlarımdır...".

Əlbəttə, bu sözlər, təkcə, ruslara deyil Azərbaycanda yaşayan hər bir millətə aid edilə bilər.

Əsas məşğuliyyətləri əkinçilik və maldarlıqdır.

Hazırda, Qafqazdakı ən böyük rus icması da məhz Azərbaycanda yaşayır.

Aşağıda haqqında bəhs edəcəyimiz malakanlar milliyət etibarını ilə rus olsalar da, mahiyyətcə onlardan fərqlidirlər. Çünki aralarındakı din, etiqad, adət-ənənə, həyat tərzini tamamilə fərqlidir. Malakanlar ikonanı, məbədi qəbul etmir və kilisə hökmranlığı ilə razılaşırdılar, onlar öz adət-ənənələrini qoruyub saxlayırdılar.

Rutullar Şəkinin Şorsu Şin və Göybulaq kəndlərində yaşayırlar. Ancaq say etibarilə rutulların əsas yaşayış yeri, məhz, Şorsu və Şin kəndləridir.

XX əsrin 40-cı illərinə qədər rutullar maldarlıqla məşğul olaraq köçəri həyat sürüblər. Sonralar Şəkiddə böyük bir ərazidə meyvə bağlarının, əsasən də alma bağlarının salınması Dağıstan rutullarının bura köçünü gücləndirib.

Saxurlar etnoqrafik baxımdan zəngin rayonlarımızdan olan Qax və Zaqatalanın bir neçə kəndində məskunlaşmışlar.

Onlar, tarixən, Dağıstanda məskunlaşmış, daha sonralar isə Azərbaycan ərazisinə köç etmişlər.

Saxurların məişət təsərrüfatında qoyunçuluq, çəkməçilik, dülgərlik, daşısləmə sənətləri üstünlük təşkil edir.

Talışlar yığcam halda respublikanın cənub-qərbində - Astarə, Lənkəran, Lerik, Masallı rayonlarında, həmçinin Yardımlı, Cəlilabad və Biləsuvarın bəzi qəsəbə və kəndlərində yaşayırlar.

Talışlar Azərbaycanın qədim yerli xalqlarındandır. Elmi ədəbiyyatda əcdadlarının türkdilli kadusi tayfaları olması və döyüşkən xalq kimi göstərilir.

Görkəmli Türkiyə tarixçisi Bahəddin Ökəl "Böyük Hun imperiyası" kitabında yazır: "Çinlilərin "tieli" dedikləri töliş türk tayfaları Orta Asiyadakı qədim Hunların qalıqlarından başqa bir şey deyildir". (55. 185)

İran alimi Səid Nəfisi də talışları türk irqindən hesab edir. (56. 105)

Talışların məişətində çəltikçilik və eləcə də taxılçılıq başlıca yer tutur. Dulusçuluq, xalçaçılıq, müxtəlif növ həsirlər, zənbillər toxumaq, ağacdən müxtəlif məişət əşyaları hazırlamaq, habelə, sitrus bitkiçiliyi, bağçılıq, tərəvəzçilik, meyvəçilik, maldarlıq mədəniyyəti də geniş yayılmış və inkişaf etmişdir.

Tatarlar da digər azlıqlar kimi, Azərbaycanı özlərinə doğma Vətən hesab edir və ölkənin ümumi inkişafına öz töhfəsini əsirgəmir.

Respublikamızın, əsasən, iri şəhər və qəsəbələrində məskunlaşan tatarlar yaratdıqları Tatar Cəmiyyəti ətrafında sıx birləşiblər.

Bu gün Azərbaycanda Kazan tatarları ilə yanaşı, çox sayda Krım tatarları da yaşamaqdadır. (68)

Tatarlar, əsasən, iri şəhərlərdə yaşayır və kiçik ticarətə daha çox üstünlük verirlər.

Tatlar kompakt olaraq, Quba, Dəvəçi, Siyəzən, Xızı rayonları ərazisində və Bakının ətraf kəndlərində məskunlaşmışlar. Şamaxı, Qobustan, İsmayilli rayonlarının bir neçə kəndində də tatlar yaşayır. Azərbaycanda yaşayan müsəlman tatlar bütün tatların əksəriyyətini təşkil edir.

Tatlar dini mənsubiyyət baxımından 3 qrupa ayrılırlar: müsəlman, xristian və yəhudi tatlar. Dini mənsubiyyətdə ayrı-seçkilik dildə də mühüm fərqlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu səbəbdən, hazırda yəhudi tatlar çox

vaxt yəhudi xalqı, xristian tatlar da ermənilərlə qarışdırılır.

Tatların təsərrüfat həyatı müxtəlifdir: daşıləmə, metalışləmə, misgərlik, dulusçuluq, dəmirçilik, zərgərlik, toxuculuq və s.

Udilər in yaşadığı ərazi Şəki-Zaqatala iqtisadi-coğrafi bölgəsinə daxildir. Bölgənin qədim xalqlarından olan udilər yerli əhali ilə qohumluq əlaqələri quraraq onlarla qaynayıb-qarışıblar.

Udilər Azərbaycanın Qafqazdilli aborigen etnoslarından dır. Tarixən və elə bu günümüzdə də dünyanın etnik xəritəsində udilər daha təhlükəsiz şəraitdə, yalnız, Azərbaycanda yaşayırlar.

Bəzən udiləri ermənilərlə eyniləşdirməyə uğursuz cəhdlər edilib. Amma aparılan tədqiqatlar da sübut edib ki, udilərin ermənilərlə heç bir bağılığı yoxdur. Baxmayaraq ki, hər iki xalqın nümayəndələrinin soyad sonluğu "...yan"dır.

Udi dilində heç bir erməni sözü yoxdur, Onları ermənilərlə yaxınlaşdıran cəhət eyni dinə - xristianlığa sitayiş etmələridir. Amma ermənilər xristianlığın qriqorian, udilər isə katolik qoluna məxsusdurlar.

Udilər in əsas məşğuliyyəti bağçılıq və əkinçilikdir.

Yəhudilər (dağ yəhudiləri) başlıca olaraq Quba, Şamaxı, Göyçay, Şəki rayonlarında və qismən də Bakıda məskunlaşılıblar. Ən tanınmış məskənləri Şamaxının Mücü kəndi və Quba yaxınlığında yerləşən Qırmızı qəsəbə sayılır.

Dağ yəhudilərinin məskunlaşdığı coğrafi ərazidən asılı olaraq, burada əkinçilik inkişaf etməyib. Sənətkarlıq, xalçaçılıq, nisbətən, yayılmış sənət növlərindəndir. Respublikamız müstəqillik qazandıqdan sonra isə onlar,

əsasən, ticarətlə məşğul olmağa başlayıblar.

Yüz illər boyunca doğma Azərbaycan torpağında yaşayan bu azsaylı etnosların assimilyasiyaya uğramasına yol vermədən, əksinə, onların öz milli xüsusiyyətlərini də qoruyub saxlaya bilmələrinə şərait yaradaraq, bu günümüzədək saxlanması şübhəsiz ki, xalqımızın humanistliyini, böyüklüyünü təsdiq edən faktdır. Əslərlə sayı bir neçə mindən artıq olmayan, bir kənddə məskunlaşan əhalini qoruyub saxlamaqla biz əslində, özümüzə, tariximizə hörmət bəsləmiş oluruq və həm də onu sübut edirik ki, Azərbaycan, təkçə, özünü azərbaycanlı sayanların deyil, eləcə də bu torpağın övladı hesab edilənlərin vətənidir.

Azərbaycan dövlətçiliyinə qəsdlər və onların qarşısının alınması

Sovetlər Birliyi dağıldıqdan sonra müstəqillik yoluna qədəm qoymuş bəzi respublikalar bir sıra müəyyən çətinliklərlə üz-üzə qaldı. Azərbaycanda da müstəqilliyin ilk illərində milli məsələlərlə bağlı durum narahatçılıq doğururdu. Respublikada yaşayan xalqlarla bağlı yeni uydu rulan bəzi neqativ məsələlərə milli don geyindirmək cəhdləri ağır və sarsıntılı nəticələr verməkdə idi. Bəziləri milli əlamətlərə görə siyasi partiya yaradaraq xam xəyallar aləminə qapıldılar, amma bununla da kifayətlənməyənlər ictimai-siyasi tarazlığı pozmağa, eyni zamanda, doğma torpaqlarımıza göz dikən, onu işğal edən erməni təcavüzkarlarına qarşı mübarizəyə qalxmaq üçün yumruqlanmış gücümüzü parçaladaraq xeyli zəiflətdilər. Nəticədə, Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıq tarixi sənəsinə ağırılı-acılı səhifələr düşdü.

Təbii ki, onlardan da biri separatizm meylləri idi ("separatizm" latın sözüdür, ayrı-ayrılıqda, xüsusiləşmiş mənasını verib, dövlətdən ayrılma, başqa bir dövlət qurma və ya dövlətin tərkibində muxtariyyət əldə etmə fəaliyyəti kimi dərk olunur).

Müstəqilliyimizin ilk illərində respublikamız bəzi separatçı ünsürlərin ölkəni parçalamağa yönəlmiş çirkin həmlələrinə məruz qaldı. Belə həmlələrdən biri də soyuq "Cənub küləyi" oldu. Bölgə əhalisinin heç zaman müşahidə etmədiyi və arzulamadığı, hətta, təsəvvür belə etmədiyi bu qəfil "isti külək" getdikcə daha da şiddətli xarakter almağa başladı.

Tarixən, azərbaycanlılarla talışlar arasında etnik zəmində toqquşmalar müşahidə olunmayıb (əslində, "talış-azərbaycanlı" ifadəsi elə müstəqilliyin ilk illərində ölkəmizə bəxş edilən "ən qiymətli hədiyyə"lərdən biri idi). Fəqət, ölkənin müstəqilliyi uğrunda gedən mübarizə dövründə "talış" adının bərpası ölkənin bu bölgəsindəki gərginlik üçün müəyyən zəmin yaratdı və Talış Xalq Partiyasının yaradılması bəyan edildi. Daha sonra isə onun liderləri etnik amilin qabarıq formada nəzərə çarpmaması və azərbaycanlı-talış qarşıdurmasının qızıqdırılmasında ittiham olunmaları üçün bu partiyanın adını Bərabərhüquqlu Xalqlar Partiyası adına dəyişdirdilər. Respublikanın Cənub bölgəsinin mərkəzdən ayrılma və onunla qarşıdurma prosesi 1993-cü ildə öz kulminasiya nöqtəsinə çatdı. Xalq hərəkatının "bağrından" qopmuş Ələkrəm Hümətov 1993-cü ilin avqustunda Cənubda yerləşdirilmiş hərbi hissələri, icra aparatlarını və hüquq-mühafizə orqanlarına tabeçiliyi ələ alaraq, Azərbaycanın tərkibində "Talış-Muğan Respublikası"nın yaradıldığını elan etdi və mərkəzi hakimiyyətlə güc mövqeyindən dia-loq aparmağa cəhd göstərdi.

1993-cü il 17 avqust tarixində Lənkəran, Astara, Ma-sallı, Lerik, Yardımlı, Cəlilabad və Biləsuvar rayonlarında yaranmış vəziyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi (sədr Heydər Əliyev) Qərar qəbul etdi. Qərar da deyilirdi ki, son zamanlar ölkədə yaranmış gərgin ictimai-siyasi və hərbi vəziyyətdən istifadə etməyə çalışan bir sıra qanunsuz silahlı birləşmələr Azərbaycanın dövlətçiliyinə və ərazi bütövlüyünə xəyanət etmək qəsdinə düşmüşlər. Belələrindən biri Lənkə-randa uzun müddətdən bəri Ələkrəm Hümətovun başçılıq etdiyi, Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Na-

zirliyinə tabe olmayan qanunsuz silahlı birləşmədir.

Ələkrəm Hümətov ələ keçirdiyi silahlı qüvvələrdən istifadə edib Lənkəran, Astara, Masallı, Lerik, Yardımlı, Cəlilabad və Biləsuvar rayonlarının əhalisini təzyiq altında saxlayır, onlara qarşı qanunsuz hərəkətlərə yol verir, dövlət orqanlarına hədə-qorxu gəlir, onları özünə tabe olmağa məcbur edir.

Ələkrəm Hümətov özünü qondarma "Talış-Muğan Respublikası"nın ali baş komandanı elan etdikdən sonra ətrafındakı cinayətkar ünsürlərlə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını pozaraq qanuni hakimiyyəti zəbt etmişdi.

Buna baxmayaraq, bölgə əhalisi Ə.Hümətovun, eləcə də onun azsaylı tərəfdarlarının fitnəkar hərəkətlərini, çirkin niyyətlərini rədd edirdilər.

Separatçılarla danışıqların lazımi nəticə vermədiyini görə Milli Məclis və artıq onun sədri olan Heydər Əliyev respublikanın cənubunda hakimiyyəti qeyri-qanuni ələ keçirən şəxslərə qarşı qalxmaq çağırışı ilə əhaliyə müraciət etdilər və bir sıra zəruri əməli tədbirləri həyata keçirdilər. Əhali və yerli elitanın əsas kütləsi mərkəzi hakimiyyəti dəstəklədilər. Xalq arasında özünə ciddi arxa tapmayan Ə.Hümətovun dəstəsi hökumət qüvvələri ilə ələ ilk toqquşmadan sonra dağıldı, onun təşəbbüskarları və yaxın tərəfdarları tezliklə həbs edildilər və uzun müddətə məhkum olundular. Hümətov qiyamını dəstəkləyən Bərabərhüquqlu Xalqlar Partiyası Ali Məhkəmənin qərarı ilə tezliklə buraxıldı.

Tez bir zamanda ölkənin cənubunda ictimai-siyasi durum sabitləşdi və hökumətin tam nəzarətinə keçdi.

Təəssüf ki, Azərbaycanda yaşayan milli azlıqların arasında çaxnaşma yaratmaq istəyən qüvvələr bununla ki-

fayətlənmirdi. Bu dəfə "külək" Şimaldan əsdi.

1988-ci ildə yaranmış "Sadval" təşkilatına himayəçilik edən Rusiya onu Azərbaycana təzyiq vasitəsi olaraq ehtiyat variant kimi nəzərdə tuturdu. "Sadval"ı gah qeydiyyata alan, gah da qadağan edən rəsmi Kreml onun fəaliyyətini Azərbaycana qaşu yönəltməyə müvəffəq oldu. Sonradan məlum oldu ki, "Sadval"ın bu istiqamətdə fəaliyyətində Ermənistanın da xüsusi maraqları var.

Dağıstan ərazisində yaradılan bu təşkilat respublikada deyil, beynəlxalq ictimai cəmiyyət kimi 1992-ci ilin may ayında Moskvada - Rusiya Federasiyası Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən qeydə alınmışdı. Əslində isə bu sənəd bir çox tərəfdən hüquqa zidd idi.

1992-1993-cü illərdə "Sadval" bölgələrdə dəfələrlə sabitliyi pozmağa cəhd göstərdi. 1993-cü ilin martında Dağıstandan Xaçmazın Yalama kəndinə silah keçirmək istəyən sadvalçılar rayon hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən yaxalandılar. Bu hadisədən sonra "Sadval"ın Xaçmaz və Qusar rayon fəalları, eləcə də yuxarıda adı çəkilən dəstə həbs edildi.

1992-ci ilin fevral ayında Şuranın sessiyasında Rusiya FR, Azərbaycan və Dağıstan respublikalarının Ali sovetlərinə müraciət qəbul olundu. Müraciətdə deyilirdi ki, hüquqi cəhətdən SSRİ-nin ləğvi MDB xalqlarının suverenliyinin bərpası, sərhədlərin müəyyən edilməsi ilə bağlı olaraq, hüquqi nöqtəyi-nəzərdən ləzgi xalqının Rusiyanın tərkibinə (Dağıstana) keçməsi avtomatik surətdə bərpa olunur. Beləliklə, Azərbaycan Respublikası öz suverenliyini elan etdiyi və dövlət müstəqilliyi haqqında qanun qəbul etdiyi andan Azərbaycan SSR-nin ləzgi əhalisi Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik nəzarətindən çıxaraq, onların icrasını ləzgilər üçün hüquqi cəhətdən

vacib saymır. (81)

Ləzgi Milli Şurasının bu müraciətini təhlil etsək, aydın olar ki, "Sadval" Dağıstan ləzgilərinin heç də Rusiyadan ayrılması tələbini irəli sürmür. Əksinə, burada söhbət ləzgilərin yaşadıkları ərazilərin ölkəmizdən ayrılıb, Rusiya birləşdirilməsindən gedir: özü də nə az, nə çox, Azərbaycanın 10 inzibati rayonu ilə birgə. Halbuki, "Sadval"ın iddiasında olduğu 10 Azərbaycan rayonundan ancaq birində - Qusarda ləzgilər çoxluq təşkil edir. Həm də Qusar rayonunda yaşayan ləzgilərin demək olar ki, əksəriyyəti "Sadval"ın ideyalarından çox-çox uzaqdırlar. Onlar özlərini Azərbaycanın bərabərhüquqlu övladları və vətəndaşları hesab edirlər. Ona görə də Azərbaycan ləzgilərinin adından danışmağa heç kimin mənəvi haqqı yoxdur. Bu mənəvi və hüquqi aksiya, ancaq, Azərbaycan ləzgilərinin özlərinə məxsusdur. Onlar isə öz əməlləri ilə tarixin bütün dövrlərində olduğu kimi, bu gün də Azərbaycan xalqı ilə birdirlər. Bunun respublikaya ermənilər tərəfindən elan edilməmiş müharibənin gedişi, yüzlərlə ləzginin silaha sarılıb ölkəmizin ərazi bütövlüyünü qorumağa getməsi, Qarabağ uğrunda şəhid olması faktları, habelə, ləzgi ziyalıların, ağsaqqal və ağbirçəklərinin mitinqlərdə, radio və televiziyalarda, mətbuatda çıxışları əyani sübut etmişdir.

Hadisələrin mürəkkəb zamanında Azərbaycan Elmlər Akademiyasının şöbə müdiri, milliyətcə ləzgi olan Nizami Abdurrəhmanov mətbuatda "Sadval" təşkilatına münasibət bildirərək bu qondarma təşkilatı ləzgi xalqının bir nömrəli düşməni adlandırmışdı. (82)

"Sadval"ın ləzgilər arasında apardığı antiAzərbaycan təbliğatına qarşı ayrı-ayrı rayonlarda geniş tədbirlər həyata keçirilməyə başlandı. Xüsusilə, "Sadval"ın silahlı

dəstələrinin avtomobillərlə Qusara gəlməsi, burada separatçı mitinqlər keçirilməsinin qarşısı alındı.

Sadvalçıların Qusar rayonunda apardıqları qeyri-qanuni hərəketlər 1992-ci ilin yay ayında daha da kəskin xarakter aldı. Bu hərəkatın bir tərəfi də Moskva əleyhinə çevrilmişdi. Bütün bunlarla əlaqədar olaraq, 1993-cü ilin iyununda Rusiya Federasiyası Ədliyyə Nazirliyi özünün "Sadval" cəmiyyətinin təsdiqi haqqında 969 sayılı qeydiyyatını ləğv etmək haqda qərar verdi. Lakin hüquqi sənədlə təşkilatın ləğvi hələ ekstremist qüvvələrin tam ləğv edilməsi demək deyildi. Sadvalçılar Azərbaycanda ləzgilərin çətin iqtisadi şəraitdə yaşamalarını, dillərinin aradan çıxarılmasını, təhsildən kənar qalmalarını və daha bir çox sosial məsələləri bəhanə edərək, yenə də milli münaqişələr yaradılmasına cəhd göstərirdilər.

Təkcə, təbii nöqtəyi-nəzərdən ləzgilərin yaşadığı ərazilər Mil-Muğan zonalarından dəfələrlə, həm də müqayisədə əhəmiyyətli xüsusiyyətlərə malikdir. Azərbaycanda insan yaşayışı üçün ən faydalı yerlərdən biri də məhz, ləzgilərin məskunlaşdığı bu ərazilərdir. Burada insanların məişət və həyat tərzi respublikanın başqa rayonlarından heç də aşağı deyildir. Bu rayonlardan əhali artımı daha çox, uşaqların ölüm səviyyəsi isə bir çox Azərbaycan rayonundan aşağıdır. Qusar, Quba, Xaçmaz, Qəbələ, İsmayıllı, Göyçay rayonundakı ləzgi kəndləri özünün sosial-mədəni görünüşü, habelə, əhalinin gündəlik problemləri baxımından ölkənin digər kəndləri ilə müqayisədə demək olar ki, fərqlənir. Yəni, bir çox amillər baxımından Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində etnik fərqlər axtarmaq mümkün deyil. Azərbaycan kəndindəki çatışmazlıqları milli zəminlə əlaqələndirmək şübhəsiz ki, məntiqdən kənarıdır. Bu çatışmazlıqlar varsa,

onu ləzgi, tat, kürd və ya digər etnosun yaşaması ilə bağlamaq düzgün deyil. (84)

1995-ci il fevralın 20-də Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin ləzgi ziyalıları ilə görüşü keçirildi. Ümummilli lider görüş iştirakçıları qarşısında geniş çıxış edərək müstəqillik şəraitində Azərbaycanda milli məsələlərin düzgün həll edilməsinin əhəmiyyətini xüsusi olaraq diqqətə çatdırdı: "Azərbaycanın müsbət xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, respublikamız çoxmillətli, beynəlmiləl dövlətdir. Mən, dəfələrlə qeyd etmişəm ki, bu, respublikanın üstünlüyüdür, milli sərvətidir. Biz, bununla fəxr edirik və bu tərkibi qoruyub saxlamalıyıq".

Respublika prezidenti daha sonra Azərbaycanda yaşayan bütün xalqların bir ad - azərbaycanlı adı altında birləşməsi faktına toxunaraq vurğulayıb: "Respublika əhalisinin tam əksəriyyəti azərbaycanlılardır. "Azərbaycanlı" məfhumu çox genişdir. Ərazimizdə yaşayan azərbaycanlı da, ləzgi də, avar da, kürd də, talış da, udin də, bütövlükdə hamısı azərbaycanlıdır. Bu "azərbaycanlı" sözü bizi həmişə birləşdirib". (85)

Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin 1995-ci il aprel məlumatından sonra (13 nəfərin həyatına son qoyan, 58 nəfərə xəsarət yetirən 3 iyul 1994-cü il tarixdə metronun 20 Yanvar stansiyasında sadvalçıların törətdikləri terror aktı) "Sadval"ın Azərbaycan ləzgiləri arasındakı nüfuzuna ciddi zərbə vuruldu.

Respublikada aparılan 1999-cu ilin siyahıyaalınması göstərdi ki, ölkədə yaşayan milli azlıqların əksəriyyəti öz ana dilini qoruyub saxlamışdır. Onlar haqqında yazılan kitablar - dərsliklər, hekayələr və digər çap materialları bu xalqlara yaradılan şəraitin bariz nümunəsidir. Lakin müəyyən hallarda milli və etnik azlıqların, azsaylı xalqla-

rın öz içindən çıxan bəzi əqidəsiz insanlar həddən artıq eyforiyaya qapılaraq, xoşagəlməz hadisələrin baş verməsinə səbəb olurlar.

Müstəqilliyin ilk illərindən (1991-1992) təbii şəkildə bir millətçilik dalğası ortaya çıxmışdı və bundan da kənar qüvvələr istifadə edərək milli azlıqları qıcıqlandıra bilmişdilər. 1993-cü ildən sonra isə Ulu öndər Heydər Əliyev xarici siyasət kursunda balanslaşdırılmış siyasətdən istifadə etdiyi kimi, ölkə daxilində milli münaqişələrin olmaması üçün vahid ideologiya ilə çıxış etdi. Bu isə azərbaycançılıq idi. Deməli, dünənə qədər hər kəs özünü azərbaycanlı hesab edirdisə, bundan sonra da bu ahəng bərpa edilməli idi və edildi də. Bununla da daxili siyasətlə xarici siyasətdə bir harmoniya yarandı.

Amma buna baxmayaraq, kənardan ölkədəki tolerantlığa zərbə vurmaq istəyən qüvvələr yenə öz işində idilər. Məsələn, Kürd Fəhlə Partiyası (PKK) terror təşkilatının yayım orqanı hesab edilən "Firatnews" Xəbər Agentliyində yayımlanan bir məqalədə deyilir: "Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra, xatırladığınız kimi, mübahisəli bölgə olan Qarabağ uğrunda azəri-erməni münaqişəsi başlamış və bunun da nəticəsində bölgədə minlərlə sivil insan qətl edilmişdir. 1990-cı illərin ortalarında Qafqaz kürdləri ilə bağlı proqram hazırlayan və bölgəyə gedən Med TV-də yerli bir kürd var gücü ilə bağırırdı - "Qarabağ nə azərilərin, nə də ermənilərindir. Qarabağ kürdləridir". Geniş şəkildə araşdırsaq görərik ki, doğrudan da müharibədən əvvəl Qarabağda onlarla kürd yaşayış mərkəzləri var idi. Bu kürdlərin hamısı Qarabağdan didərgin salındı".

Görünür, Türkiyə təcrübəsində əlləri qana batan PKK funksionerləri Azərbaycan ərazisində yaşayan kürdlər üçün yeni bir "tarix" uydurmaq həvəsinə düşmüşdülər.

Hər şeydən əvvəl, onu qeyd edək ki, Azərbaycan ərazisində yaşayan bütün azsaylı xalqlar kimi, kürdlər də bu ölkənin ləyaqətli vətəndaşlarıdır. Hələ Sovet dövründən etibarən, Azərbaycanda kürd dilində təhsilin verildiyi məktəb, eyni dildə yayımlanan radio verilişləri və s. mövcud olmuşdur.

Müəllif öz yazısında Qarabağ münaqişəsinə toxunmasına baxmayaraq, ölkəmizin bu əzəli torpağının ermənilər tərəfindən işğal faktının üzərindən sükutla keçib, Azərbaycan dövlətinin "assimilyasiya" siyasətinə geniş yer ayırır və sanki fikirlərinə dəstək qazanmaq üçün bölgədə kürdlər qədər "zülmə" məruz qalan ikinci bir millətin də talışlar olduğunu iddia edir. Böhtan və iftiralarla zəngin məqalənin ana fikri talışlarla kürdlərin eyni millət olduğu, hətta, talış dilinin kürdcənin bir ləhcəsi olan Qırmancandan törəndiyi üzərində qurulub.

Dünyada baş verən son proseslər bir daha sübut edir ki, bir dövləti parçalmağın, çökdürməyin ən asan yolu onu etnik, yaxud, dini münaqişəyə sürükləməkdir. Bunun üçün orada yaşayan etnik (dini) azlıqları qıcıqlandırmaq, onları məhv olduqlarına inandırmaq və eyni zamanda, nümunə göstərmək lazımdır.

Onsuz da bütün hallarda etnik və dini qarşıdurmalar xarici mərkəzlərdən idarə olunur və global güclərin marağına xidmət edir. Lakin Azərbaycanda yüksək milli və dini dözümlülüyün mövcudluğu, azərbaycançılıq ideologiyasının hər kəs tərəfindən razılıqla qəbul olunması, dövlətimizin daxildə baş qaldıran bəzi bölücü (istər etnik, istər dini) meyillərdən sarsılmayacaq qədər güclü olması, ölkəmizə qarşı tərtib olunmuş məşum ssenarilərin reallaşmasına imkan vermir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi ba-

lanslaşdırılmış xarici siyasət nəticəsində bəzi qonşu dövlətlər, tədricən, Azərbaycana təzyiqlərini azaltmağa başladılar. Ulu öndər Heydər Əliyev bu siyasəti ilə ölkədə yaşayan milli azlıqları bir araya gətirə bildi və milli birliyi bərpa etdi.

Prezident İlham Əliyev hakimiyyətə gələn kimi, millətlərarası münasibətlərin inkişafı üçün maraqlı tezislə çıxış etdi. Prezident bəyan etdi ki, o, Azərbaycanda deyil, bütün dünyada yaşayan azərbaycanlıların prezidentidir. Bu isə artıq, Azərbaycan prezidentinin dinindən, irqindən asılı olmayaraq, özünü azərbaycanlı hesab edən hər kəsə bir mesajı idi və milli birgəyaşayışın həlledici sütunlarından birinə çevrildi. Bununla yanaşı, Prezident İlham Əliyev xarici siyasətdə bir korrekte də etdi və bəyan olundu ki, xarici dövlətlərlə qurulacaq münasibətlər bərabər-hüquqlu səviyyədə olacaq.

Həyata keçirilən xarici siyasət bilavasitə milli və dini tolerantlığa təsir göstərən mühüm faktordur. Onu da qeyd edək ki, super güclər, adətən, bir ölkədə kaos yaratmaq istəyirlərsə, mütləq həmin ölkənin daxilində milli münacişələrin yaranmasına, dini tolerantlığa zərbə vurmağa cəhdlər olur. Buna görə, ilk növbədə Azərbaycan toplumu bu cür hallara qarşı həssas yanaşmalı və baş verə biləcək xoşagəlməz halların qarşısını öncədən almalıdır.

Heydər Əliyev Fondu da 10 il ərzində millətlərarası münasibətlərin inkişafı, milli və dini tolerantlığın qorunması üçün, nəinki Azərbaycanda, həm də dünyanın bir sıra ölkələrində ciddi işlər gördü. Əsas məqsəd isə sivilizasiyaların dialoquna nail olmaq və azərbaycanlı "məni"ni dünyaya tanımaq idi.

Azərbaycanda birgəyaşayış naminə həyata keçirilən Milli siyasət

Azərbaycan Respublikası çoxmillətli və çoxdindir. Ölkənin milli siyasəti müxtəlif millət, etnik qrup və dini azlıqların birgəyaşayış və dözümlülük prinsipləri əsasında müəyyənləşdirilmişdir. Azərbaycanın coğrafi, təbii və iqlim şəraiti, flora və faunası, digər maddi-mənəvi xüsusiyyətləri ən qədim dövrlərdən bu torpaqlarda insanların məskunlaşmasına şərait yaratmışdır.

Soyuq müharibənin başa çatması dünyanın hər yerində insanların rahat nəfəs almasına səbəb oldu. Nüvə və adi müharibələr riski xeyli azaldı, siyasi demokratiyanın və iqtisadi liberallaşmanın genişlənməsinə rəvac verildi. Amma bundan sonra keçmiş Yuqoslaviya və Sovet İttifaqının Cənubi Qafqaz bölgəsində etnik münaqişələrin artması böyük təəccüb doğurdu. Görünür, dünyanın geosiyasi xəritəsi böyük dövlətlərin masaları üzərində yenidən, amma bu dəfə fərqli formada rənglənmişdi. Bu qarışıq "rəngləri" silmək - axan günahsız qanları durdurmaq, şəhər və kəndlərin xarabazara çevrilməsinə son vermək, bir sözlə, dünya düzənini nizama salmaq demokratiyanı əllərində bayraq tutaraq başqalarına "dərs" keçməyə çalışan, əksər hallarda isə buna müvəffəq olan böyük güclərin marağında deyil. Onların öz maraq dünyası var: hegemonluq...

Azərbaycanda yaşayan müxtəlif xalqlar əsrlər boyu ölkənin ictimai-siyasi həyatında mühüm rol oynamaqla yanaşı, özlərinin etnik xüsusiyyətlərini, dinlərini, adət-ənənələrini qoruyub saxlamış və bu günümüzədək

yaşatmışlar. Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulmasından sonra milli azlıqların kompakt yaşadıkları regionlarda məktəblər açılmış, ayrı-ayrı xalqların dillərində qəzet, jurnal, kitab nəşrləri ilə birbaşa dövlət strukturları məşğul olmuşlar. Lakin bu proses heç də uzun bir dövrü əhatə etməmişdir. XX əsrin ilk on illiyində başlanan bu kimi işlərə 30-cu illərin əvvəllərindən son qoyulmuşdur.

Azərbaycan xalqı milli azlıqlarla yanaşı, tarixin müxtəlif dövrlərində ölkəmizə pənah gətirən bütün xalqları milli münasibətlərdə, başqa xalqlara münasibətdə özü kimi tolerant (başqalarının mövcudluğuna, inamına və fikirlərinə dözümlülük) olmağa sövq etmişdir.

Milli azlıqların əksəriyyəti onlara özünəməxsusluqlarının qorunub saxlanması üçün yardım göstərilməsi üzrə dövlət tədbirlərini bəyənir. Bu, həmin məsələ üzrə ictimai rəyin demokratik Avropa şüuruna yaxın olması ilə əlaqələndirilir. Onlar, həmçinin, millətlərarası münasibətlər sahəsindəki dövlət siyasətini müsbət qiymətləndirirlər. İctimai həyatın hər hansı digər bir sahəsinin qiymətləndirilməsində belə həmrəylik müşahidə olunmur. Təbii ki, buna zorla və ya hər hansı bir inzibati yollarla nail olmaq qeyri-mümkündür. Xalqımız buna, ancaq özünün tolerant ənənəsi ilə nail olmuşdur. Milli azlıqlar özlərinin maraq və mənafeələrinə uyğun gələn bu hala - başqa xalqlara, məhz, azərbaycanlı münasibəti ilə yanaşmağa uyğunlaşdılar. Bu qanunauyğunluğun sayəsində indiyə kimi, Azərbaycan tarixində etnik-milli, dini zəmində toqquşmanın faciəsi yaşanmadı. Həqiqətən də tolerantlıq milli mentalitetimizin xarakterik cəhəti kimi ölkəmizdə sabitliyin əsasına çevrildi. Milli müstəqilliyimizi qazandıqdan sonrakı dövrdə yaşadığımız hadisələr bunu bir daha təsdiq edir. (16. 41)

Azərbaycanda etnomühit bütün dövrlərdə sabit olub. Bu, istər yuxarıların, istərsə də aşağıların biri digərinə olan münasibətinin birmənalı olaraq davam etməsinin göstəricisidir. Yəni, topluma daxil olan - həm türkə, həm də qeyri-türkə ictimai mühitdə yaşama tərzi eyni olub, etniklə qeyri-etnik arasında fərq qoyulmayıb. Bu nüans istər ölkə qanunvericiliyində, istərsə də Azərbaycanın qoşulduğu beynəlxalq Konvensiyalarda əsas prinsip kimi götürülüb. Baxmayaraq ki, Sovet dövrü etnomühiti müstəqil Azərbaycana nisbətən daha sabit olub. Bütün xalqlara eyni - "Sovet vətəndaşı" prizmasından baxan kommunist ideologiyası etnomühitin sabit durumuna mənfi təsir göstərən amillərdən yan keçib. Baxmayaraq ki, hər bir milli və etnik azlıq ayrı-ayrılıqda təhlil olunub, onların inkişaf dinamikası nəzərdən qaçırılmayıb. Amma bütün bunlar barədə cəmiyyət heç vaxt məlumatlandırılmayıb. Elə bir şərait yaradılıb ki, milli azlıqları əhatə edən sosial təbəqə də öz növbəsində bu kimi məlumatları mənimsəməyə belə maraq göstərməsin. Bu proses Azərbaycanın müstəqillik qazanmasına qədər davam edib. (67.29,30)

Mütəxəssislərin araşdırmalarına və proqnozlarına görə, dünyanın geosiyasi durumunu nəzarət altında saxlamaq iddiasında olan dövlətlər mümkün etnik münaqişə ocaqlarından məqamında istifadə etmək üçün buna zəmin hazırlayırdılar. Şübhəsiz ki, Azərbaycan xüsusi maraq doğuran ölkələr sırasında heç də sonuncu yerdə durmurdu.

1960-1980-ci illərdə icazə verilməyən milli siyasət kursu iki aspekti əhatə edirdi: mövcud normalar, münasibətlər daxilində Kreml rəhbərlərinin direktivləri əsasında həyata keçirilən assimilyasiyanın qarşısını almaq, etnik

münaqişə üçün hazırlanan zəminə qarşı mübarizə aparmaq. Hər iki aspekt əlaqəli, paralel şəkildə aparılırdı. Mahiyyətini, məramını elan etməklə müstəqil siyasi kursu həyata keçirmək qeyri-mümkün olduğundan, xalq görüşlərinə inandırmağa istinad edilirdi. Qayğı əyani şəkildə həyatın bütün sahələrində qabarıq nəzərə çarpırdı. Məsələn, Dağıstanla müqayisədə Azərbaycanda boya-başa çatan, yaşayıb-yaradan ləzgi ziyalılarının sayı dəfələrlə çoxdur. Milli azlıqların nümayəndələri, o cümlədən, ləzgilər ictimai-siyasi, milli-mədəni, sosial-iqtisadi həyatın bütün sahələrində təmsil olunublar. (16. 42)

Azərbaycan həmin xalqlar üçün tarixi vətən olmuşdur. Bu etnoslar arasında elələri (buduq, xınalıq, udin) var ki, min illər ərzində Azərbaycanda yaşayaraq, adət və ənənələrini qoruyub saxlamış, dillərini və mədəniyyətlərini inkişaf etdirmişlər. Onlar öz etnopsixologiyasını, maddi-mənəvi mədəniyyətlərini, etnik ərazilərinin müəyyən hissəsini mühafizə etmişlər.

Azsayılı xalqların mədəni-maarif inkişafı tarixində Azərbaycan Respublikasının müəyyən təcrübəsi vardır. Məsələn, 20-ci illərdə milli məktəb və mədəniyyət ocaqlarının açılması, öz milli dillərində qəzet, kitab və dərsliklərin nəşri, xalq teatrı truppalarının formalaşması, əlifbanın yaradılması sahəsində müəyyən işlərin görülməsi və s. buna əyani sübutdur.

Azsayılı xalqların problemləri ilə daha intensiv məşğul olmaq üçün 1990-cı ilin aprel ayında Bakıda dövlət orqanları rəhbərlərinin, nazirlik və idarələrin, elmi müəssisə və yaradıcılıq birliklərinin, ictimai təşkilatların iştirakı ilə Respublika müşavirəsi keçirildi. Müşavirə milli azlıqlarla iş sahəsində yeni istiqamətlər açdı. Müşavirədə dövlətin və azsayılı xalqların nümayəndələrinin təşəbbüs

və söyləri sayəsində respublikada milli azlıqların mənəvi-mədəni tələbatlarının ödənilməsi üçün normal şəraitin yaradılması, Bakıda və rayonlarda tatların, ləzgilərin, talışların, Dağıstan xalqlarının, tatar, yəhudi və s. xalqların milli-mədəni mərkəzlərinin açılması, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında azsaylı xalqların dilində ədəbiyyat nəşr edən "Göy qurşağı" xüsusi redaksiyasının təsis edilməsi, milli azlıqların mədəniyyət mərkəzlərinin işini əlaqələndirən Respublika Şurasının fəaliyyətə başlaması bunun sübutu kimi dəyərləndirildi.

Ölkədə yaşayan rus milli azlığını təmsil edən Azərbaycan Xalqlarının Həmrəyliyi - "Sodrujestvo" cəmiyyəti 1990-cı ildən fəaliyyət göstərir. İctimai təşkilat olan "Sodrujestvo" cəmiyyəti öz Əsasnaməsinə uyğun olaraq, Azərbaycanın rəsmi dövlət orqanları və ictimai-siyasi təşkilatları ilə, eyni zamanda, xarici beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq etməklə ölkədə gedən demokratik-hüquqi islahatlar və azad vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu prosesində fəal iştirak edir, xalqlar arasında dostluq və qardaşlıq münasibətlərinin möhkəmləndirilməsində, Azərbaycanda milli adət-ənənələrin, etnik dillərin və mədəniyyətlərin inkişaf etdirilməsində və insan hüquqlarının təminatı sahəsində fəaliyyət göstərir. "Sodrujestvo" qəzeti sözügedən Cəmiyyətin mətbuat orqanıdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 3 sentyabr 1992-ci il tarixli Sərəncamı ilə AR Prezidentinin milli məsələlər üzrə müşaviri yanında Məsləhət Şurası yaradıldı. Həmin Şurada Azərbaycanda yaşayan bütün milli azlıqların, etnik qrupların nümayəndələri, milli-mədəniyyət mərkəzlərinin, azlıqların assosiasiya, cəmiyyət, birlik və digər ictimai təşkilatlarının rəhbərləri, elm və mədəniyyət xadimləri, din adamları, dilçi alimlər, tarixçilər və et-

noqraflar təmsil olunurdular.

Milli azlıq məsələləri üzrə məşvərətçi qurum kimi təsis edilmiş Məsləhət Şurası Azərbaycanda yaşayan milli azlıqların etnik-mədəni özünəməxsusluğunun, adət-ənənələrinin qorunması, dil və mədəniyyətlərinin inkişafı sahəsində dövlətin apardığı siyasətdə iştirak edən, sözügedən sahədə və millətlərarası münasibətlərin tənzimlənməsində müvafiq təklif və tövsiyələrlə çıxış edən, milli azlıqların ictimai-mədəni təşkilatları ilə dövlət strukturlarının fəaliyyətini əlaqələndirən məşvərətçi orqan idi.

Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların və etnik qrupların problemlərini kompleks şəkildə işlənilib hazırlanması üçün 1992-ci ildə Azərbaycan EA Milli Münasibətlər İnstitutu yaradıldı. İnstitut Azərbaycanın etnik tarixi məsələlərini, etnosların dil problemlərini, tarixi və mədəniyyətlərini öyrənən institutları, milli-mədəni mərkəz və cəmiyyətlər isə ölkədə aparılan milli siyasəti müxtəlif yönərdən tədqiq edirdi. Eyni zamanda, Azərbaycanda və Cənubi Qafqaz regionunda etnososial, etnomilli və etnosiyasi proseslər diqqətlə öyrənilirdi. (11. 10, 11)

Ölkədə milli məsələlərə necə həssaslıqla yanaşıldığına daha bir bariz nümunəsi kimi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 sentyabr 1992-ci ildə imzaladığı "Azərbaycan Respublikasında yaşayan milli azlıqların, azsaylı xalqların və etnik qrupların hüquq və azadlıqlarının qorunması, milli dil və mədəniyyətlərin mühafizə edilməsi haqqında" Fərmanını göstərə bilərik. Fərmanda millətlərarası münasibətləri daha da təkmilləşdirmək və qurulmaqda olan hüquqi dövlət tələbləri səviyyəsinə qaldırmaq məqsədilə milliyyətindən, irqindən və dinindən asılı olmayaraq şəxsiyyət azadlığını və bütün vətəndaşların hüquq bərabərliyinin dönmədən həyata keçirilməsi

zəruriliyi xüsusi olaraq önə çəkilməmişdir:

- milli azlıq, azsayılı xalq və etnik qrupların mədəni, dil və dini özgürlüyünün qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi;

- milli ənənə və adətlərə əməl, dini mərasim və ayinlərin tam azad icra edilməsi, ibadət yerlərinin qorunub saxlanması və onlardan istifadə olunması;

- milli sənətkarlığın, peşəkarlıq və özfəaliyyət yaradıcılığı və xalq sənətlərinin sərbəst inkişaf etdirilməsi;

- bütün millətlərin tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması;

- əhali üçün əhəmiyyəti olan yerlər, qoruqlar, parklar və digər təbiət obyektlərinin mühafizə olunub saxlanması və s.

Müstəqilliyin ilk illərində ölkədə baş verən siyasi hadisələrdən dolayı, dövlət strukturları milli azlıqların problemləri ilə faktiki olaraq məşğul ola bilmədi. Lakin 1993-cü ildən sonra Azərbaycanın bütün ictimai və siyasi həyatında olduğu kimi, milli azlıqlara münasibətdə də vəziyyət tamamilə yaxşılaşmağa doğru inkişaf etməyə başladı. Tarazlı milli siyasət kursu, milli azlıqların ən kiçik qayğılarından tutmuş ciddi sosial problemlərinə qədər bütün məsələlərinin həlli Kremlin barmaq silkələməsinə görə deyil, artıq, Ümummilli lider Heydər Əliyevin iradəsi, cəsarəti ilə həyata keçirilirdi. Onun təşəbbüsü və göstərişi ilə milli azlıqların ədəbiyyat, mədəniyyət, dil, tarix, adət-ənənələrinin və s. qorunub saxlanmasına, inkişaf etdirilməsinə qanuni zəmin yaradıldı. Ulu öndər çıxışlarının birində demişdir: "Azərbaycanın varı, dövləti, təkçə, onun pambığı, yeraltı, yerüstü sərvətləri deyil, onun ərazisində yaşayan xalqlarıdır".

1993-cü ildən sonra milli azlıqların spesifik məsələlə-

rinə o zaman ağır, iqtisadi çətinliklər içində yaşayan Azərbaycanda dövlət səviyyəsində kompleks və müntəzəm qayğı göstərmək ənənəyə çevrildi. Həmin ildə 33 milli mədəni mərkəzin fəaliyyət göstərməsinə icazə verildi. Hüquq-mühafizə orqanlarına göstəriş verilmişdi ki, milli əlamətə görə edilən hər hansı ayrı-seçkiliyin qarşısı dərhal alınsın. Milli təşkilat və cəmiyyətlərin normal işi üçün vacib olan inventar, onların yerlə təmin olunması və milli dillərdə qəzetlərin nəşrini maliyyələşdirmək üçün Prezident Fondundan vəsait ayrıldı.

1993-cü ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Sərəncamı ilə milli azlıqların dil və mədəniyyətlərinin inkişafı üçün Prezident Fondundan 1,5 milyon manat vəsait ayrılmışdır. 1996-1997-ci illərdə milli azlıqların mədəni-təşkilati fəaliyyəti və mətbuat orqanları üçün dövlət büdcəsindən 200 milyon manat vəsait ayrılmış və müvafiq qaydada azlıqların milli-mədəni təşkilatlarının hesabına köçürülmüşdür.

Ulu öndər 1993-cü ildə Elmlər Akademiyasında ziyalılarla görüşündə də ölkə vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarının qorunması məsələsinə toxunmuşdu. Öz çıxışında Ümummilli lider üzünü, təkcə, ziyalılara yox, ziyalılardan təmsalında bütün Azərbaycan xalqına tutaraq deyirdi: "Azərbaycanda insan azadlığı, təşəbbüs azadlığı, din azadlığı, dil azadlığı, sahibkarlıq azadlığı - bütün azadlıqlar təmin olunmalı, insan hüquqları, insan haqları qorunmalıdır. Azərbaycan müstəqil dövlət kimi öz vətəndaşlarının hüquqlarını qorumağı əsas vəzifələrindən biri hesab etməlidir".

Ulu öndər etnik, dini, dili, cinsi ayrı seçkilik salmadan Azərbaycan xalqının hər bir nümayəndəsinin rahat, azad və əmin-amanlıq şəraitində yaşaması üçün səy və bacarıqlarını səfərbər etmişdir.

rıqlarını əsirgəmir, bu istiqamətdə iqtisadi-siyasi, sosial-mədəni dövlət siyasətini həyata keçirirdi.

Bakıda yəhudi sinaqoqu və rus pravoslav kilsəsinin fəaliyyətinə yardım məqsədilə ayrı-ayrı vaxtlarda Prezident Fondundan maliyyə vəsaiti ayrılmış, milli-mədəni təşkilatların bir sıra tədbirləri dövlət tərəfindən maliyyələşdirilmişdir.

Kürd, ləzgi, talış, gürcü, rus, erməni dillərində müntəzəm yayımlanan radio verilişləri dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşdirilir. 10-dan artıq milli azlığın dilində əlifbalar, tədris proqramları, digər dərsliklər, məktəbli lüğətləri və s. ədəbiyyat dövlət hesabına çap edilir və pul-suz olaraq yayılır.

Ölkədə yaşayan milli azlıqlar, eləcə də etnik qrupların mədəni dəyərlərinin, mədəni irsinin qorunması və inkişafı ilə bağlı Azərbaycan Respublikası hökuməti tərəfindən tədbirlər planı həyata keçirilir. Bu məqsədlə aşağıdakılar nəzərdə tutulmuşdur:

- Azərbaycan Respublikasında yaşayan etnik qrupların tarixi vətəni olan ölkələrin səfirlikləri və nümayəndəlikləri ilə iş;
- azsaylı xalqları təmsil edən mədəniyyət mərkəzləri və birlikləri ilə əməkdaşlıq;
- milli azlıqlar və etnik qrupların mədəni dəyərləri və mədəni irsinin qorunması və inkişafı ilə bağlı fəaliyyət göstərən mədəniyyət işçiləri ilə seminar-müşavirələrin keçirilməsi;
- milli azlıqların etnoqrafiyası, incəsənəti və adətlərini əks etdirən sərgilərin təşkili;
- milli azlıqların folklor kollektivlərinin respublikada və xaricə qastrol səfərlərinin təşkili;
- milli azlıqların görkəmli mədəniyyət və incəsənət xat

dimlərinin yubileylərinin keçirilməsi;

- özfəaliyyət kollektivlərinin folklor geyimi, musiqi alətləri və texniki vasitələrlə təmin edilməsi və s.

1995-ci ildə qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası mənşəyindən, irqindən, dinindən və dilindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarına hörməti təmin edir. Azərbaycan Respublikasının suverenliyi haqqında Konstitusiya aktı ölkənin bütün vətəndaşlarının Qanun qarşısında bərabər olduğunu təsdiq edir.

Konstitusiyanın 25-ci maddəsinə əsasən, dövlət irqindən, milliyətindən, dinindən, dilindən və mənşəyindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, milli, dini, dil, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır.

Konstitusiyanın 44-cü maddəsinə əsasən, "Hər kəsin milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq hüququ vardır. Heç kəs milli mənsubiyyətini dəyişdirməyə məcbur edilə bilməz".

Konstitusiyanın 21-ci maddəsinin II hissəsinə (Azərbaycan Respublikası əhalinin danışdığı başqa dillərin sərbəst işlədilməsini və inkişafını təmin edir) uyğun olaraq, "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Qanunun bir sıra müddəalarında dövlət dilinin tətbiqi və istifadəsi ilə yanaşı, həmçinin, digər dillərdən də istifadə olunması müəyyən edilmişdir. Qanunun 5.2-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında başqa dillərdə təhsil müəssisələrinin fəaliyyəti qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir. Belə müəssisələrdə dövlət dilinin tədrisi məcburidir.

Həmçinin, Qanunun 7.1-ci və 11-ci maddələrinə görə,

Azərbaycan Respublikası ərazisində bütün xidmət sahələrində, reklam və elanlarda dövlət dili ilə yanaşı, əcnəbilərə xidmət göstərilməsi ilə bağlı müvafiq xidmət sahələrində, zəruri hallarda reklam və elanlarda (lövhələrdə, tablolarda, plakatlarda və s.) digər dillər də tətbiq və istifadə oluna bilər.

Azərbaycan Respublikasının 10 iyun 2003-cü il tarixli Qanunu ilə "Dövlət dili haqqında" Qanunun 6-cı maddəsi dəyişdirilərək yeni redaksiyada verilmiş və elektron kütləvi informasiya vasitələri sahəsində müəyyən məhdudluğu nəzərdə tutan 6.1-ci bənd məndən çıxarılmışdır.

"Mədəniyyət haqqında" AR Qanununun 11-ci maddəsində milli mədəniyyətin inkişafına və qorunub saxlanılmasına yardım nəzərdə tutulur. Dövlət Azərbaycan xalqının milli mədəniyyətinin inkişafına və qorunub saxlanılmasına, eləcə də Azərbaycan Respublikasının ərazisində yaşayan bütün milli azlıqların mədəni kimliyinə təminat verir.

1999-cu il 26 noyabr tarixli "Notariat haqqında" Qanuna müvafiq olaraq, notariat hərəkətlərinin aparılması üçün müraciət etmiş şəxs dövlət dilini bilmirsə və ya notariat hərəkətinin hər hansı başqa dildə aparılmasını xahiş edərsə, notarius imkan daxilində öz tərəfindən rəsmiləşdirilən sənədlərin mətnlərini arzu edilən dildə tərtib edə və ya mətn tərcüməçi tərəfindən ona tərcümə edilə bilər.

Konstitusiya Məhkəməsində icraat dövlət dilində aparılır, həmçinin, baxılan işin iştirakçısı olan və icraatın aparıldığı dili bilməyən şəxslərə işin bütün materiallarının onların bildiyi dillə tərcüməsi və məhkəmə iclaslarında ana dilində çıxış etməsi təmin olunur.

Azərbaycan Respublikasında mülki, cinayət, inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraat Azərbaycan dilində, yaxud, müəyyən ərazidəki əhəlinin çoxluq təşkil edən hissəsinin dilində aparılır. İşdə iştirak edən, məhkəmə icraatının aparıldığı dili bilməyən şəxslər ana dilində və ya bildiyi hər hansı başqa dildə məlumat, izahat, şikayət və ya vəsatət vermək hüququna, habelə, Cinayət-Prosesual, İnzibati Xətlər və Mülki-Prosesual Məcəllələri ilə müəyyən edilmiş qaydada tərcüməçinin xidmətlərindən istifadə etmək hüququna malikdirlər.

Konstitusiyanın 25-ci maddəsinin III bəndinə görə, "Dövlət irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, milli, dini, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır".

Konstitusiyanın 47-ci, 48-ci, 49-cu, 58-ci və 59-cu maddələrində Azərbaycan Respublikası ərazisində yaşayan şəxslərin "Fikir və söz azadlığı", "Vicdan azadlığı", "Sərbəst toplaşmaq azadlığı" və "Birləşmək hüququ" təsbit edilmişdir.

Həmin qanunlarda şəxsin etnik mənsubiyyətindən asılı olaraq, hər hansı bir məhdudiyət nəzərdə tutulmamışdır.

Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatlarda çalışan işçilərin, o cümlədən də milli azlıqların nümayəndələrinin əmək, məşğulluq və sosial hüquqlarının qorunmasına dövlət nəzarəti bu sa-

həyə aid olan normativ-hüquqi aktların tələblərinə uyğun həyata keçirilir.

Konstitusiyanın 44-cü maddəsinə əsasən, "Hər kəsin milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq hüququ vardır və heç kəs milli mənsubiyyətini dəyişdirməyə məcbur edilə bilməz". Eyni zamanda, Əsas Qanunun 45-ci maddəsində deyilir ki, "Hər kəsin ana dilindən istifadə etmək hüququ, istədiyi dildə tərbiyə və təhsil almaq, yaradıcılıqla məşğul olmaq hüququ vardır. Heç kəs ana dilindən istifadə hüququndan məhrum edilə bilməz".

Göründüyü kimi, milli və ya dini azlığın nümayəndəsi olmasından asılı olmayaraq, Azərbaycan vətəndaşı olan hər bir kəs eyni hüquqlara malikdir. "Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında" 30 sentyabr 1998-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 3-cü maddəsinə görə, "Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı onun əldə edilməsi əsaslarından asılı olmayaraq, hamı üçün bərabərdir. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının hüquqları, azadlıqları və vəzifələri onların mənşəyindən, sosial və əmlak vəziyyətindən, irqi və milli mənsubiyyətindən, cinsindən, təhsilindən, dilindən, dinə münasibətindən, siyasi və başqa əqidələrindən, məşğuliyyət növündən və xarakterindən, yaşayış yerindən, həmin yerdə yaşadığı müddətdən və başqa hallardan asılı olmayaraq bərabərdir".

Bununla belə, Azərbaycan Respublikasında heç bir millətin, milli və ya dini azlığın nümayəndəsinə və ya onlardan olan qrupa milli xüsusiyyətlərini və ya dini mənsubiyyətlərinə görə başqalarından üstün olmaq kimi ideyaları aşılamaq, çox fəal təəssübkeşlik göstərmək, hətta, bu ideyaların həyata keçirilməsində fiziki təzyiqlərdən istifadə edilməsi qanunla məhdudlaşdırılır, bu sa-

hədə sui-istifadə hallarına yol verən şəxs və ya qrup cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməklə müvafiq qanunlar çərçivəsində cəzalandırılır.

Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi milli zəmində törədilə biləcək cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən etmişdir. Cinayət Məcəlləsinin 103-cü maddəsi Soyqırımı cinayətinə görə məsuliyyət növünü müəyyən edir. Eyni zamanda, bu maddəyə əsasən, hər hansı milli, etnik, irqi və ya dini qrupu, bir qrup kimi bütövlükdə və ya qismən məhv etmək məqsədilə qrup üzvlərini öldürmə, qrup üzvlərinin sağlamlığına ağır zərər vurma və ya onların əqli qabiliyyətinə ciddi zərər vurma, qrupun bütövlükdə və ya qismən fiziki məhvinə yönəlmiş yaşayış şəraiti yaratma, qrup daxilində doğumların qarşısını almağa yönəlmiş tədbirləri həyata keçirmə, bir qrupa mənsub olan uşaqları zorla başqa qrupa keçirmə - on ildən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Soyqırımın törədilməsinə bilavasitə və ya açıq təhrik etmə Cinayət Məcəlləsinin 104-cü maddəsi ilə məsuliyyətə səbəb olur və beş ildən on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Beynəlxalq hüquq normaları və Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilmiş əsaslar olmadıqda, əhalini qanuni yerləşdiyi yerlərdən başqa ölkəyə qovma və ya digər məcburi hərəkətlərlə didərgin salma Cinayət Məcəlləsinin 107-ci maddəsi ilə məsuliyyətə səbəb olur və on ildən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Hər hansı bir irqi qrupu əsarət altında saxlamaq üçün digər irqi qrup tərəfindən üstünlüyü təşkil və təmin etmək məqsədilə: irqi qrupa və ya qruplara mənsub olan şəxs-

lərin yaşamaq və azadlıq hüquqlarını inkar etmə, yeni irqi qrupa və ya qruplara mənsub olan şəxsləri öldürmə, onların sağlamlığına ağır zərər vurma və ya əqli qabiliyyətlərinə ciddi zərər vurma, işgəncə və ya qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza tətbiq etmə, yaxud, özbaşınalıqla həbs və qanunsuz olaraq azadlıqdan məhrum etmə; irqi qrupun və ya qrupların, bütövlükdə və ya qismən, fiziki məhvi ilə nəticələne biləcək yaşayış şəraiti yaratma; irqi qrupun və ya qrupların ölkənin siyasi, sosial, iqtisadi və mədəni həyatında iştirakının qarşısını almaq, habelə, qrupa və ya qruplara mənsub olan şəxslərin işləmək, həmkarlar təşkilatlarını yaratmaq, təhsil almaq, ölkədən getmək və ölkəyə qayıtmaq, vətəndaşlıq, hərəkət etmək və yaşayış yerini seçmək, fikir və söz azadlığı, toplaşmaq və birləşmək hüquqları daxil olmaqla əsas insan hüquq və azadlıqlarını inkar etməklə tam inkişafın qarşısını almaq məqsədilə hər hansı qanunverici və digər tədbiri həyata keçirmə; düşərgə və qəttoların yaradılması ilə əhalini irqi qruplara bölmək, irqi qruplar arasında qarışıq nikahları qadağan etmək, irqi qrupa və ya qruplara və ya onların üzvlərinə mənsub olan torpaq sahələrini onların razılığı olmadan almaq məqsədilə, qanunverici tədbirlər daxil olmaqla, hər hansı bir tədbiri həyata keçirmə; irqi qrupa və ya qruplara mənsub olan şəxslərin əməyini istismar etmə; aparteidə qarşı çıxan şəxsləri və təşkilatları, əsas hüquq və azadlıqlardan məhrum etmə vasitəsilə təqib etmə - Cinayət Məcəlləsinin 111-ci maddəsi ilə məsuliyyətə səbəb olur və on ilədən on beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Cinayət Məcəlləsinin 154-cü maddəsi insan və vətəndaşların Konstitusiyada təsbit olunmuş bərabərlik hüqu-

qunu pozmağa görə məsuliyyət müəyyən edir. Bu maddəyə əsasən, irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq şəxsin hüquq və qanuni mənafələrinə zərər vurmaqla şəxsin bərabərlik hüququnu pozma - minimum əmək haqqı məbləğinin yüz mislindən beş yüz mislinədək miqdarda cərimə və ya bir ilədək müddətə islah işləri ilə cəzalandırılır.

Cinayət-Prosessual Məcəllənin 11-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında cinayət prosesi hər kəsin qanun və məhkəmə qarşısında hüquq bərabərliyi əsasında həyata keçirilir. Cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar cinayət prosesində iştirak edən şəxslərdən hər hansı birinə vətəndaşlıq, sosial, cinsi, irqi, milli, siyasi və dini mənsubiyyətindən, dilindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, yaşayış yerindən və olduğu yerdən asılı olmayaraq və qanunla əsaslandırılmamış digər mülahizələrə görə üstünlük vermir.

Cinayət-Prosessual Məcəllənin 26-cı maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikası məhkəmələrində cinayət-mühakimə icraatı dövlət dilində və ya müvafiq ərazinin əhalisinin çoxluq təşkil edən hissəsinin dilində aparılır.

Mülki-Prosessual Məcəllənin 11-ci maddəsinə əsasən, mülki işlər və iqtisadi mübahisələr üzrə məhkəmə icraatı dövlət dilində - Azərbaycan dilində və ya müəyyən ərazi əhalisinin əksəriyyətinin dilində aparılır.

İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 7-ci maddəsi hamının qanun qarşısında bərabərliyi prinsipini təsbit edir. İnzibati xəta törətmiş şəxslər irqindən, milliyyətindən, dinindən,

dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən və digər hallardan asılı olmayaraq qanun qarşısında bərabərdirlər və inzibati məsuliyyətə cəlb olunurlar.

Ailə Məcəlləsinin 2-ci maddəsinə əsasən, nikaha daxil olarkən və ailə münasibətlərində sosial, irqi, milli, dini və dil mənsubiyyətinə görə vətəndaşların hüquqlarının hər hansı formada məhdudlaşdırılması qadağandır.

İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının irqi, milli, dini və digər əsaslara görə məhdudlaşdırılmasının yolverilməzliyi prinsipi Konstitusiya ilə yanaşı, Cinayət, Cinayət-Prosessual, Mülki-Prosessual, Ailə, Əmək məcəllələrində və digər qanunvericilik aktlarında təsbit edilmişdir.

Eyni zamanda, "Kütləvi İnformasiya Vasitələri haqqında" Qanunun 10-cu maddəsinə əsasən, milli, irqi, sosial ədavəti, yaxud, dözülməzliyi təbliğ etmək məqsədilə KİV-dən istifadəyə yol verilmir.

"İctimai televiziya və radio yayımı haqqında" Qanunun 7.0.7-ci maddəsinə uyğun olaraq, dini və irqi ayrı-seçkiliyi təbliğ edən proqramların yayımlanmaması ictimai yayımçının vəzifəsi kimi müəyyən olunmuşdur.

Seçki Məcəlləsinin 3-cü maddəsinə əsasən, irqindən, milliyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən və qanunla nəzərdə tutulmuş digər əsaslardan asılı olmayaraq, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının seçmək, seçilmək və referendumda iştirak etmək hüququ vardır.

Daxili qanunvericiliyin bu müddəaları ilə yanaşı, Azərbaycan Respublikasının 1996-cı il 31 may tarixində qoşulduğu irqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılması, aparteidin qarşısının alınması və onun cə-

zalandırılması, genosidin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında BMT Konvensiyaları kimi beynəlxalq sənədlərin müddəaları da tətbiq olunur.

Tarixən, sivilizasiyaların və mədəniyyətlərin qovuşduğu Azərbaycanda etnoslararası ənənəvi dostluq münasibətləri, qarşılıqlı mədəni-mənəvi zənginləşmə, vahid vətəncilik təfəkkürü ətrafında inteqrasiya zaman-zaman Azərbaycanda unikal etno-mədəni və etno-siyasi münasibətlər sistemini, etnik-dini müxtəlifliyə və zəngin milli-mənəvi dəyərlərə malik vahid bir cəmiyyət tipini, mükəmməl dözümlülük mühitini formalaşdırmışdır.

Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini qazandıqdan sonra ölkəmizdə əhalinin siyahıya alınması prosesi başlanmışdır. 1999-cu ildə həyata keçirilmiş əhalinin son siyahıya alınması zamanı milli tərkib üzrə statistik məlumatlar ümumiləşdirilmişdir. Həmin ildə əhali sayı 7.953.400 nəfər olub. Bu siyahıyaalınmaya əsasən, ölkə əhalisi üzrə milli azlıqların sayı aşağıdakı kimidir: Ləzgilər - 178.000 (2,2 faiz), ruslar - 141.700 (1,8 faiz) ermənilər - 120.700 (1,5 faiz), talışlar - 76.800 (1,0), avarlar - 50.900 (0,6), türklər - 43.400 (0,5), tatarlar - 30.000 (0,4), ukraynalılar - 29.000 (0,4), saxurlar - 15.900 (0,2), gürcülər - 14.900 (0,2), kürdlər - 13.100 (0,2), tatlar - 10.900 (0,13), yəhudilər - 8.900 (0,1), udilər - 4.100 (0,05) və digər millətlər - 9.600 (0,12). (88)

Ümummilli lider Heydər Əliyev yüz illər boyu Azərbaycanda formalaşmış bu milli keyfiyyətin və cəmiyyətimizdəki etnik-mədəni müxtəlifliyin qorunub saxlanmasına və təşviqinə xüsusi həssaslıqla yanaşır, Azərbaycanın burada yaşayan bütün xalqların ümumi vətəni olduğunu dönə-dönə vurğulayırdı. Onun "polietnizm bizim tarixi nailiyyətimizdir" sözləri müasir Azərbaycan cəmiyyətinin

tolerant ovqatını və dövlətin siyasi iradəsini dəqiq ifadə edir.

Sovet dövründə olduğu kimi, ondan sonra müstəqil Azərbaycanda da Ümummilli lider Heydər Əliyev beynəlmiləlçilik ruhunu və milli azlıqlara diqqəti müdafiə edirdi. Ölkəmizdə elə milli azlıqlar vardır ki, onlar sayca cəmi bir neçə nəfəri özündə birləşdirir və kompakt olaraq, yalnız, bu ölkədə yaşayırlar.

Bu etnik qruplardan hər hansı birinin itirilməsi, əslində, bütün bəşəriyyət üçün əvəzsiz itki olardı. Bir sıra beynəlxalq təşkilatlar öz sənədlərində qeyd edirlər ki, azərbaycanlıların onlarla bərabər bir torpaqda yaşayan xalqlara qarşı tolerantlığı etalon hesab edilə bilər. Həqiqətən də bu xalqa məxsus olan mehriban qonşuluq, dini və etnik dözümlülüüyü davam etdirməklə mövcud hakimiyyət dillərin, dinlərin, etnik psixologiyaların, ənənələrin inkişafına həmişə böyük önəm vermişdir. Bu gün Azərbaycan radio verilişlərinin ləzgi, talış, kürd, gürcü və digər dillərdə səslənməsi, onların dillərində və digər dillərdə dərsliklərin çap edilməsi dövlətin ölkədə yaşayan milli azlıqların hüquqlarının qorunması sahəsində ardıcıl və məqsədyönlü siyasətinin davam etdiyini təsdiq edir.

Ölkənin ictimai-siyasi həyatındakı demokratik dəyişikliklər Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqlara olan marağın artmasına şərait yaratdı. İnsan hüquqlarının müdafiəsi, müxtəlif etnos və etnik qrupların saxlanılması, yalnız, sosial-mədəni deyil, həmçinin, siyasi əhəmiyyət daşıyırdı. Dövlətin milli siyasəti, təkcə, ayrı-ayrı etnos və xalqlara deyil, milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, ölkə vətəndaşlarının həyatının bütün sahələrində bərabərhüquqlu inkişafına xidmət edir.

Bu gün xınalıq, buduq, qırız (Quba), Nic (Qəbələ), La-

hıc və İvanovka (İsmayılı), Katex və Əliabad (Zaqatala), Qosmolyan (Lerik) kimi azsaylı xalqların yaşayış məskənləri açıq səma altında etnoqrafik muzeylərə və turist marşrutlarına çevrilə bilər.

Azərbaycanda, hətta, ən azsaylı millətlərin nümayəndələri belə icmalarda birləşə, öz mədəniyyət, dil və adət-ənənələrini inkişaf etdirə bilərlər. Onlar heç bir dini və milli ayrı-seçkiliyə məruz qalmırlar. Azərbaycanda üç əsas dini cərəyan - islam, xristianlıq və iudaizm qarşılıqlı hörmət şəraitində fəaliyyət göstərir.

Ulu öndər Heydər Əliyev milli azlıqların nümayəndələri ilə keçirdiyi görüşlərinin birində deyirdi: "Biz, Azərbaycan deyəndə onun sərvətini, onun gözəl təbiətini nəzərdə tuturuq. Lakin bütün bunlarla yanaşı, respublikanın ən başlıca sərvəti əsrlərdən bu torpaqda yaşayan, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa bağlayan, müxtəlif millətlərdən olan, müxtəlif dinlərə etiqad edən adamlardır. Ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər də zəngin olar".

Ümummilli lider milli azlıqlarla keçirdiyi başqa bir görüşündə deyirdi: "Mən görüşlərimi milli azlıqların nümayəndələri ilə görüş adlandırmaq istəməzdim. Bu, Azərbaycanın, Azərbaycan xalqının nümayəndələri ilə görüşdür". (89)

Ölkədə yaşayan milli azlıqların nümayəndələri rəhbər vəzifələrə təyin olunur, yüksək fəxri adlara, Prezident mükafatlarına və təqaüdlərinə layiq görülürlər. Hökumət, parlament, mərkəzi icra strukturları, o cümlədən, milli azlıqların sıx yaşadığı bölgələrin rəsmi dövlət strukturlarında və yerli özünüidare orqanlarında onların nümayəndələri geniş təmsil olunurlar. Təkcə, bir faktı göstərmək kifayətdir ki, Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi sistemində, bir sıra yüksək vəzifələr də

daxil olmaqla (idarə və şöbə rəisləri səviyyəsində) çalışan əməkdaşların 1000 nəfərindən çoxunu (4%-ə qədər) milli azlıqların nümayəndələri təşkil edir (ləzgilər, talışlar, ruslar, tatlar, kürdlər, avarlar, tatarlar, yəhudilər və digərləri).

Ölkə əhalisinin 1,2%-ni təşkil edən talışlar daxili işlər orqanları əməkdaşlarının 6%-ni, 0,06%-ni təşkil edən kürdlər 1%-ni, 2%-ni təşkil edən ləzgilər 2,5%-ni, 1,3%-ni təşkil edən ruslar 0,8%-ni, 0,5%-ni təşkil edən avarlar 0,6%-ni, 1,5%-ni təşkil edən yəhudilər, tat, gürcü, ingiloy, saxur, lak, udi və digər milli azlıqlar isə 0,5%-ni təmsil edirlər.

Məhkəmə sistemində də milli azlıqlar təmsil olunurlar. Hazırda, milli azlıqları təmsil edən 20-yə qədər hakim Azərbaycan Respublikasının müxtəlif məhkəmələrində, o cümlədən, apelyasiya məhkəmələrində, kassasiya instansiyası olan Ali Məhkəmədə, həmçinin, ali ədalət mühakiməsi orqanı olan Konstitusiya Məhkəməsində fəaliyyət göstərirlər. Eyni zamanda, qeyd olunmalıdır ki, məhkəmə hakimiyyətinin özünü idarə orqanı olan Məhkəmə-Hüquq Şurasının üzvləri sırasına milli azlığın nümayəndəsi olan hakim də təyin edilmişdir.

Ədliyyə orqanlarında isə milli azlıqların - qadınlar da daxil olmaqla - müxtəlif millətlərdən olan 150-dək nümayəndəsi çalışır. Onlar Ədliyyə Nazirliyinin Aparatında və digər qurumlarında, o cümlədən, rəhbər vəzifələrdə təmsil olunurlar. (97.13)

Azərbaycanda yeni şəxsiyyət vəsiqələrində etnik mənsubiyyətin göstərilməməsi Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, o cümlədən, milli azlıqların bu baxımdan ayrı-seçkiliyə məruz qalma imkanlarını məhdudlaşdırır.

2000-ci ilin iyun ayında - Azərbaycan Respublikası Av-

ropa Şurasına üzv olmamışdan çox-çox əvvəl "Milli azlıqların müdafiəsi haqqında" Çərçivə Konvensiyasına qoşulmuşdur. Konvensiyanın 25-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan 2002-ci il iyunun 4-də milli azlıqlara mənsub olan şəxslərin hüquqlarının qorunmasına dair vəziyyət barədə milli hesabatını təqdim etmişdir. Milli azlıqların qorunması haqqında Çərçivə Konvensiyası üzrə Məşvərətçi Komitə sözügedən hesabatın baxılması məqsədilə xüsusi İşçi Qrupu ayırmışdır. Bu qrup Dövlət hesabatını yoxlamaq məqsədilə 2003-cü il martın 29-dan aprelin 4-nə qədər Azərbaycanda səfərdə olmuşdur. Bu tədbirlər Azərbaycanın milli azlıqlara yönəlmiş siyasətinin beynəlxalq standartlara cavab verməsinin əyani göstəricisidir.

Azərbaycan ATƏT kimi başqa nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla da milli azlıqlar məsələsində əməkdaşlıq edir. ATƏT-in Milli azlıqlar üzrə Ali komissarının siyasi müşaviri milli azlıqların hüquqlarının qorunmasına dair vəziyyəti müşahidə etmək məqsədilə Azərbaycana bir neçə dəfə səfər etmişdir. (91)

2001-ci il noyabrın 1-də Prezident Heydər Əliyev Avropa Şurasının "Milli azlıqların müdafiəsi haqqında" Çərçivə Konvensiyasına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının qəbul etdiyi öhdəliklərin yerinə yetirilməsi ilə bağlı ilkin hesabatın hazırlanması və təqdim edilməsi barədə Sərəncam imzaladı. Sərəncamda Avropa Şurasının "Milli azlıqların müdafiəsi haqqında" Çərçivə Konvensiyasına Azərbaycan Respublikasının qoşulmasını nəzərə alaraq və həmin Konvensiyanın müddəalarına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının öz öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi ilə bağlı həyata keçirdiyi tədbirlər barədə ilkin hesabatın hazırlanması və Azərbaycan Respublikası hökuməti adından Avropa

Şurasının Baş katibinə təqdim olunmasını təmin etmək məqsədi Avropa Şurasının "Milli azlıqların müdafiəsi haqqında" Çərçivə Konvensiyasına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının öz öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi ilə bağlı həyata keçirdiyi tədbirlər barədə ilkin hesabatının hazırlanması üçün İşçi Qrupun yaradılması nəzərdə tutulurdu. (92)

Sərəncamdan dərhal sonra Azərbaycan Respublikasında milli azlıqlara mənsub olan şəxslərin hüquqlarının qorunması üzrə mövcud vəziyyət barədə ilkin hesabat hazırlanaraq Avropa Şurasına təqdim olunmuşdu. Hesabatda bildirilirdi ki, Azərbaycan müxtəlif etnik və dini qrupların ənənəvi dözümlülük və harmonik birgəyaşayışı üzərində qurulmuş və həyata keçirilən milli siyasətin aparıldığı çoxmillətli və çoxdininli ölkədir. Qanun mənşəyindən, milliyyətdən, dinindən və dilindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir.

Ölkəmizin 20% ərazisini işğal etmiş Ermənistanla bir neçə illik silahlı münaqişə nəticəsində mövcud olan çətinliklər, erməni silahlı qüvvələri və terrorist qruplaşmalarının təşkil etdiyi etnik təmizləmənin qurbanları olan azərbaycanlılarla yanaşı, müxtəlif milli azlıqlara mənsub olan şəxslərdən ibarət (kürdlər, ruslar, yəhudilər və s.) təxminən, 1 milyon qaçqın və məcburi köçkünün, həmçinin, keçid dövrünün problemlərinin mövcudluğuna baxmayaraq, Azərbaycan hökuməti milli azlıqların hüquqlarının qorunması üzrə ardıcıl siyasətini davam etdirir. Milli azlıqlar öz milli mədəni mərkəzlərini, assosiasiyalarını və digər qurumlarını yaratmaq hüquqlarından tam istifadə edirlər.

Həyat Miqrasiya Resurs Mərkəzinin 2003-cü ilin fev-

ralın 14-də təşkil etdiyi "Azərbaycanda milli azlıqlar: reallıqlar və perspektivlər" mövzusunda 1(7) sayılı Məlumat Sessiyasının mətbuata açıqlamasında da bu və ya digər maraqlı məsələlərə münasibət bildirilirdi. Onlardan biri də Rusiya mətbuatında Azərbaycanda yaşayan milli azlıqlara münasibətin pis olması haqqında məlumatların verilməsidir. Bu fikirlərin məğzi ondan ibarətdir ki, demokratiyanın indikatoru olan milli azlıqlara münasibət Azərbaycanda pisləşməkdədir: guya, ruslar, yəhudilər və digər milli azlıqlar ölkə ərazisini kütləvi surətdə tərk etməkdədirlər. Əslində, Azərbaycanda belə bir prosesin baş verdiyi heç kim tərəfindən təsdiq olunmayıb. Könüllü miqrasiya istisna olmaqla, heç bir milli azlığa qarşı kəskin münasibət qeydə alınmayıb.

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin tarazlaşdırılmış beynəlxalq siyasətini uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyevin mədəniyyət sahəsində beynəlxalq təşəbbüslərə göstərdiyi dəstək nəticəsində ölkəmiz dünyanın mədəniyyət mərkəzinə çevrilə bilmişdir. Prezident İlham Əliyevinin 4 noyabr 2008-ci il tarixli Sərəncamına uyğun olaraq, həmin il dekabrın 2-3-də Bakıda Avropa Şurasına üzv dövlətlərin mədəniyyət nazirlərinin konfransı keçirilmişdir. Konfransda Prezident İlham Əliyevin çıxışı zamanı irəli sürdüyü təkliflər və tövsiyələr tədbirin beynəlxalq əhəmiyyətini daha da artırmışdır. Konfransda Prezident İlham Əliyev tərəfindən sivilizasiyalar arasında dialoqun inkişafını nəzərdə tutan "Bakı prosesi"nin əsası qoyulmuş və bu təşəbbüsün global bir prosesə çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Prezident konfransdakı çıxışı zamanı demişdir: "Mən çox istərdim ki, bu gün əsası qoyulan "Bakı prosesi" uzun müddətli olsun. Çox istərdim ki, bu konfransın keçirilməsindən son-

ra konkret mexanizmlər işlənilsin, konkret fəaliyyət planı hazırlansın. Belə tədbirlərin keçirilməsi həm Bakıda, həm də digər şəhərlərdə ənənəyə çevrilsin". Açıliş mərasimində çıxış edən Avropa Şurasının baş katibi Teri Devis isə konfransın keçirilməsini bütün Avropa üçün əlamətdar hadisə olduğunu bildirmiş və qeyd etmişdir ki, "Bakı öz tarixi ilə müxtəlif mədəniyyətlərin qovşağında yerləşir və Şərqlə Qərb, Şimal ilə Cənub arasında təbii körpüdür".

Konfransın keçirilməsində əsas məqsəd ölkəmizin həm Avropa Şurasına və həm də İSESKO-ya üzv olan yeganə dövlət olmaq imkanından bəhrələnərək, Avropa ilə İslam dünyası arasında mədəniyyət körpüsü - vasitəçisi rolunu oynamaq və fərqli mədəniyyətlər arasında dialoqun inkişafına xidmət edən "Bakı prosesi"nin əsasını qoymaq və bu fəaliyyətlərin mərkəzində duran Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunu daha da gücləndirmək olmuşdur.

Müxtəlif mədəniyyətlərin və qitələrin qovşağında yerləşən Azərbaycanın həm geosiyasi vəziyyəti, həm də mədəni zənginliyi "Bakı prosesi" çərçivəsində mədəniyyətlərarası dialoq təşəbbüslərini Avropa və ona qonşu regionların hüdudları çərçivəsindən çıxarıb, daha global səviyyəyə yüksəltməyə imkan verir. Bu mənada "Mədəniyyətlərarası dialoqa dair Bakı Prosesi"nin davamı olaraq, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin dəstəyi ilə 2011-ci ilin aprelində Bakıda "Ümumdünya Mədəniyyətlərarası dialoq Forumu"nun (World Forum for Intercultural Dialogue) keçirilməsi təşəbbüsü irəli sürülmüşdür. "Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu"nun ölkəmizdə təşkili İslam və Avropa mədəniyyətini özündə ehtiva edən Azərbaycan mədəniyyətinin beynəlxalq səviyyədə təbliğ olunması, ölkəmizin nüfuzu-

nun yüksəldilməsi və beynəlxalq proseslərdə əhəmiyyətinin artırmasına, eləcə də Azərbaycanın qitələrarası və sivilizasiyalararası əməkdaşlıq məsələlərində çox mühüm dövlət kimi qəbul olunmasına, həmçinin, ölkəmizin dünya mədəniyyətinə inteqrasiyasına xidmət edir.

Xarici tərəfdaşların və tədbir iştirakçılarının müraciətləri, ölkəmizin bu sahədə davamlı fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədilə Forumun hər iki ildə bir dəfə keçirilməsi ilə bağlı Prezidenti İlham Əliyev 2011-ci il mayın 27-də Fərman imzalayıb. Fərmana uyğun olaraq, ölkə başçısının himayəsi və iştirakı ilə "Çoxmədəniyyətli dünyada sülh şəraitində birgə yaşamaq" şüarı altında 2013-cü ilin mayında Bakıda İkinci Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu keçirildi. Forumun əsas tərəfdaşları qismində yenə də UNESCO, BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansı, Avropa Şurası, Avropa Şurasının Şimal-Cənub Mərkəzi, İSESCO, BMT-nin Dünya Turizm Təşkilatı kimi beynəlxalq qurumlar çıxış etdilər.

2015-ci il mayın 18-19-da "Bakı prosesi" çərçivəsində paytaxtımız yenidən Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumuna ev sahibliyi etdi. Forumda bir daha sübut olundu ki, "Bakı prosesi" ölkə başçısının dünya xalqları və mədəniyyətləri arasında qarşılıqlı hörmət və anlayışlı, əməkdaşlıq və dialoqu təşviq edən platforma və layihələri birləşdirən qlobal xoşməramlı çağırışıdır. Bu, həm də dünyada milli, irqi, dini və mədəni ziddiyyətlərin daha da artdığı, ekstremist düşüncə tərzinin genişləndiyi bir dövrdə Azərbaycanın multikultural resurslarının, tarixən, malik olduğumuz mehriban birgə yaşama ənənələrinin beynəlxalq səviyyədə model kimi istifadə olunması və ölkəmizin belə məsələlərdə interkultural körpü rolunun önə çıxmasına yönəlik fəaliyyətdir. Yəni, "Ba-

kı prosesi” həm multikultural, həm də interkultural beynəlxalq və yerli fəaliyyətlərin davamlı məcmusudur.

UNESCO, BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansı, Avropa Şurası, Avropa Şurasının Şimal-Cənub Mərkəzi, İSESCO kimi beynəlxalq təşkilatlar Forumun təşkilində əsas tərəfdaş kimi çıxış ediblər. Forum öz formatına görə, ilk dəfə tədbirdir ki, onun tərəfdaşları, eyni zamanda, dövlət və beynəlxalq təşkilatlardır.

Forumun Azərbaycanda təşkil edilməsinin məqsədyönlü və uzaqgörən siyasəti nəticəsində ölkəmizin dünyanın mədəniyyət və mədəniyyətlərarası dialoq mərkəzlərindən birinə çevrilməsi və xalqımızın çoxəsrlik tolerant və mehriban birgəyaşama mədəniyyətinin dünya sivilizasiyaları arasında münasibətlərin tənzimlənməsində və inkişafında nümunə kimi göstərilməsi ilə bilavasitə bağlıdır. Bu amil ölkəmizin beynəlxalq arena da mövqeyini möhkəmlədir və müxtəlif mədəniyyətlər arasında körpü rolunu oynamasını təmin edir, həmçinin Azərbaycan dövlətinin təşəbbüsü beynəlmillət statusu qazanır.

”Müştərək təhlükəsizliyimiz üçün mədəniyyətləri paylaşmaq” devizi altında keçirilən (2015) Forumun kifayət qədər maraqlı proqramı oldu. Forum çərçivəsində ilk dəfə UNESCO-nun mədəniyyət və dinlərarası dialoq üzrə kafedra rəhbərlərinin ilk ümumi toplantısı və digər tədbirlər keçirildi.

Ölkəmizin bu nailiyyətlərində, milli mədəni irsimizin qorunması və təbliğində Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti, UNESCO və İSESCO-nun xoşməramlı səfiri, millət vəkili Mehriban xanım Əliyevanın çoxşaxəli fəaliyyəti olduqca əhəmiyyətli rol oynayır.

2008-ci ilin 10-11 iyun tarixlərində Bakıda Mehriban

xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə "Mədəniyyətlərarası dialoqda qadınların rolunun genişləndirilməsi" mövzusunda beynəlxalq konfrans keçirilmişdir. Tədbir iştirakçıları irqi, etnik, dini və gender müxtəlifliyi zəminində dözümsüzlüyün və ksenofobiyanın yayılması ilə bağlı ümumi narahatlıqlarını bildirməklə yanaşı, bu kontekstdə dünyanın mədəni müxtəlifliyinə dair mədəniyyətlərarası və dinlərarası dialoqun artan rolunu qeyd etmişlər. Tədbirdə qəbul edilən Bakı Bəyannaməsində mədəniyyətlərarası və dinlərarası dialoqun inkişafında qadınların oynadığı mühüm rol, bunun sayəsində dünyada sülhün, sabitliyin və əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi vurğulanmış və beynəlxalq birlik naminə sülh uğrunda dialoqun bütün proseslərində qadınların bərabər iştirakına şərait yaradacaq mühitin təmin olunmasında qətiyyətli olmaq bildirilmişdir.

2011-ci il 10 may tarixində Prezident İlham Əliyev Avropa Şurasının "Milli azlıqların müdafiəsi haqqında" Çərçivə Konvensiyasına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının qəbul etdiyi öhdəliklərin yerinə yetirilməsi ilə bağlı Üçüncü dövrü məruzənin hazırlanması və təqdim olunması barədə Sərəncam imzaladı. Sərəncamla xarici işlər nazirinin müavini Xələf Xələfov İşçi Qrupun rəhbəri təyin olundu. İşçi qrupunun üzvləri sırasına yüksək vəzifəli dövlət məmurları daxil idilər.

İşçi qrupuna tapşırılmışdı ki, dörd ay müddətində bu Sərəncamın 1-ci hissəsində göstərilən Üçüncü dövrü məruzənin layihəsini hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsinlər.

Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyinə tapşırılırdı ki, bu Sərəncamın 1-ci hissəsində göstərilən Üçüncü dövrü məruzənin hazırlanıb baxıldıqdan sonra

Çərçivə Konvensiyasında nəzərdə tutulmuş qaydada Avropa Şurasının Baş katibinə təqdim olunmasını təmin etsin. (41)

Prezident Sərəncamının siyasi fəlsəfəsi bundan ibarətdir ki, bütün xalqlar, bütün dinlərin nümayəndələri bir-biri ilə sıx ünsiyyət saxlasınlar, problemləri açıq müzakirə etsinlər, öz fikirlərini sərbəst bildirsinlər.

Bu gün Azərbaycan müxtəlif mədəniyyətlər və sivilizasiyalar arasında dialoqa dair sanballı tədbirlər keçirilməsi üçün ənənəvi məkana çevrilmişdir. Bunun da həm coğrafi, həm tarixi, həm də mədəni əsasları vardır. Çünki Azərbaycanda bütün xalqlar, dinlərin nümayəndələri əsrlər boyu bir ailə kimi yaşamışlar. Prezidentin dediyi kimi, ölkədə milli və dini dözümlülüyün, tolerantlığın yüksək səviyyədə olması faktdır və bu, Azərbaycan xalqının güc mənbəyidir: "Hər bir cəmiyyətin gücü onun dini və milli müxtəlifliyindədir". Bu sözlər Prezident İlham Əliyevin strateji mövqeyini dəqiq nümayiş etdirir. Həmin mövqeyə görə, çox zəngin tarixi və mədəni irsi, dini və sosial tolerantlıq ənənələri olan Azərbaycan hazırda, mədəniyyətlərarası dialoq, dünya mədəniyyətlərinin və sivilizasiyaların qarşılıqlı təsiri məkanına uğurla transformasiya olunur, özünün zəngin təcrübəsini dünya ictimaiyyətinə təklif edir. (93. 5-8)

2011-ci il iyunun 6-da mətbuata açıqlama verən Baş nazirin müavini Əli Həsənov demişdir ki, milli azlıqlar, milli etnik qrupların problemlərinin qorunması bütün dünyada ən əsas problemlərdən biridir. O, vurğulamışdır ki, əgər, analitiklər dünyada mövcud olan konflikt zonalarını təhlil etsələr, görürlər ki, onun əksəriyyətində, bəlkə də hamısında milli azlıqlardan mexanizm kimi istifadə olunur. Ona görə də bu problem dünyanın ən əsas və həs-

sas bir problemidir.

Azərbaycan dövlətinin hər zaman bu məsələyə diqqətlə yanaşdığını deyən Baş nazirin müavini qeyd edib ki, ümumiyyətlə, azərbaycanlılar hər zaman tolerant xalq, millət olub: "Ulu öndər bu problemə çox diqqətlə yanaşıb. Hər il 16 noyabr Milli Tolerantlıq Günü kimi qeyd edilir. Ölkə prezidenti bəyan edib ki, biz çox millətli bir ölkəyik və bu baxımdan dünya üçün nümunəyik. Dövlət səviyyəsində bu problemlərə xüsusi diqqət və qayğı göstərilir. Bu gün həm miqrasiya, həm də milli azlıq məsələləri ilə bağlı Azərbaycanda tam hüquqi baza yaradılıb. Hazırda, milli azlıqlar Azərbaycanda tam sərbəst şəraitdə yaşayırlar və fəaliyyət göstərirlər. Əgər, bu gün Bakı şəhərində erməni kilsəsi qorunub saxlanılırsa, bu, tolerantlıq deyilmi? Bunu Azərbaycan xalqının digər ölkələrin, xalqların mədəniyyətinə olan hörmət və ehtiramı kimi dəyərləndirməliyik. Bəs, nə üçün qarşı tərəfdə bu hörmət və ehtiram yoxdur? Hesab edirəm ki, bu yanaşma ikili standart deyilən məfhumu aid bir məsələdir. Ancaq bu şəraiti yaratmaqla, müxtəlif millət, milli azlıqlarla münasibət yaratmaqla, onların mədəniyyətlərinə hörmət etməklə Azərbaycan xalqı, milləti, həqiqətən, Şərqlə Qərbin, Şimala Cənubun qovşağında yerləşən tolerant, sivil, mədəni bir ölkə olduğunu sübut edir". (94)

2011-ci il 27 dekabr tarixdə Prezident Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı" insan hüquqlarının təmin edilməsi prosesinin keyfiyyətə yeni müstəviyə keçməsinə, universal və regional səviyyədə yeni əməkdaşlıq strategiyasının qurulmasına, dövlətlə vətəndaş cəmiyyəti arasında tərəfdaşlıq münasibətlərinin yaradılmasına xidmət etmişdir. Milli Fəaliyyət Planında

milli azlıqların mədəni irsinin inkişafı da Azərbaycan hökumətinin əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri kimi nəzərdə tutulmuşdur.

2012-ci ilin noyabrın 27-də BMT-nin Cenevrədəki Baş Qərargahında - Millətlər Sarayında İnsan Hüquqları Şurasının Azlıq məsələləri üzrə Forumunun 5-ci sessiyası keçirilmişdir. Sessiya BMT-nin 1992-ci ilin dekabrında qəbul olunmuş "Milli və ya etnik, dini və dil azlıqlarına mənsub olan şəxslərin hüquqları haqqında Bəyannamə"nin 20 illiyinə həsr edilmişdi.

Sessiya BMT-nin Baş katibi Pan Gi Munun videomüraciəti ilə açılmışdır. Baş katib Bəyannamənin milli azlıqların hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi baxımından vacib rolunu qeyd etmiş və onların maraqlarının BMT müstəvisində əks olunmasının zəruriliyini bildirmişdir.

Sessiyada BMT-nin üzvü olan ölkələrdə milli və dini azlıqların vəziyyəti müzakirə olunmuş, Bəyannamədən irəli gələn vəzifələrin həyata keçirilməsi ilə bağlı fikir mübadiləsi aparılmışdır.

Sessiyada çıxış edən Azərbaycan Respublikası Prezidentin köməkçisi, Administrasiyanın ictimai-siyasi məsələlər şöbəsinin müdiri Əli Həsənov etnik və dini azlıqların müdafiəsi sahəsində milli qanunvericiliyə və beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq, ölkədə həyata keçirilən dövlət siyasəti barədə ətraflı məlumat vermiş, etnik-mədəni müxtəlifliyin qorunması, millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərin sivil normalar əsasında tənzimlənməsi, tolerantlığın daha da möhkəmləndirilməsi sahəsində görülən çoxsaylı tədbirlərdən bəhs etmiş, azlıqların dil və mədəniyyətinin qorunub saxlanması və inkişafına dövlətin göstərdiyi diqqət və qayğını konkret faktlarla iştirakçıların nəzərinə çatdırmışdır.

Əli Həsənov postsovet məkanında ilk dəfə olaraq Azərbaycan Respublikasında milli azlıqlar və etnik qrupların hüquq və azadlıqlarının qorunması, eyni zamanda, dilinin və mədəniyyətinin inkişafına dövlət yardımı haqqında Prezident Fərmanının imzalandığını bildirmişdir. Nümayəndə heyətinin rəhbəri, həmçinin, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında ölkəmizdə yaşayan azlıqların dil, mədəniyyət, din azadlığı, təhsil və digər hüquqlarının təsbit olunduğunu vurğulamış və bildirmişdir ki, Azərbaycan Prezidentinin Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı"nda milli azlıqların mədəni irsinin inkişafı Azərbaycan hökumətinin əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Əli Həsənov Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi yanında Milli Azlıqların Əlaqələndirmə Şurasının fəaliyyət göstərdiyini, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında milli azlıqların dil, mədəniyyət, tarix və etnoqrafiyasının öyrənilməsi üzrə xüsusi şöbənin yaradıldığını, Bakıda katolik kilsələrin, sinaqoqların məscidlərlə yanaşı fəaliyyət göstərdiyini, bu mənada, ölkəmizin bütün dünyada multikulturalizm məkanı kimi tanındığını diqqətə çatdırmışdır. (76)

Azərbaycanda bütün xalqların, tarixən və bu gün bərabərhüquqlu yaşaması böyük dəyər və dövlətimizin üstünlüyü olmasını Prezident İlham Əliyev 2012-ci il fevralın 16-da ölkəmizin şimal bölgəsinə səfəri zamanı bir daha bəyan edib. Prezident vurğulayıb ki, heç vaxt heç bir yerdə ayrı-seçkiliyə yol verilməyəcək, verilmir və bunun qarantı Azərbaycan prezidentidir: "Bunun qarantı mənəm - Azərbaycan prezidenti. Azərbaycanda bütün xalqlar bir ailə kimi yaşayırlar. Bu da bizim böyük üstünlüyümüzdür,

böyük dəyərimizdir. Biz bunu qiymətləndirməliyik və ölkəmizdə yaşayan bütün xalqlar arasında bu qardaşlığı, dostluğu daha da möhkəmləndirməliyik. Bu, bəlkə də bizim ən böyük sərvətimizdir. Əsrlər boyu Azərbaycanda yaşayan bütün xalqlar bərabər hüquqlara malik idilər. Bu gün də bu gözəl ənənələr yaşayır. Hər bir vətəndaş dinindən, dilindən, milliyətindən asılı olmayaraq, Azərbaycanın qiymətli, dəyərli vətəndaşıdır. Bizi bəzi başqa ölkələrdən fərqləndirən, məhz, budur. Heç vaxt Azərbaycanda milli zəmində qarşıdurma olmayıb və olmayacaq. Əksinə, bizim təcrübəmiz dünya ictimaiyyəti tərəfindən öyrənilir. Necə ola bilir ki, müxtəlif dillərdə danışan, müxtəlif dinlərin nümayəndələri olan insanlar bir ailə kimi, problemsiz yaşayırlar?! Biz öz həyatımızla və siyasətimizlə sübut edirik ki, bu, mümkündür. Bəzi hallarda bir sıra Avropa ölkələrində belə ifadələr, fikirlər səslənir ki, multikulturalizm iflasa uğrayıb. Yəni, müxtəlif millətlərə mənsub olan xalqlar bir yerdə yaşaya bilmirlər. Gəlsinlər Azərbaycana baxsınlar, bu, mümkündür! Özü də yaxşı yaşamaq mümkündür ”. (95)

2014-cü il 28 fevral tarixdə Prezident İlham Əliyevin Sərəncamı ilə Millətlərarası, multikulturalizm və dini məsələlər üzrə Dövlət müşavirliyinin yaradılmasını sıradan bir Sərəncam kimi deyil, dinlərarası, millətlərarası, mədəniyyətlərarası dialoqun gücləndirilməsinə yönəlmiş tədbirlərin davamı, Azərbaycanın əsl tolerant ölkə olması, toleratnlığa xüsusi önəm verməsi kimi dəyərləndirmək daha düzgün olardı.

Bu gün baş verənləri təhlil etsək, görərik ki, istər millətlərarası münasibətlərin inkişafında, istər dini tolerantlıq sahəsində ciddi araşdırmalara, elmi yanaşma ortaya qoymağa ehtiyac yaranıb. Bu baxımdan, atılan addım çox

uğurludur.

QHT-lərin dünya miqyaslı layihələrə cəlb edilməsi də millətlərarası münasibətlərin inkişafına müsbət təsirini göstərdi. Bu gün millətlərarası münasibətlərin inkişafı üçün QHT-lər, vətəndaş cəmiyyətləri müxtəlif işlər görür və bunu ümumilikdə iki istiqamətdə daha qabarıq şəkildə göstərmək olar. Birincisi - Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə Prezident yanında QHT-lərə Dövlət Dəstəyi Şurası yaradıldı, ikincisi - bununla da onların daha sistemli fəaliyyəti tənzimləndi. Dövlət tərəfindən maliyyələşən layihələrin bir hissəsi də, məhz, millətlərarası münasibətlərin inkişafına sərf edildi və yenə də edilməkdədir. Azərbaycanda yaşayan xalqların mədəniyyətləri, dilləri, dinlərinin qorunması üçün layihələr həyata keçirilir və dövlət tərəfindən maliyyə ayrılır. Məhz, Şuranın söyləri nəticəsində Avropa xalqları, millətləri ilə sıx təmaslar quruldu, mədəniyyətlərin inteqrasiyasına nail olundu.

2014-cü il aprelin 15-də Beynəlxalq Mətbuat Mərkəzində "Etnik və milli şüur" mövzusunda konfrans keçirildi. Tədbir "Etnoqlobus" Beynəlxalq Onlayn İnformasiya - Analitik Mərkəzinin "Etniklik azərbaycançılığın əsas amillərindən biri kimi" müddətsiz layihəsi çərçivəsində təşkil olunmuşdu. Layihənin məqsədi cəmiyyətdə etnik və milli şüurun öyrənilməsi, Azərbaycanda etnoqrafiya sahəsində aparılan araşdırmaların ictimai fikrə çatdırılması, etnik və milli məsələlərin işıqlandırılmasında ortaya çıxan neqativ məqamların üzə çıxarılmasıdır.

Bu gün dünyada baş verən proseslər aydın şəkildə sübut edir ki, toplum olaraq qloballaşmada, inteqrasiyada iştirak etmək və paralel olaraq "xalq məni"ni qoruyub saxlamaq üçün ətraf cəmiyyətə açıq olmaq mühüm şərtidir. Millətlərarası münasibətlərin inkişafına açıq olmalı və

bu istiqamətdə addımlar atılmalıdır. Bu gün Azərbaycan-dakı hadisələr, həyata keçirilən siyasət də buna sübutdur. İstər ölkə daxilində milli azlıqlara bərabər şəraitin yaradılması, xalqçılığın inkişafı, istərsə də ətraf cəmiyyətlə isti münasibətlərin qurulması kifayət qədər mühüm məsələlərdir və bununla Azərbaycan sübut edir ki, millətlərarası münasibətlərin inkişafında öz xətti var və bu prinsiplərə sadıqdır.

Təsadüfi deyil ki, bu gün Azərbaycanın beynəlxalq səviyyəli iqtisadi layihələr həyata keçirməsi, mədəniyyətlərarası ünsiyyətin yaranması, dini tolerantlığın qorunub saxlanması istiqamətində gördüyü bütün işlərin kökündə, məhz, insani dəyərlər, millətlərarası münasibətlərin formalaşması dayanır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi iradəsi nəticəsində Azərbaycan, tarixən, sahib olduğu tolerantlıq və multikulturalizm ənənələrini hüquqi və siyasi müstəvidə yenidən bərpa etdi. Ulu öndər Azərbaycanın gələcək uğurlu inkişafı üçün dəqiq ideoloji hədəf seçdi və öz uzaqgörən, müdrik siyasəti ilə əsrlər boyu formalaşan çoxmədəniyyətlilik ənənəsini inkişaf etdirərək onu keyfiyyətə yeni mərhələyə qaldırdı. Onun rəhbərliyi ilə Azərbaycan xalqının multikultural ənənələrinin qorunması sahəsində həyata keçirilən siyasi istiqamət hazırda Prezident İlham Əliyev tərəfindən davam və inkişaf etdirilir. Dövlət başçısının IV Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunda dediyi kimi: "Multikulturalizmin müasir dünyada alternativini yoxdur. Çünki dünya ölkələrinin mütləq əksəriyyəti çoxmillətli ölkələrdir. Əgər, multikulturalizm iflasa uğrayıbsa, onda bunun alternativini nə ola bilər? Bu da çox aydındır. Bu, ayrı-seçkilikdir, irqçilikdir, ksenofobiya, islamofobiya, antisemitizmdir".

Ölkəmizin və xalqımızın sahib olduğu multikultural dəyərlərin, tolerantlıq ənənələrinin beynəlxalq ictimaiyyətə təqdim edilməsində Azərbaycan dövləti ilə yanaşı, dünyada maddi və qeyri-maddi irsin qorunmasında və təbliğində mühüm işlər görən Heydər Əliyev Fondunun da böyük əməyi vardır. Bu gün Heydər Əliyev Fondu Azərbaycan multikultural ənənələrinin qorunub saxlanması, təbliği ilə bağlı olduqca əhəmiyyətli layihələr həyata keçirir.

2014-cü il 17 iyul tarixdə Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədri Şeyxülislam Hacı Allahşükür Paşazadə müqəddəs Ramazan ayı münasibətilə öz iqamətgahında - hər il olduğu kimi - ənənəvi iftar mərasimi təşkil etdi. Mərasimdə iştirak edən Prezident İlham Əliyev çıxışı zamanı bir sıra vacib məsələlərə toxunaraq vurğuladı ki, respublikamızda din-dövlət münasibətləri möhkəm və sağlam təməl üzərində qurulub və ölkəmizin uğurlu inkişafında bu münasibətlər xüsusi yer tutur: "Deyə bilərəm ki, Azərbaycanda bu münasibətlər nümunəvi xarakter daşıyır. Əlbəttə, burada Ulu öndərin və Şeyx həzrətlərinin şəxsi dostluğu öz rolunu oynamışdır və bu gün bütün istiqamətlər üzrə olduğu kimi, bu sahədə də ənənələr, ardıcılıq davam edir. Bizim də Şeyx həzrətləri ilə dostluğumuz həm ürəyimizdən gələn bir sifarişdir, bir duyğudur, eyni zamanda, ölkəmizin inamlı inkişafı üçün də mühüm amildir. Bu gün din-dövlət münasibətləri uğurla inkişaf edir. Əminəm ki, bundan sonra da bu istiqamətdə ardıcılıq davam etdiriləcəkdir".

Prezident İlham Əliyev daha sonra bildirib ki, Azərbaycan öz milli, dini dəyərlərinə sadıqdır və sadıq olaraq qalacaqdır: "Bizim dini dəyərlərimiz milli dəyərlərimizin tərkib hissəsidir və milli dəyərlərimizi dini dəyərlərsiz tə-

səvvür etmək mümkün deyil. Bizi əsrlər boyu bir millət, bir xalq kimi qoruyan, saxlayan dəyərlərimiz olmuşdur ”.

Dövlət başçısı multikulturalizm, dinlərarası dialoq üzrə beynəlxalq forumların, məhz, Azərbaycanda keçirilməsinin heç də təsadüfi olmadığını diqqətə çatdırıb: ”Bu forumların təşəbbüskarı da bizik. Mən şübhə etmirəm ki, bizim bu istiqamətdə inkişaf edən doğma Vətənimiz gələcəkdə daha da böyük mövqelərə malik olacaqdır. Bu gün onsuz da beynəlxalq aləmdə kifayət qədər güclü mövqelərə malikik. Biz, həm Avropa Şurasının, həm İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının üzvüyük. Gələn il Bakıda birinci Avropa Oyunları, 2017-ci ildə isə İslam Həmrəyliyi Oyunları keçiriləcəkdir. Yəni, bu, nadir bir vəziyyətdir. Azərbaycan nəinki sivilizasiyalararası bir körpüdür, biz, eyni zamanda, öz əməyimizlə, siyasətimizlə müsbət meyllərin güclənməsinə təkan veririk. Ancaq burada da deyildiyi kimi, əfsuslar olsun ki, heç də hər yerdə belə deyildir. Dini ayrı-seçkilik müşahidə olunur, məzhəb davası aparılır. Bu, böyük fəlakətdir və uçuruma aparan yoldur. Biz çalışırıq, çalışmalıyıq və öz söylərimizi daha da artırmalıyıq ki, dünyada bu meyllər müsbət istiqamətdə getsin”.

Ölkəmizdə milli və dini birgəyaşayışın çox böyük və şərəfli tarixinin olması Bakıda təşkil olunan sivilizasiyalararası və dinlərarası dialoqun gücləndirilməsi məsələlərinə həsr olunmuş beynəlxalq sammit və forumlarda da dəfələrlə səslənmişdir. Azərbaycan, həqiqətən, artıq dünyaya xəritəsində tolerantlıq mərkəzinə çevrilmişdir.

2014-cü il oktyabrın 2-də Heydər Əliyev Mərkəzində keçirilən IV Bakı Beynəlxalq Humanitar Forum bunun bariz nümunəsidir. Artıq, ənənə halını alan Forumda Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev və xanımı Mehriban

Əliyeva da iştirak etmişdir.

Forum XXI əsrdə bəşəriyyətin qarşısında duran global çağırışlara cavab axtarmaq, humanitar əməkdaşlıqla bağlı ən mühüm məsələlərə dair geniş spektrli dialoqlar, fikir mübadilələri və müzakirələr aparmaq üçün beynəlxalq miqyasda nüfuzlu elmi-siyasi platformadır.

Forumda çıxış edən Prezident İlham Əliyev digər məsələlərlə yanaşı, ölkədə yaşayan milli və dini azlıqlarla da bağlı maraqlı məqamlara toxunub. Prezident bildirib ki, əsrlər boyu Azərbaycanda çoxkonfessiyalı, çoxmillətli cəmiyyət formalaşmış, mövcuddur və müstəqillik dövründə bu müsbət meyillər daha da güclənib: "Azərbaycanda bütün xalqlar dostluq, mehribanlıq şəraitində, bir ailə kimi yaşayır. Heç vaxt Azərbaycanda dini, milli zəmində qarşıdurma, anlaşılmazlıq olmayıb və bu, bizim böyük sərvətimizdir".

Prezidentin çıxışından irəli gələn nəticələr həm də onu deməyə əsas verir ki, dünyada etimadsızlıq mühitinin formalaşdığı bir zamanda Azərbaycan dünya üçün toleranqlıq nümunəsi verir, multikulturalizmi bir həyat normasına çevirir. Müxtəlif din və mədəniyyətlərin daşıyıcıları Azərbaycanda sabit şəraitdə, qarşılıqlı anlaşma əsasında, birbirinə hörmət etməklə fəaliyyət göstərir. Bu, müxtəlif mədəniyyətlərin qovuşmasının deyil, toqquşmasının arzusunda olanlar üçün unikal bir cavabdır. Həm də tək sözdə deyil, əməli işdə cavabdır.

2009-cu ildə Bakıda İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı mədəniyyət nazirlərinin toplantısı keçirildi. Tədbirə Avropa Şurası dövlətlərinin mədəniyyət nazirləri də dəvət edilmişdi. Yənə də dinlərarası barışıq, harmoniyaya, sivilizasiyalararası dialoqa dəstək siyasəti öz tənənəsini tapdı. Azərbaycanın timsalında dünya şahid oldu ki, bu

kiçik müsəlman dövləti, əslində, böyük dövlətlərə multikulturalizm dərsi keçir. Eyni zamanda, dinlərin harmoniyada olmasının mümkünlüyü ideyasını təlqin edir və bunu, təkcə, sözdə deyil, həm də əməli işdə təsdiq edir.

Akademik Ramiz Mehdiyev 03 dekabr 2014-cü ildə KİV-də çap olunan "İkili standartların dünya nizamı və müasir Azərbaycan" adlı irihəcimli məqaləsində qeyd edir ki, respublikamız vətəndaş cəmiyyətinin inkişafının bəzi aspektlərində, hətta, Avropanın da bacarmadığı sahələrdə uğur qazanıb. Məsələn, multikulturalizm və tolerantlıq sahəsində.

Akademik xüsusi olaraq vurğulayır ki, Azərbaycan özünün hər bir vətəndaşının konstitusion hüquq və azadlıqlarına təminat verməklə, müxtəlif konfessiyalara və millətlərə məxsus insanların onun ərazisində dinc, yanaşı yaşamasını təmin edib: "Bununla bərabər, əhalinin əksəriyyətinin İslam dininə etiqad etməsinə baxmayaraq, Azərbaycan dünyəvi dövlət kimi qalıb".

Azərbaycan Respublikası İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkil (Ombudsman) İnstitutunun yaranmasını (2001-ci il) zamanın diqtəsi kimi dəyərləndirmək olar. Təbii ki, multikultural dəyərləri yazılmamış qanunlar toplusu kimi dəyərləndirən bir ölkədə yazılı qanunlarla idarə olunan Ali nəzarət mexanizminin də mövcudluğu real zərurət idi. Azərbaycanın çoxmillətli bir dövlət olması, burada çoxlu sayda etnik qrupların, milli azlıqların yaşaması bu zərurəti tarixi reallığa çevirdi. Bu, Ombudsman institutu olaraq meydana çıxdı. Bəs "Ombudsman" (Müvəkkil) deyəndə nəyi başa düşürük?

"Ombudsman haqqında" Konstitusiyaya Qanununun müddəalarına əsasən, irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən asılı olmayaraq, ölkə ərazisində yaşayan hər kə-

sin Ombudsmana müraciət etmək hüququ vardır. Qanunun 8.1-ci maddəsində qeyd edilir ki, Ombudsman Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayanların, hüquqi şəxslərin insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətlərinə baxır.

Fəaliyyəti dövründə Müvəkkil tərəfindən milli azlıqların hüquqlarının, həmçinin, dini etiqad azadlığının təmin edilməsi məqsədilə bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. Müvəkkil onun təşəbbüsü ilə keçirilmiş tədbirlərdə dini tolerantlıq, mənəvi tərbiyə və müxtəlif dini baxışları olan insanların qarşılıqlı münasibətlərinə dair konstruktiv təkliflərlə çıxış etmişdir.

Müvəkkil uşaq və gənclərə dini dözümlülüyün aşılması məqsədilə "Dinlər uşaqlar üçün" beynəlxalq şəbəkəsi ilə müntəzəm olaraq əlaqə saxlayır.

Məlumdur ki, cəzaçəkmə müəsisələrində müxtəlif dini etiqadlara mənsub olan şəxslər saxlanılır. Bu şəxslərin dini mənsubiyyəti onların cəza çəkdiyi rejim daxilində nəzərə alınmalı və vicdan azadlığının həyata keçirilməsi üçün daha geniş şərait yaradılmalıdır. Bunu nəzərə alaraq, Müvəkkil cəzaçəkmə müəsisələrində müxtəlif dini etiqadlara aid olan məhkumların saxlanma şəraitinin təkmilləşdirilməsi, onların müvafiq dini konfessiyaların xadimləri ilə müntəzəm görüşlərinin təşkili və bununla bağlı digər məsələləri təklif etmişdir.

Müvəkkil, həmçinin, müxtəlif dinlərin nümayəndələri ilə sıx əlaqə saxlayır, müntəzəm şəkildə onların problemləri ilə maraqlanır. Müvəkkil milli və dini tolerantlığın Azərbaycan cəmiyyətinin səciyyəvi xüsusiyyəti və ən mühüm nailiyyətlərindən olduğunu nəzərə alaraq, ölkədə təmsil olunan əsas dini icmaların daxil olduğu "Din vasitəsilə sülh mədəniyyəti" adlı dinlərarası Şuranın ya-

radılmasını təklif etmişdir.

Müvəkkil, həmçinin, din və insan hüquqları, eləcə də milli azlıqların hüquqlarına həsr olunmuş bir sıra beynəlxalq tədbirlərin iştirakçısı olmuşdur.

Fəaliyyəti dövründə Ombudsman 7 xarici Ombudsman təsisatları ilə (Rusiya Federal Ombudsmanı, Tatarıstan, həmçinin, Rusiyanın digər subyektləri, Ukrayna, Gürcüstan və Özbəkistan) qarşılıqlı əməkdaşlıq sazişləri imzalamışdır. Bu sazişlərdə qarşılıqlı təcrübə mübadiləsi ilə əlaqədar məsələlərlə yanaşı, hər iki ölkədə yaşayan millətlərin mövcud problemlərinin həllində, o cümlədən, beynəlxalq müqavilələrdə təsbit olunmuş hüquq və azadlıqların təmin edilməsində birgə iştirak istiqamətləri də nəzərdə tutulmuşdur.

Ombudsman Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində, milli azlıqların sıx yaşadığı yerlərdə əhali ilə müntəzəm görüşlər keçirmiş, onların hüquqi maarifləndirilməsi məqsədilə bir sıra trening-məşğələlər təşkil etmişdir. Bu bölgələrdə insan və vətəndaş hüquqlarının təmin olunmasının daha da təkmilləşdirilməsi məqsədilə 2003-cü ilin iyul-avqust aylarında BMT-nin İnkişaf Proqramının dəstəyi ilə ölkənin milli azlıqların daha sıx məskunlaşdığı 3 regionunda - Quba (6 rayonu əhatə edən), Şəki (6 rayonu əhatə edən) və Cəlilabad (9 rayonu əhatə edən) - İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilin regional mərkəzləri açılmışdır. Regional mərkəzlər tərəfindən milli azlıqların nisbətən sıx məskunlaşdıqları bölgələrdə müntəzəm şəkildə maarifləndirmə tədbirləri həyata keçirilir.

Müvəkkil və onun nümayəndələri bir sıra beynəlxalq konfranslarda, o cümlədən, ATƏT-in İnsan ölçüsü üzrə hər il keçirilən hesabat görüşlərində iştirak edir.

Milli azlıqların hüquqlarının daha səmərəli müdafiəsi,

bu sahədə mövcud beynəlxalq sənədlərin təhlili, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi məqsədilə Ombudsman yanında bir sıra istiqamətlər üzrə (məhkumların, ahılların, uşaqların, qaçqın və məcburi köçkünlərin hüquqlarının müdafiəsi), o cümlədən, milli azlıqların hüquqlarının müdafiəsi ilə məşğul olan müşavirlər təyin edilmişdir.

Müvəkkil Azərbaycan Respublikasının UNESKO çərçivəsində qəbul edilmiş "Təhsil sahəsində ayrı-seçkiliklə mübarizə haqqında" 1960-cı il 14 dekabr tarixli Konvensiyaya qoşulmasının əhəmiyyətini nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikası hökumətinə bu Konvensiyanın ratifikasiyası ilə bağlı müraciət etmişdir.

Müvəkkilin təşəbbüsü ilə ölkəmizdə böyük dini icmaların (müsəlman, yəhudi, rus pravoslav, katolik) iştirakı ilə Ombudsman Aparatında "Azərbaycanda sülh hərəkatının formalaşdırılması: problemlər və perspektivlər" mövzusunda Dəyirmi Masa təşkil olunmuş, tədbirdə ölkə ərazisində yaşayan müxtəlif millətlərin hüquq və azadlıqlarının təmin olunması vəziyyəti müzakirə edilmişdir. Tədbirdə ölkəmizdə sülh hərəkatının formalaşdırılması, bu sahədə milli və dini tolerantlığın rolu, sülh hərəkatının geniş alyans formasında fəaliyyəti üzrə müzakirələr aparılmış, Azərbaycanda Milli Sülh hərəkatının bünövrəsi qoyulmuşdur.

2011-ci ilin iyunun 16-da Ombudsman Aparatı tərəfindən "Milli azlıqların və miqrantların mədəni hüquqları: hüquqi aspektlər və implementasiya" mövzusunda həsr edilmiş ombudsmanların IX Bakı Beynəlxalq konfransı keçirilmişdir. Tədbir 18 iyun - İnsan Hüquqları Gününə, Azərbaycan müstəqilliyinin bərpa edilməsinin 20-ci, mülki, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Paktların 45-ci ildönümünə həsr olunmuşdu. (19)

Hər il iyunun 18-i ölkəmizdə İnsan Hüquqları Günü kimi qeyd olunur. Bu əlamətdar günlə bağlı Ombudsmanın təşəbbüsü ilə ənənəvi olaraq, mayın 18-dən iyunun 18-dək respublikamızda "İnsan hüquqları ayı" keçirilir. Həmin aylıq çərçivəsində insan hüquqları ilə bağlı qurumlar, habelə, dövlət orqanları, QHT-lər və digər aidiyyəti təşkilatlar tərəfindən əhalinin hüquqlarının müdafiəsinə və onların problemlərinin həllinə, ölkəmizdə insan hüquqlarının təbliğinə yönəlmiş tədbirlər təşkil edilir. Ombudsman əldə edilmiş uğurlar və bəzi mövcud çətinliklər barədə ünvanına daxil olan məlumatlar əsasında səlahiyyətli orqanlara müvafiq tövsiyələr verir. Ölkə Ombudsmanın fəaliyyətində əhalinin müxtəlif qruplarının, o cümlədən, milli azlıqların, imiqrantların, qaçqın və məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli, habelə, onların sosial-iqtisadi, mədəni, maddi və prosessual hüquqlarının müdafiəsi mühüm yer tutur, bu istiqamətdə müxtəlif tədbirlər həyata keçirilir.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafı milli azlıqların yaşadığı ərazilərdən də yan keçmir. Son illər bölgələrin tarazlı və hərtərəfli inkişafında, iqtisadi fəallığın yüksəlməsində, iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artmasında, iş yerlərinin və yeni müəssisələrin yaradılmasında, əhalinin məşğulluğunun yaxşılaşmasında, ümumilikdə respublikamızın dayanıqlı və sürətli inkişafının təmin olunmasında regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramlarının icrası mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı həyata keçirilən siyasət iqtisadi tərəqqinin əsas amilinə, sistemli və dayanıqlı inkişafın dövlət tənzimlənməsinin mütərəqqi bir metoduna çevrilib. Bölgələrdə milli-iqtisadi ehtiyatların tam səfərbər olunmasına, sahibkarlıq sektorunun

dirçəlməsinə, azad biznesin inkişafına, rəqabət qabiliyyətli istehsal sektorunun formalaşmasına dərin zəmin yaradıb.

2014-2018-ci illərdə inkişaf doktrinasının əsas şaxələrindən biri regionların tarazlı inkişaf coğrafiyasını genişləndirmək, bölgələrdə istehsalın səviyyəsini və müəssisələrin sayını artırmaq, liberal və maliyyə baxımından özünü təsdiqləyən milli istehsalçıların sırasının çoxalmasına nail olmaqdır. Proqramın əsas hədəfi regionlardakı iqtisadi sərvətləri tam hərəkətə gətirmək, dövriyyəyə cəlb etmək, istifadə olunmamış iqtisadi resursları, xammal ehtiyatlarını istehsal prosesinin əsas mühüm hissəsinə çevirməklə iqtisadi gücü ən azı 2 dəfə artırmaqdan ibarətdir. Bu məqsədlə ölkənin malik olduğu təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə edilməsi, regionların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi və regionlar arasında mövcud olan diferensiasiyanın minimuma endirilməsi, milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətlik səviyyəsinin yüksəldilməsi və qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafının təmin edilməsi, qeyri-neft məhsullarının ixracının genişləndirilməsi, ölkənin ixrac potensialının artırılması prioritetləri daxildir.

Milli azlıqlar kompakt şəkildə daha çox Şəki-Zaqatala, Quba-Xaçmaz, Lənkəran-Astara və digər regionlarda yaşayırlar. Qeyd edək ki, hazırda bu regionların sosial-iqtisadi inkişafı kifayət qədər diqqət mərkəzindədir. Biz bunu 2012-ci və 2013-cü illər ərzində "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" çərçivəsində bu regionlarda əsas sosial-iqtisadi göstəricilərin dinamikasından da aydın şəkildə görə bilərik. Belə ki, Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş

investisiyalar 2012-ci ildə 222,8, 2013-cü ildə 958,6 milyon manat, Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu üzrə 583,1 (2012) və 2667,4 (2013) milyon, Lənkəran iqtisadi rayonu üzrə isə 222,8 (2012) və 958,6 (2013) milyon manat olmuşdur. Yenidən qurulmuş və əsaslı təmir olunmuş yollar 2013-cü ildə Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə 452,4 km, Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu üzrə 358,6 km, Lənkəran iqtisadi rayonu üzrə isə 400 km-dən çox olmuşdur.

Ölkənin bütün regionlarında heç bir diskriminasiya təbiiq edilmədən tarazlı inkişafın təmin olunması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilir. Bu da regionlarda yaşayan əhalinin sosial rifah vəziyyətinin davamlı olaraq yaxşılaşdırılmasına hesablanmış uğurlu daxili siyasətin təzahürüdür. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə dövlətin milli siyasəti, yalnız, ayrı-ayrı etnos və xalqlara deyil, milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, ölkə vətəndaşlarının həyatının bütün sahələrində bərabər hüquqlu inkişafına xidmət edir. Nəticədə, ölkəmizdə azərbaycanlılarla yanaşı, digər milli azlıqları təmsil edən millətlərin də dövlətçiliyimizə, ölkəmizə bağlılığı, Azərbaycanda yaşamaq, işləmək istəyi artır.

Əlbəttə, bütün bu investisiya qoyuluşları milli azlıqlar yaşayan sözügedən bölgələrdə turizmin inkişafına böyük stimül verir. Turist axını milli iqtisadiyyatın inkişafı ilə yanaşı, milli azlıqların ailə büdcələrinə daxil olmalarının artmasına gətirib çıxarır. Milli azlıqların yaşadığı bölgələr turizm üçün xarakterik olduğundan burada dövlət və qeyri-dövlət investisiya vəsaitləri hesabına inşa olunan yay və qış turizm obyektləri regionda yeni iş yerlərinin (mövsümi və daimi) açılması ilə nəticələnir. Eyni zamanda, bölgəyə turist axını fərdi evlərdə gecələmələrlə yanaşı, milli azlıqlara məxsus yerli istehsalı, xüsusən də

məxsusi sənətkarlıq ənənələrini inkişaf etdirir. Məsələn, "Lənkəran" dedikdə ilk növbədə ağılımıza Lənkəran çayı və limonu gəlir. Eyni zamanda, talışların özünəməxsus ləziz mətbəxi var. Müxtəlif növ ləvəngi, çox çeşidli plov bölgəyə gələn turistləri ən azı buranın təbiəti qədər özünə cəlb edir.

Saxurların əsas məşğuliyyət formalarından biri də zəngin yun və dəri məmulatlarına malik olmalarıdır. Qadınlar yunu əyirib ondan müxtəlif ev-məişət əşyaları toxuyur, kişilər isə zərgərlik və dəmirçiliklə məşğul olurlar. Saxurlar arasında çəkməçilik, dülgərlik, daşışləmə sənəti də üstün yer tutur.

Bu və ya digər təsərrüfatlar digər milli azlıqların da fəaliyyətində mühüm rol oynayır.

2014-cü ildə Azərbaycan Prezidentinə vətəndaşlar tərəfindən ünvanlanan məktublar içərisində ölkədə yaşayan milli azlıqların nümayəndələrinin göndərdiyi müraciətlər də var. Məsələn, Binəqədi rayonundan M.Səttarzadə, Y.Alısova, R.Nikiforov və başqalarının (cəmi 16 imza) məktubu Azərbaycanın etnik və dini toleranqlıq baxımından nümunəvi ölkə olduğunu bir daha sübut edir. Onlar yazırlar: "H.Hüseynov küçəsində eyni binada azərbaycanlılarla birlikdə bir ailənin üzvləri kimi yaşayan biz ruslar, yəhudilər, ukraynalılar, tatarlar Sizin daxili və xarici siyasətinizi bəyənir və alqışlayırıq. Son illər ərzində yaşadığımız ərazidə və bütövlükdə rayonumuzda görülmüş abadlıq-quruculuq işləri də bizi razı salır. Biz çox şadıq ki, Azərbaycan Respublikasında yaşayırıq".

Yasamal rayonundan sahibkar İ.Baydukovun məktubu isə bu məzmunadadır: "Sizin "Rossiya-24" telekanalına verdiyiniz müsahibəni diqqətlə izlədim... Azərbaycanın belə qüdrətli və dünyəvi dövlətə çevrilməsində göstərdi-

yiniz xidmətlərə görə Sizə bir daha "Əhsən" deyir və dərin ehtiramımı bildirirəm. Birmənalı şəkildə demək olar ki, Azərbaycanın MDB məkanında bənzəri yoxdur. Xüsusilə, buradakı tolerantlıq mühitini dünyanın heç bir ölkəsində tapmaq mümkün deyil".

Azərbaycan-Rus İcması Nərimanov rayon şöbəsinin sədri L.Hacıyeva da tolerantlıq məsələsini xüsusi vurğulayaraq yazır: "Azərbaycanda etnik və dinlərarası münasibətlərin yüksək səviyyədə olması buradakı rus icmasının üzvlərini ən çox razı salan mühüm dəyərlərdən biridir".

Mövzu ilə bağlı bütün deyilən fikirləri, aparılan müzakirələr zamanı səslənən rəy və təklifləri ümumiləşdirib bir cümlə ilə ifadə etsək, qəti əminliklə deyə bilərik ki, Azərbaycan bütün zamanlara örnək ola biləcək əsl tolerantlıq nümunəsidir. Bu, təkcə, ölkədə yaşayan milli və etnik azlıq nümayəndələrinin deyil, həm də beynəlxalq aləmin səmimi etiraflarıdır.

Beynəlxalq Konvensiyalar və onların milli qanunvericilikdə təsbiti

Beynəlxalq münasibətlərdə daha çox diqqət mərkəzində olan milli azlıqlar problemi ilə bağlı müxtəlif qurumlar və təşkilatlar tərəfindən Çərçivə Konvensiyaları, Sazişlər qəbul edilib. Bu sıradan Avropa Şurası, BMT, ATƏT və digərlərini misal göstərə bilərik. MDB ölkələri içərisində Azərbaycanın milli azlıqların hüquqlarının qorunması ilə bağlı qoşulduğu beynəlxalq Konvensiyalar kifayət qədərdir.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra milli azlıqlarla bağlı qanunvericilik bazasını təkmilləşdirmək istiqamətində bir sıra addımlar atdı. Bununla yanaşı, milli azlıqların hüquqlarının qorunması istiqamətində üzvü olduğu bütün beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qəbul edilən Konvensiya və Sazişlərə qoşuldu.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) azsaylı xalqların hüquqlarının qorunmasında mühüm rol oynayır. Hökumətlərarası və qeyri-hökumət təşkilatları da milli azlıqların hüquqlarının qorunmasına səy göstərirlər.

BMT Baş Assambleyasının 1965-ci ildə qəbul etdiyi Beynəlxalq Paktda göstərilir ki, bütün xalqlar özlərinin təyinetmə hüququna malikdirlər. (98)

BMT-nin İnsan hüquqları üzrə Komissiyası milli, etnik, dini və dili azlıqlara mənsub şəxslərin hüquqları ilə bağlı Qətnamə qəbul edib. Komissiya 1992-ci il aprelin 25-də keçirdiyi iclasında insanları cəmiyyətdə sülhün qorunması üçün milli azlıqların hüquqlarını qorumağa çağırıb.

BMT Baş Assambleyası 1992-ci il 18 dekabr tarixində milli, etnik, dini və dili azlıqlara mənsub şəxslərin hü-

quqları ilə bağlı Bəyannamə qəbul edib. Bəyannamədə bir daha təşkilatın Nizamnaməsində göstərildiyi kimi, dindən, dinindən və irqindən asılı olmayaraq, bütün insanların hüquqlarının qorunması önə çəkilir. Beynəlxalq Paktın 27-ci maddəsində etnik azlıqların hüquqları ilə bağlı məsələlər də öz əksini tapıb. Bu maddədə göstərilən hüquqlara əməl edilməsi azlıqların yaşadığı dövlətdə siyasi və sosial sabitliyin həyata keçirilməsində təminatçı olur. Onların yaşadıkları cəmiyyətdə qanunun aliliyi əsas götürülməklə, demokratik çərçivədə xalqlar və dövlətlər arasında dostluğun və əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsinə xidmət edə bilər. Hesab edilir ki, BMT azlıqların müdafiəsində başlıca rol oynaya bilər.

Birinci maddədə göstərilir ki, dövlət bu kateqoriyaya mənsub şəxsləri onların yaşadığı ərazilərdə varlıqlarını və məişət adət-ənənələrinin qorunub saxlanılmasını həyata keçirir.

İkinci maddədə isə dövlətin bu məqsədlərə çatması üçün qanunvericilik və digər nailiyyətlərin tətbiq edilməsi nəzərdə tutulur. Bu kateqoriyaya mənsub şəxslər öz mədəniyyətlərindən, etiqad etdikləri dindən asılı olmayaraq, dini ayinləri həyata keçirmək və öz dillərini şəxsi həyatlarında istifadə etmək, həmçinin, mədəni, dini, ictimai, iqtisadi və dövlətin digər həyatında iştirak etmək hüquqlarına malikdirlər. Onlar milli və regional səviyyədə qərarların qəbulunda iştirak edə bilərlər.

Bu kateqoriyaya mənsub insanlar hər hansı ayrı-seçkiliyə yol vermədən öz qruplarının və digər azlıqların üzvləri ilə əlaqə qura bilər - o cümlədən, sərhədlərdən kənar və digər dövlətlərdə yaşayanlarla. (99)

BMT Baş Məclisinin 1996-cı il dekabrın 16-da təsdiq etdiyi insanın vətəndaşlıq və siyasi, iqtisadi, sosial və

mədəni hüquqları haqqında faktlara müvafiq olaraq, respublikamızda milliyyətindən, dilindən, dinindən, siyasi baxışlarından asılı olmayaraq, vətəndaşlarımızın hamısı bərabər hüquqlara malikdir və Azərbaycan dövləti öz fəaliyyətini bu demokratik, humanist prinsiplər əsasında qurur, inkişaf etdirir. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını irqi, milli, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır. Beynəlxalq hüquq normalarına tam uyğun gələn həmin humanist normativ prinsip Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. (11.15)

”Mülki və Siyasi Hüquqlar Haqqında” Beynəlxalq Paktın 27-ci maddəsində göstərilir ki, etnik, dini və kiçik dil qruplarının öz mədəniyyətlərini, din və adət-ənənələrini birlikdə yaşatmaq, öz dillərində danışmaq hüququ vardır. Bu Pakt BMT Baş Məclisinin 16 dekabr 1966-cı il tarixli 2200-cü A (XXI) sayılı Qətnaməsi ilə qəbul edilib. Hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlər BMT-nin Nizamnaməsində bəyan edilən prinsiplərə uyğun olaraq, bəşər ailəsinin bütün üzvlərinə xas olan ləyaqətləri və onların bərabər və alınmaz hüquqlarını qəbul etməyin azadlığın, ədalətin və ümumi sülhün təməli olduğunu nəzərə alaraq, bu hüquqların insan şəxsiyyətinə xas olan ləyaqətlərdən doğduğunu qəbul edir. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinə uyğun olaraq, mülki və siyasi azadlıqdan, qorxu və ehtiyaclardan qurtulma azadlığından istifadə edən azad insan şəxsiyyəti idealının, yalnız, hər kəsin həm öz iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarından, həm də mülki və siyasi hüquqlarından istifadə edə bilməsinə şərait yaradılacağı təqdirdə gerçəkləşə biləcəyini qəbul edir. (100)

BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1992-ci il 14 fevral tarixli müvafiq tövsiyəsinə və bu təşkilata üzv qəbul olunmaq barədə Azərbaycan Respublikasının ərizəsinə baxdıqdan sonra BMT Baş Məclisi 1992-ci il martın 2-də - özünün 46-cı Sessiyasının 82-ci plenar iclasında Azərbaycan Respublikasının Birləşmiş Millətlər Təşkilatına üzv qəbul olunması barədə qətnamə qəbul etdi. 111 dövlətin adından irəli sürülmüş bu qətnaməyə BMT-nin bütün üzvləri yekdilliklə səs verdilər.

Azərbaycanın BMT-yə üzv qəbul olunması müstəqillik qazanmış ölkəmizin tarixində mühüm hadisələrdən birinə çevrildi. Dünyanın ən mötəbər və nüfuzlu təşkilatı olan BMT çərçivəsində çoxtərəfli əməkdaşlıq Azərbaycana, nisbətən, qısa müddətdə beynəlxalq aləmdə öz mövqelərini möhkəmləndirməyə, istər üzv dövlətlər, istərsə də təşkilatın özü ilə sıx əlaqələr yaratmağa imkan verdi.

Azərbaycan BMT Baş Assambleyasının 1992-ci il 18 dekabr tarixində milli, etnik, dini və dili azlıqlara mənsub şəxslərin hüquqları ilə bağlı qəbul etdiyi Bəyannaməyə artıq qoşulub. (101.45)

İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılması, aparteidin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması və genosidin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında BMT Konvensiyaları kimi beynəlxalq sənədlərin müddəaları da ölkəmizdə tətbiq olunur.

İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiyaya qoşulmaq barədə təşəbbüs Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 31 may 1996-cı il Qanunu ilə təsdiq olunub.

1996-cı il oktyabrın 8-də Azərbaycan Respublikası Prezidenti "Deportasiya olunmuş şəxslərin, milli azlıqların və

xalqların hüquqlarının bərpası ilə bağlı məsələlərə dair sazişin təsdiq edilməsi barədə” Qanunu təsdiq etdi.

Avropa Şurası (AŞ) 1995-ci il fevralın 1-də ”Milli azlıqların hüquqlarının müdafiəsi haqqında” Çərçivə Konvensiyasını qəbul edib. Konvensiyaya imza atan dövlətlər Avropa Şurasının insan hüquqlarının əsas hüquq və azadlığını önə çəkirlər. Bu Konvensiyaya imza atan dövlətlər, həmçinin, Avropa Şurasının 1993-cü ildə Vyana şəhərində öz ərazilərində milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının qorunması barədə Bəyannamədən irəli gələn vəzifələrə də əməl etməlidirlər. Konvensiyada üzv dövlətlər milli və etnik azlıqlara məxsus insanların hüquq və azadlıqlarını qorumağı öz öhdəsinə götürür və bu, beynəlxalq əməkdaşlığın əsası hesab edilir. Milli azlığa mənsub şəxslər Konvensiyadan irəli gələn digər vətəndaşların azad seçim hüququna və bütün vətəndaşların əldə etdiyi hüquq və azadlıqlara malikdirlər. (102)

”Milli azlıqların hüquqlarının qorunması haqqında” Çərçivə Konvensiyası Avropa Şurası Milli Azlıqların Qorunması üzrə Xüsusi Komitəsi tərəfindən 10 noyabr 1994-cü ildən quruma üzv dövlətlər üçün açıqdır, həmçinin, AŞ-a üzv olmayan dövlətlər də bu Konvensiyaya qoşula bilərlər. (103)

1992-ci il 24 yanvar tarixində Azərbaycan Respublikasının Parlamenti ”xüsusi dəvət edilmiş qonaq” statusu almaq üçün Avropa Şurasına müraciət etsə də, ölkəmizin bu təşkilata üzv qəbul edilməsi Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi ardıcıl və məqsədyönlü siyasətin nəticəsində mümkün olmuşdur. Məhz, onun təşəbbüsü ilə 1993-cü ildən Azərbaycanda ölüm cəzasına moratorium qoyulmuş, 1998-ci ildə isə ləğv edilmişdir. Ölüm cəzasının ləğvi və cəza siyasətinin

humanistləşdirilməsi Azərbaycanın Avropa ailəsinə qoşulmasını təmin edən mühüm amillərdən biri olmuşdur.

1996-cı il iyulun 13-də Avropa Şurasının Baş katibinə məktubla müraciət edən Prezident Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurasına tam hüquqlu üzv qəbul olunmasını xahiş etmişdir.

Avropa Şurasının üzvü olan ölkələrin dövlət və hökumət başçılarının zirvə görüşündəki nitqində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev ölkəsinin bu təşkilata üzv olmaq niyyətinin ciddiliyini belə əsaslandırmışdır: "Ölkəmizdə demokratik dəyişikliklərin inkişafında Avropa Şurasının köməyinə böyük ümid bəsləyirik. Ümidvaram ki, Azərbaycan tezliklə Avropa Şurasının tam hüquqlu üzvü olacaqdır. Biz, müasir Avropa demokratiyasının yüksək standartlarına cavab vermək üçün öz tərəfimizdən hər şeyi edəcəyik".

2000-ci il iyunun 28-də Avropa Şurası Parlament Assambleyasının növbəti sessiyasında Nazirlər Komitəsinə Azərbaycan Respublikasını Avropa Şurasının tamhüquqlu üzvü seçmək tövsiyə edilmişdir. Nəhayət, 2001-ci ilin yanvar ayında ölkəmiz Avropa Şurasına tamhüquqlu üzv qəbul edilmiş və bununla da Azərbaycan diplomatiyası Avropaya inteqrasiya proseslərinə qoşulmaq uğrunda mübarizədə böyük qələbə əldə etmişdir. Bu hadisə Azərbaycanın Avropa ailəsinə çevrildiyini əməldə sübut etmişdir.

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev 25 yanvar 2001-ci ildə Strasburqda Avropa Şurası Parlament Assambleyasında özünün tarixi çıxışını etdi. Həmin nitqində Prezident bu qurumla ölkəmiz arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirdi.

Azərbaycan Respublikası Avropa Şurasının yuxarıda

qeyd etdiyimiz Çərçivə Konvensiyasına 13 iyun 2000-ci il tarixdə qoşulub. Azərbaycan Avropa Şurasına üzv qəbul olunarkən üzərinə milli azlıqlarla bağlı bir sıra öhdəliklər götürüb. Ölkəmiz Avropa Şurasına üzv qəbul olunduqdan sonra Regional Dillər arasında Çərçivə Konvensiyasına da qoşuldu.

Azərbaycan Respublikası 2001-ci il dekabrın 21-də Avropa Şurasının Regional və ya Milli azlıq dilləri haqqında Avropa Xartiyasını (1992-ci ildə qəbul olunub) imzalamışdır.

Çərçivə Konvensiyasının öz qarşısına qoyduğu əsas məqsəd milli azlıqların tam və həqiqi bərabərliyini təmin etmək, həmçinin, hüququn aliliyi, ərazi bütövlüyü və milli suverenlik prinsiplərinə hörmət çərçivəsində öz milli fərdiliyini ifadə etmək, qorumaq, inkişaf etdirməyə imkan verən şəraitin yaradılmasıdır. Çərçivə Konvensiyası proqram prinsipləri və normaları şəklində hüquqi standartlar formalaşdırır. Ümumi məqsədlər müəyyənləşdirilir ki, razılığa gələn tərəflər bu məqsədlərə qanunvericilik tədbirlərinin görülməsi və müvafiq dövlət siyasəti vasitəsilə nail olmağı öz öhdələrinə götürürlər. Adətən, Çərçivə Konvensiyasının normaları birbaşa tətbiq olunmur. Dövlətlər milli qanunvericiliyi onların ərazisində yaşayan milli azlıqların xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılmasına imkan verən müəyyən fəaliyyət azadlığına malikdirlər. Bu qədər həssas bir sahədə mürəkkəb hüquqi və siyasi məsələlər olduğundan Çərçivə Konvensiyası milli azlıq konsepsiyasının dəqiq anlayışını müəyyən etməmişdir, lakin aşağıdakı kriteriyalar irəli sürülmüşdür: bu anlayış, yalnız din, dil, ənənələr və mədəni irslə müəyyənləşdirilən azlıqlara şamil edilir.

Çərçivə Konvensiyasında söhbət, ilk növbədə, bəra-

bərləkdən, əsasən də qanun qarşısında bərabərlikdən gəlir. Razılığa gələn tərəflər, həmçinin, lazım gəldikdə pozitiv tədbirlər görməyi də öhdələrinə götürürlər. Bununla əlaqədar olaraq, milli azlıqla çoxluq arasında real bərabərlik prinsipindən irəli gələn əlavə hüquqlar da tanına bilər. Belə hüquqlar ikili öhdəliklər şəklində formalaşmışdır ki, bu öhdəliklərə uyğun olaraq, dövlətlər azlıqların mövcudluğunun, o cümlədən, fiziki müdafiəsinə, həmçinin, öz xüsusiyyətlərinin inkişafına məsuliyyət daşıyırlar. Sosial vahidliyin saxlanması prinsipindən çıxış edərək Çərçivə Konvensiyası milli azlıqların üzərinə də müəyyən öhdəliklər qoyur, məsələn, dövlətdən - onun razılığı olmadan - ayrılmanın qadağan olunması öhdəliyini. Konvensiya dövlətə, həmçinin, ümumi inteqrasiya siyasətinin xeyrinə tədbirlər görmək imkanı da verir.

”Milli azlıqların hüquqlarının müdafiəsi haqqında” Çərçivə Konvensiyası özündə aşağıdakı prinsipləri təsbit edir:

- ayrı-seçkiliyin qadağan olunması;
- milli azlıqlarla əhalinin çoxluğu arasında bərabərliyin təmin olunmasına yardım etmək;
- milli azlıqların mədəniyyətinin, dininin, dilinin və adət-ənənələrinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması;
- yığıncaqlar, birləşmək, söz, fikir, vicdan və din azadlığı;
- kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə, radio və televiziya proqramları qəbul etmək və translyasiya etmək hüququ;
- təhsil almaq hüququ;
- sərhədyanı əlaqələr və əməkdaşlıq;
- iqtisadi, mədəni və sosial həyatda iştirak və s.

”Milli azlıqların hüquqlarının müdafiəsi haqqında” Çərçivə Konvensiyasının iştirakçısı olan Azərbaycan Respublikasının milli qanunvericiliyində insan hüquq və azadlıqlarının təmini ilə bağlı təsbit olunmuş normalar Çərçivə Konvensiyasının milli azlıqların hüquqlarının müdafiəsi sahəsində müəyyən etdiyi prinsiplərə tam cavab verir.

Konvensiyanın 25-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan 2002-ci il iyunun 4-də milli azlıqlara mənsub olan şəxslərin hüquqlarının qorunmasına dair vəziyyət barədə milli hesabatını təqdim etmişdir. ”Milli azlıqların müdafiəsi haqqında” Çərçivə Konvensiyası üzrə Məşvərətçi Komitə sözügedən hesabatın baxılması məqsədilə xüsusi İşçi Qrupu tərtib etmişdir. Bu qrup Dövlət hesabatını yoxlamaq məqsədilə 2003-cü il martın 29-dan aprelin 4-nə qədər Azərbaycanda səfərdə olmuşdur. Bu tədbirlər, şübhəsiz ki, Azərbaycanın milli azlıqlara yönəlmiş siyasətinin beynəlxalq standartlara cavab verməsinin əyani göstəricisidir.

2007-ci il yanvarın 10-da Azərbaycan Respublikası Milli azlıqların müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiyasına ikinci dövrü hesabatını təqdim etmişdir. Məşvərətçi Komitə ölkə hesabatındakı, eləcə də 2007-ci il sentyabr ayının 10-14-də Bakı və Lənkərana baş tutmuş səfər zamanı əldə edilmiş məlumatlar əsasında 2008-ci ilin yanvar ayında Azərbaycana dair ikinci rəyini hazırlamışdır.

Azərbaycan Respublikası 2001-ci ildən üzv olduğu Avropa Şurası ilə əməkdaşlıqda öz milli qanunvericiliyinin yüksək beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması istiqamətində tədbirlər görür. Belə ki, Azərbaycan milli qanunvericiliklərin demokratikləşdirilməsinə yardım göstərən AŞ-ın Venesiya Komissiyası ilə sıx əlaqələr qurmuş, Av-

ropa Şurasının başlıca sənədi sayılan İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqlarının Qorunması üzrə Konvensiyası və onun Protokollarını 2001-ci il yanvarın 25-də imzalamış, 2002-ci il aprelin 15-də isə onları ratifikasiya etmişdir.

26 noyabr 2009-cu il tarixdə Azərbaycan Respublikasının UNESKO-nun "Mədəni özünüifadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqinə dair" 2001-ci il 21 may Konvensiyasına qoşulması ilə bağlı Qanun qəbul edildi.

Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının (ATƏT) rəsmi sənədlərində milli azlıqların hüquqlarına dair bütün istiqamətli ifadələrdən istifadə edilmişdir. Bu dövrün başlıca mətnləri Kopenhagen Sənədi (1990), Yeni Avropa üçün Paris Xartiyası (1990), Milli Azlıqlar haqqında Cenevrə Hesabatı (1991), Moskva Sənədi (1991), Helsinki Sənədi (1992) və Budapeşt Sənədində (1994) əksini tapmışdır.

"Azlıqlar" mövzusunda ATƏT çərçivəsində yaşanan ən əhəmiyyətli inkişaf 1973-cü ildən 1975-ci ilədək mərhələli şəkildə davam edən konfransın sonunda 35 iştirakçı dövlət tərəfindən qəbul edilən "Helsinki Yekun Aktı"nda milli azlıqların müdafiəsi ilə bağlı hökmlərin olmasıdır. Nəticədə, qəbul edilmiş qərarların 7-də fərdi zərərlərin qarşısının alınması ilə yanaşı, dövlətlərə milli azlıq mənsublarının bütün insan hüquqları və əsas azadlıqlarından yararlanmasını təmin etməyi öhdələrinə götürmələri tövsiyə olunur. Bu Aktda əvvəlki dövrlərdə hakim olan "ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması" anlayışı "azlıqların qorunması" anlayışı ilə əvəzlənmişdir. Helsinki Yekun Aktının qərarlarının məcburi hüquqi qüvvəsi olmasa da, üst səviyyədə bir siyasi iradə bəyanatı kimi qəbul edilə bilər. (105.142)

1992-ci ildən bu yana ATƏT-in Milli azlıqlar üzrə Ali

Komissarlığının ən vacib sənədlərindən biri kimi, "Bolzano tövsiyələri"ni göstərmək olar. Bu ali qurumun Milli azlıqlar üzrə Ali Komissarı Knut Vollebek tərəfindən hazırlanaraq 56 üzv ölkəyə təqdim olunan 4 hissədən, 19 tövsiyədən ibarət sənəddə göstərilir ki, "milli azlıq" deyərkən, ərazisində yaşadıkları dövlətin tanıyıb-tanımasından asılı olmayaraq, mövcud olan dini, dili, mədəni, etnik azlıqlar nəzərdə tutulur. Odur ki, bu gün bu azlıqlara münasibətin dəqiqləşdirilməsinin olduqca ciddi əhəmiyyəti vardır.

Bundan başqa, ATƏT zonasında azlıqların hüquqlarının lazımı qaydada və ardıcıl tətbiqinə nail olmaq üçün daha 3 tövsiyə - Milli azlıqların təhsil hüquqlarına dair Haqa tövsiyələri (1996), Milli azlıqların dil hüquqlarına dair Oslo tövsiyələri (1998), Milli azlıqların dövlət həyatında səmərəli iştirakına dair Lund tövsiyələri və 1-ci rəhbər müddə ("Yayım mediasında azlıqların dillərindən istifadə haqqında" (2003)) qəbul edilmişdir.

Beləliklə, ATƏT-in fəaliyyətinə nəzər yetirdiyimiz zaman bu qurumun, xüsusilə, azlıqlarla əksəriyyət arasındakı qarşıdurmanı azaltmağa, azlıqların təzyiç görməməsi üçün dövlətlərin milli azlıqlarla əlaqələrini təkrar formalaşdırmağa digər qurumlarla müqayisədə, nisbətən, daha çox cəhd etdiyini söyləmək mümkündür.

Hazırda, ATƏT-in Milli azlıqların işi üzrə Ali Komissarlığı fəaliyyət göstərir. Ali Komissarlıq institutu Avropada etnik münaqişələrin irimiqyaslı zorakılıqlarına mübarizə forması kimi yaradılıb. Bu vəzifə ATƏT tərəfindən (o vaxt ATƏM adlanırdı) 1992-ci ildə təsis edilib. Onun rolu sülhə və əmin-amanlığa təhlükə olan etnik fikir ayrılıqlarını aradan qaldırmaq, quruma üzv dövlətlər arasında sülh və əmin-amanlıq yaratmaq və ilkin mərhələdə olan münaqi-

şələrin qarşısını almaqdan ibarətdir.

Ali Komissarlığın qərarı Haaqa şəhərində yerləşir. Bir çoxları bu vəzifəni Ombudsman institutları ilə eyniləşdirirlər. Amma əslində, bu, belə deyil. O, yalnız, milli azlıqların işləri üzrə Ali Komissardır. Onun məqsədi münafiqələrin aradan qaldırılmasıdır. O, Ombudsmandan fərqli olaraq, insani ölçüləri həll etmir. Komissarlığın qarşısına qoyulan məqsədlər sırasında ilkin xəbərdarlıq və lazım olan hallarda təcili tədbirlər görməkdir. (106)

Milli azlıqlar üzrə Ali Komissarın səlahiyyəti, funksiyaları və vəzifəsi dünyada digər beynəlxalq təşkilatlarda analoqu olmayan bir statusdur. Son zamanlar Avropa bununla bağlı bir sıra kəskin problemlər yaşayır. Bununla belə, Ali Komissarlıq tərəfindən görülən mühüm işlər sırasında hazırda suveren dövlətlər üçün milli azlıqlar məsələsinin həllində rəhbər prinsiplər kimi nəzərdə tutulan 2008-ci il 20 iyun tarixində hazırlanan Boltzano tövsiyələridir. Sənəddə əsas azlıq qrupları kimi dövlətin ərazisində yaşayan və xaricdə yaşayan azlıqlar götürülür.

ATƏT-in Milli azlıqlar üzrə Ali Komissarının siyasi müşaviri milli azlıqların hüquqlarının qorunmasına dair vəziyyəti müşahidə etmək məqsədilə Azərbaycana bir neçə dəfə səfər etmişdir. ATƏT nümayəndələri səfərləri zamanı bu gün Avropada milli azlıqlara münasibətdə multikulturalizm modelinin böhran yaşadığını birmənalı etiraf edirlər. Hazırda, Avropada əsas nailiyyət hesab edilən multikulturalizm modelindən imtina edilməsi ilə bağlı bir neçə Avropa ölkəsinin siyasi liderləri gözlənilməz bəyanatlar veriblər. Problemin sonrakı həlli ilə bağlı hansı addımlar atılmalı olduğunu isə hələ heç kim deyə bilmir.

Milli azlıqların hüquqlarının qorunmasında istiqamətverici rol oynayan Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT)

169 sayılı "Köklü xalqlar və xalqlar barədə, müstəqil ölkələrdə tayfa həyatı sürən xalqlar haqqında" Konvensiyasında bir sıra müddəalar əks olunub. BƏT-nin 1989-cu il iyunun 26-da keçirilən Ali konfransında qəbul edilən Konvensiyada əsas diqqət bu xalqların hər hansı bir diskriminasiya olmadan insan haqları və əsas azadlıqlardan istifadə etmələri nəzərdə tutulub. (107)

Azərbaycan Respublikası tərəfindən ratifikasiya edilmiş Beynəlxalq Əmək Təşkilatının "Assosiasiya azadlığı və təşkilatlanma hüququnun müdafiəsi haqqında" 87 sayılı, Təşkilatlanma və kollektiv danışıqların aparılması hüququ haqqında" 98 sayılı, "Əməkçilərin nümayəndələri haqqında" 135 sayılı, "Kollektiv danışıqlar haqqında" 154 sayılı Konvensiyaları üzrə adı çəkilən qurumun Nizamnaməsində əks olunan 22-ci maddənin müddəalarına uyğun olaraq və BƏT-nin müntəzəm hesabatlar cədvəlinə əsasən, Azərbaycan Respublikası hökuməti tərəfindən görülmüş tədbirlər haqqında müvafiq dövrü hesabatlar hazırlanaraq bu təşkilata təqdim olunur.

"Genosid cinayətinin qarşısının alınması və bu cinayətə görə cəza verilməsi haqqında" beynəlxalq Konvensiya da milli azlıqların hüquqlarının qorunmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Konvensiyanın 2-ci maddəsində deyilir ki, genosid anlayışı altında hər hansı milli, etnik, irqi və ya dil qrupu tamamilə, ya da qismən məhv etmək məqsədi ilə həyata keçirilən aşağıdakı hərəkətlər nəzərdə tutulur: belə qrupların üzvlərini öldürmək, bədən xəsarəti yetirmək, onları psixi pozğunluğa düşürmək, belə əhali qrupları üçün qəsdən elə bir şərait yaratmaq ki, onlar hissə-hissə və ya tamamilə fiziki cəhətdən yox olsunlar və s. (109)

Azərbaycan Respublikası 2006-cı ildə "Qeyri-maddi

mədəni irsin qorunması haqqında” 17 oktyabr 2003-cü il tarixli UNESCO Konvensiyasına qoşulmuşdur. Prezident İlham Əliyevin 2009-cu il 26 noyabr tarixində imzaladığı Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə ölkəmiz UNESCO-nun ”Mədəni özünüifadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqinə dair” Konvensiyasına qoşulmuşdur. Bu Konvensiya 15 may 2010-cu il tarixdən etibarən, Azərbaycan Respublikasına münasibətdə qüvvəyə minmişdir. Bununla əlaqədar, ölkədə bir sıra tədbirlər təşkil olunmuş və müvafiq işlər aparılmışdır. Hazırda, Konvensiya çərçivəsində ”Mədəni müxtəlifliyimiz mədəni vəhdətimizdir” layihəsi həyata keçirilməkdədir.

Azərbaycanın birinci xanımı, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyevanın fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan-UNESCO münasibətləri ən yüksək inkişaf səviyyəsinə yüksəlib. 1995-ci ildən etibarən, rəhbərlik etdiyi Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondunun xətti ilə festivallar, sərgilər, mədəniyyət tədbirləri və konsertlər təşkil etməklə, xanım Mehriban Əliyeva ölkəsinin mədəni irsinin təbliğinin, onun milli və regional səviyyələrdə mühafizəsinin təmin olunması sahəsində böyük xidmətlər göstərib.

Avropa Birliyində də (AB) son illər milli azlıqlar məsələsi ilə əlaqədar bir sıra əhəmiyyətli addımlar atılıb. İttifaqa üzv olmaq istəyən ölkələr qarşısında ilk növbədə azlıqların hüquqlarına hörmət etmək və qorumaq zəruri şərtlərdən biri kimi irəli sürülür. 1990-cı ildən sonra insan hüquqları, xüsusilə azlıq haqları sahəsində AB-yə üzv dövlətlərin öhdəliyi artmışdır. Azlıq hüquqları anlayışındakı ”ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması” hədəfindən ”azlıqların qorunması” anlayışına doğru proses bunu göstərməkdədir. (110)

Avropa Birliyi tərəfindən tövsiyə xarakterli sənədlər də qəbul olunub ki, burada da milli azlıqlarla bağlı hüquqları özündə ehtiva edir. Bunlardan da biri 1992-ci il fevralın 7-də Hollandiyanın Maastrixt şəhərində imzalanan və 1993-cü ilin noyabrın 1-də qüvvəyə minən Maastrixt Sazişinin 12-ci maddəsidir ki, ayrı-seçkiliyin qarşısını almağa yönələn bəndlər bilavasitə azlıqlar mövzusu ilə əlaqədardır. Sazişdə "Mədəniyyət" başlığı altında verilən "Avropa mədəniyyətlərinin davam etməkdə olan fərqliliklərini zəmanət altına almağın" Birlik üçün önəmi ilə bağlı hissə də azlıqların qorunması ilə bilavasitə əlaqəlidir.

Sazişdə qeyd olunur ki, "1950-ci il noyabrın 4-də Romada imzalanmış "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyası ilə təminat altına alınan və üzv dövlətlərin ortaq konstitusiya ənənələrindən qaynaqlanan təməl hüquqlara Birlik hüququnun ümumi prinsipləri olaraq hörmət ediləcəkdir". (111)

Azərbaycan Respublikası Avropa Birliyi ilə münasibətləri TACİS, TRACECA və s. proqramlar çərçivəsində də inkişaf etdirir. Azərbaycan ilə Avropa Birliyi arasında 1996-cı ildə imzalanmış Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq sazişi 1999-cu ildən qüvvədədir.

2004-cü ildə Avropa Birliyinin Şərqə doğru genişləndirilməsi ilə Azərbaycan Cənubi Qafqaz ölkəsi kimi "Genişləndirilmiş Avropa" təşəbbüsü çərçivəsində AB-nin "Yeni qonşuluq siyasəti"nə daxil edilmişdir. Bu, ölkənin Avropa Birliyi ilə əməkdaşlığını daha da inkişaf etdirərək keyfiyyətə yeni mərhələ üçün zəmin yaradır.

Göründüyü kimi, Azərbaycan özünün multikulturalizm siyasətinin həyata keçirilməsində BMT, ATƏT, Avropa Şurası, Avropa Birliyi, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, UNESCO və digər nüfuzlu beynəlxalq qurumlarla əmək-

daşılığa xüsusi əhəmiyyət verir.

Azərbaycan beynəlxalq qurumların multikulturalizm, tolerantlıq sahəsində qəbul etdiyi hüquqi sənədlərə bu və ya digər formada öz münasibətini bildirir, həmin sənədləri dövlətin milli maraqlarına uyğun gəldikdə imzalayır, təsdiq edir.

Beynəlxalq qurumların Azərbaycanda milli azlıqlarla bağlı siyasətə münasibəti

Azərbaycanın beynəlxalq aləmə inteqrasiyası digər sahələrdə olduğu kimi, milli azlıqlara münasibətdə də yeniliklər ortaya çıxartdı. Beynəlxalq təcrübədən istifadə edən azlıqda qalan xalqlar hüquqlarının genişləndirilməsinə və onlara münasibətdə dövlətin siyasətində korrektələr edilməsinə cəhd göstərdilər. Əslində, onların bu cəhdi tələb deyil, sadəcə, istək səviyyəsindən o yana keçmirdi. Bu istəklər isə özü-özlüyündə bəzən yerli və bəzən də yer-siz səslənirdi. Nədən ki, Azərbaycan dövləti müstəqilliyinin ilk illərindən başlayaraq bu tip xalqların sosial-mədəni inkişafı üçün beynəlxalq təcrübədə nə varsa, hamısından istifadə edirdi.

Beynəlxalq qurumların Azərbaycanda milli azlıqlarla bağlı siyasətə münasibəti son bir neçə ildə müsbət olub. Hələ, 2002-ci ilin oktyabr ayında Strasburqda Avropa Şurasının (AŞ) Baş katibi Valter Şvimmerin iştirakı ilə Azərbaycanda milli azlıqlarla bağlı dövlət siyasəti məsələsinə həsr olunmuş ayrıca müzakirələr aparılmışdı. Həmin müzakirələrin nəticəsində Azərbaycanın milli siyasətini bəyənən və müsbət qiymətləndirən Avropa Şurası növbəti ildən bu səpkidə müzakirələrin digər dövlətlərin də iştirakı ilə aparılması qərarına gəldi. Hətta, Azərbaycanın milli azlıqlarla bağlı yürütdüyü siyasətin və bu sahədə əldə olunan təcrübənin başqa dövlətlər üçün də gərəkliliyi vurğulandı.

Milli məsələlər üzrə sabiq dövlət müşaviri Hidayət Orucov mətbuata açıqlamasında bu sahədəki uğurlar və ölkəmizdə həyata keçirilən milli siyasət barədə ətraflı

məlumat vermişdi. Bildirmişdi ki, Azərbaycan sivil, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsinə uyğun milli siyasət həyata keçirir. Hətta, Azərbaycana rəqib qüvvələr də bu həqiqəti etiraf etmək məcburiyyətində qalırlar. Hidayət Orucov milli siyasət sahəsində əldə olunan nailiyyətləri Azərbaycan xalqının milli azlıqlara, tarixən, tolerant münasibəti ilə izah etmişdi. Onun sözlərinə görə, Azərbaycanda milli və dini azlıqlara qarşı diskriminasiya siyasəti heç vaxt olmayıb və bu azlıqlar daim Azərbaycan cəmiyyətinin tamhüquqlu üzvü olublar: "1988-1993-cü illərin acı dərsləri indi arxada qalmışdır. Milli həmrəylik möhkəmlənmişdir. Bu, dünya birliyi tərəfindən qəbul olunan gerçəklikdir".

Hidayət Orucov bildirmişdir ki, dünya birliyinin Azərbaycanda həyata keçirilən milli siyasətə münasibəti ölkəmizin Avropa Şurasındaki nümayəndəliyinin təşəbbüsü ilə təşkil olunmuş Deyirmi Masa zamanı özünü qabarıq şəkildə büruzə vermişdir. 2002-ci il sentyabrın 18-də "Azərbaycanda milli azlıqlar: gerçəkliklər və perspektivlər" mövzusunda keçirilən bu tədbirin məqsədi Azərbaycan gerçəkliklərinin AŞ-da dərinlən öyrənilməsi olmuşdur. Onun sözlərinə görə, məhz, bu gerçəkliklər AŞ mütəxəssislərinin diqqətini çoxdan cəlb edirdi. Elə buna görə də tədbirin keçirilməsi AŞ tərəfindən böyük razılıqla qarşılanmışdır: "AŞ rəhbərliyi bunu ilk qaranquş adlandırdı. Çünki qurumun təcrübəsində belə tədbir ilk dəfə keçirilirdi. Bir ildən sonra bu mövzuda geniş Deyirmi Masanın keçirilməsi qərara alınmışdı". (112.8)

Tədbirdə Azərbaycanda milli siyasət sahəsində böyük məktəbin formalaşdığı qeyd edilmişdir. AŞ mütəxəssislərinin fikrincə, bu təcrübə öyrənilməli və Şərqi Avropa

ölkələrində də tətbiq olunmalıdır.

Keçirilən bu tədbir ərəfəsində bəzi hüquq müdafiəçilərinin Avropa Şurasına qeyri-obyektiv məlumatlar ötürməsinə baxmayaraq, qurumda Azərbaycana qarşı çox işgüzar, normal, düzgün münasibət olmuşdur.

Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi 2003-cü il yanvarın 21-də Ermənistan, Almaniya və Moldovada etnik azlıqların hüquqlarının qorunması ilə bağlı bu ölkələrin rəhbərlərinə xüsusi tövsiyələr verən sənəd qəbul etmişdir. Sənəd Milli azlıqların müdafiəsi Konvensiyası çərçivəsində keçirilən monitoring əsasında hazırlanmışdır. Avropa Şurası mətbuat xidmətinin məlumatında bildirildi ki, bu tövsiyələr AŞ Milli Azlıqlar Komitəsinin təqdim etdiyi məruzələrə əsaslanır və adı çəkilən üç ölkənin öz ərazilərində yaşayan milli azlıqların haqlarının qorunması istiqamətində görməli olduğu bir sıra məsələləri önə çəkir.

Monitoringi keçirən AŞ nümayəndələri öz məruzələrində qeyd etmişlər ki, Ermənistan hökuməti milli azlıqların qorunması üçün lazımı tədbirlər görməlidir. Məruzədə Ermənistanda haqları qorunmalı olan xalqların adları da çəkilmişdi. Bunlar kürdlər və assuriyalılardır. Amma təəssüflər olsun ki, ermənilərin Ermənistan ərazisində yaşayan azərbaycanlıların haqlarını kobud şəkildə pozaraq onları ölkədən qovmaları barədə faktlar isə sənəddə yer almamışdı. (19.3)

2003-cü il aprelin 2-də Milli Məclisin (MM) kiçik iclas zalında Avropa Şurası "Milli azlıqların müdafiəsi haqqında" Çərçivə Konvensiyasının Məşvərət Komitəsinin nümayəndə heyəti ilə parlamentin İnsan hüquqları daimi komissiyasının üzvlərinin görüşü keçirilmişdi. MM-in komissiya sədri Sirius Təbrizli AŞ nümayəndələrinin Azər-

baycanın şimal bölgəsində - Quba və Xaçmaz rayonlarında olduqlarını xatırlatmışdı. S.Təbrizlinin sözlərinə görə, əgər, səfər zamanı yerli əhalinin çətinlikləri müşahidə edilibsə, bu, bütövlükdə ölkə əhalisinə aid olan çətinliklərdir: "Bizim komissiyanın 13 üzvündən 6-sı milli azlıqların nümayəndələridir. Sizdə olan məlumatlarda göstərilir ki, Azərbaycanda əhalinin 10 faizini milli azlıqlar təşkil edir. Ancaq bizim komissiyanın 13 üzvündən 6-sı milli azlıqların nümayəndələridirsə, deməli, bu faiz nisbəti, təxminən, 50-yə çatır. Bizdə ayrı-seçkilik, diskriminasiya olsa, heç kim gəlib burada deputat ola bilməz. Üç Qafqaz respublikası, eyni zamanda, MDB-yə daxil olan dövlətlər arasında Azərbaycan ən tolerant dövlətdir. Ümumiyyətlə, bütün millətlərə humanist münasibətdə Azərbaycan çox böyük nüfuz qazanıb və bunu dünyanın ən mötəbər şəxslərindən biri olan II İohann Pavel dilə gətirib". S.Təbrizli sonda komissiyaya bir dənə də olsun milli məsələ ilə bağlı şikayət daxil olmadığını demişdi.

Avropa Şurası nümayəndə heyətinin rəhbəri Asbyom Eyde sözügedən quruma daxil olan ölkələrin əksəriyyətində hələ də milli azlıqlarla bağlı müəyyən çətinliklərin mövcud olduğunu bildirməklə yanaşı, ölkəmizdə gördüklərindən təsirləndiklərini dilə gətirib: "Bizim artıq Azərbaycanın şimalında yerləşən Quba və Xaçmaz rayonlarına səfərimiz olub. Səfər zamanı Qırmızı qəsəbə deyilən yaşayış məntəqəsində də olmuşuq. Bizim üçün ən dəyərli təəssürat orada yaşayan yəhudilərin Azərbaycanı özləri üçün doğma yer hesab etmələri oldu". O, sonda Azərbaycanın müsbət təcrübəsindən bəhrələnmək istədiklərini vurğulamışdı: "Biz sizdən bəzi şeyləri öyrənirik".

Azərbaycan Respublikasında Avropa Şurasının "Milli azlıqların müdafiəsi haqqında" Çərçivə Konvensiyasının həyata keçirilməsi üzrə birinci monitorinq dövrünün nəticələrinə əməl edilməsi üzrə milli səviyyədə bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. (113)

Azərbaycanda yaşayan milli azlıq nümayəndələrinin əksər hissəsinin Azərbaycan və ya rus dilini sərbəst bilmələrini nəzərə alaraq, Avropa Şurasının "Milli azlıqların müdafiəsi haqqında" Çərçivə Konvensiyası, "Milli azlıqların müdafiəsi haqqında" Çərçivə Konvensiyasına dair Məşvərətçi Komitə tərəfindən qəbul edilmiş 22 may 2003-cü il tarixli Azərbaycana dair rəy, həmin rəyə dair Azərbaycan Respublikası hökumətinin yazılı şərhləri, eləcə də sözügedən Konvensiyanın Azərbaycan tərəfindən həyata keçirilməsinə dair Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin 13 iyul 2004-cü il tarixli Qətnaməsi Azərbaycan və rus dillərinə tərcümə edilmişdir.

Eyni zamanda, "Milli azlıqların müdafiəsi haqqında" Çərçivə Konvensiyası talış dilinə, milli azlıqlarla bağlı bütün beynəlxalq hüquqi sənədlər Azərbaycan dilinə tərcümə edilərək bir toplu halında - "Milli azlıqların hüquqları haqqında beynəlxalq aktlar toplusu" nəşr edilmiş və yayılmışdır. (114)

2005-ci il 19 dekabr tarixində Bakı şəhərində Avropa Şurasının "Milli azlıqların müdafiəsi haqqında" Çərçivə Konvensiyasının yerinə yetirilməsi ilə bağlı seminar keçirilmişdir. Seminarda Azərbaycanda yaşayan bütün milli və dini azlıqların nümayəndələri və təşkilatları, eyni zamanda, bir sıra müvafiq yerli və regional təşkilatlar, o cümlədən də qeyri-hökumət təşkilatlarının nümayəndələri, mətbuat işçiləri, BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığının Bakı nümayəndəliyinin üzvləri, ATƏT-in

Bakı ofisinin nümayəndələri iştirak etmişlər.

Ölkəmiz Avropa Şurasının "Hamı fərqlidir-hamı bərabərdir": Müxtəliflik, insan hüquqları və iştirak üçün Avropa Gənclər Kampaniyası"na qoşulmuşdur. Bununla əlaqədar, qeyri-hökumət təşkilatları, dövlət qurumları, kütləvi informasiya vasitələri və s. nümayəndələrindən ibarət Milli Kampaniya Komitəsi yaradılmışdır. Komitənin məqsədi Avropa Şurası ilə əməkdaşlıqla kampaniya çərçivəsində keçiriləcək tədbirlər planının tərtib edilməsi və həyata keçirilməsindən ibarətdir.

2006-cı il noyabrın 26-dan 30-dək Azərbaycan Təfəkkür Gənclər Assosiasiyası İctimai Birliyi Avropa Şurasının Avropa Gənclər Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "Hamı fərqlidir-hamı bərabərdir" kampaniyası çərçivəsində təlim kursları keçirmişdir. (115)

2003-cü il yanvarın 24-də Avropa Şurası Monitoring Komitəsinin Azərbaycan üzrə məruzəçisi (o dövr üçün) Martines Kassanın rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti Qəbələ rayonunun Nic kəndində olub. Kəndin udin millətindən olan nümayəndələri ilə görüşən Martines Kassa bildirib ki, əsas məqsədi azsaylı xalqların problemləri barədə onların özlərindən məlumat almaqdır.

Görüşdə çıxış edən Udin Mədəniyyət Mərkəzinin sədri Georgiy Kaçari bildirib ki, milli azlıqlar kimi udinlərin Azərbaycanda heç bir problemi yoxdur. O, ölkədəki sosial problemlərin Nic kəndində də mövcud olduğunu deyib. (19)

Müstəqillik illərində Azərbaycanın tolerantlıq nümunəsini beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırmaq üçün yəhudi lobbisi ilə də sistemli şəkildə iş quruldu. Ölkəmizdə yaşayan yəhudilərə olan xoş münasibətlər beynəlxalq yəhudi lobbisinin diqqətini cəlb etdi və qurulan əlaqələrdən sonra

etiraf edildi ki, Azərbaycanda millətlərarası münasibətlər unikal şəkildədir və milli-dini tolerantlığın nəticəsi olaraq, bütün xalqlara öz dilini, mədəniyyətini, dinini qorumaq imkanı verilib. Məhz, bundan sonra yəhudi lobbisi Azərbaycanla münasibətlərini daha da dərinləşdirdi və çox mühüm toplantılarında artıq Azərbaycan diplomatlarını, QHT rəhbərlərini görmək mümkün oldu. Elə son toplantılardan birində də bunun şahidi olduq. Azərbaycanın ABŞ-dakı səfiri Elin Süleymanov Amerika-İsrail İctimai Əlaqələr üzrə Komitəsinin (The American Israel Public Affairs Committee) ənənəvi İllik Siyasi Konfransında geniş auditoriya qarşısında çıxış edib. Səfir E.Süleymanov Azərbaycan-İsrail ikitərəfli münasibətlərinin tarixindən bəhs edərək, bu münasibətlərin strateji müttəfiqlik xarakteri almasında Azərbaycan xalqı ilə ölkəmizdə məskunlaşmış yəhudi icması arasında münasibətlərin rolunun danılmaz olduğunu bildirib. Tarixən, əksəriyyətinin müsəlman olduğu dövlətdə yəhudi əhalisinin dinc, heç bir ayrı-seçkiliyə məruz qalmadan yaşadığını qeyd edən səfir yəhudi icması nümayəndələrinin Ermənistan - Azərbaycan - Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı azərbaycanlılarla çiyin-çiyinə vuruşduğunu və qəhrəmanlıqla şəhid olması faktının Azərbaycan xalqının heç vaxt unutmayacağını diqqətə çatdırıb.

Məlumat üçün bildirək ki, ABŞ-dakı yəhudi icmasının ən genişmiqyaslı toplantısı olan İllik Siyasi Konfransda bütün ştatlardan on üç mindən çox nümayəndə iştirak edir.

Bunu da qeyd edək ki, Xocalı soyqırımını ilə bağlı müxtəlif ölkələrdə, o cümlədən, ABŞ-da toplantılar keçiriləndə də yəhudi lobbisi kifayət qədər aktivlik göstərdi. Məhz, lobbçilik fəaliyyətinin inkişafının nəticəsi olaraq, bu gün

dünyada bir çox millətlər Azərbaycan xalqı ilə ortaq məqsədlərə, maraqlara sahibləniblər. Azərbaycan mədəniyyətinin dünyada tanıtılması ilə bu proses daha da dərinləşdi.

2008-ci ilin dekabrında Avropa Şurası Nazirlər Komitəsi Azərbaycanda milli azlıqların müdafiəsi vəziyyətinə dair Qətnamə qəbul etdi. Qətnamədə milli azlıqların müdafiəsinə dair Konvensiyanın həyata keçirilməsi istiqamətində əldə olunan irəliləyişlər və həyata keçirilməli olan işlərlə bağlı təklif və tövsiyələr öz əksini tapmışdı. Qətnamədə, həmçinin, Azərbaycan hökumətinin milli azlıqların hüquqlarının qorunması işinə daha çox diqqət ayırmağa başladığı vurğulanırdı. Bu istiqamətdə görülən işlər sırasında Ombudsman Aparatının regionlarda şöbələrinin fəaliyyətə başlamasını göstərmək olar. Bu fakt milli azlıqların öz problemləri ilə bağlı Ombudsman Aparatına müraciət etmək imkanını asanlaşdırıb. Ombudsmanın ofisi dinlərarası dialoq sahəsində aktiv işləyir.

2006-cı ildə ölkədə İnsan Hüquqlarına dair Milli Fəaliyyət Planı qəbul olunub. Bu planın müddəalarından biri milli azlıqların mədəni irsinin qorunmasıdır. Qətnamədə milli azlıqların hüquqlarının qorunması prosesi istiqamətində görüləcək işlərlə bağlı tövsiyələr yer alıb. Bu tövsiyələr arasında milli azlıqların hüquqlarının qorunmasına dair qanunvericiliyin yenilənməsi, dövlətin milli azlıqlara dəstəyinin artırılması, ayrı-seçkilik və diskriminasiyanın müxtəlif formalarına qarşı mübarizənin daha da gücləndirilməsi, milli azlıqların söz azadlığı və sərbəst toplaşmaq azadlığı hüququnun təmin edilməsi, onlara öz dillərində təhsil hüququ almaq və yerli hakimiyyət orqanlarına öz dillərində müraciət etmək imkanının yaradılması və s. daxildir.

ABŞ Dövlət Departamentinin 2013-cü il üçün İnsan hüquqları haqqında yaydığı hesabatında Azərbaycanla bağlı hesabatın milli azlıqlar üzrə bölməsində yenə də qeyri-obyektivliyə yer verildi. Ölkədə yaşayan, təxminən, 30 000 nəfərə yaxın erməni mənşəli vətəndaşın (Hesabatda göstərilən rəqəm, yalnız, Bakıda yaşayan ermənilərə aiddir - N.N) məşğulluq, mənzil təminatı və sosial xidmətlər sahəsində ayrı-seçkiliklə üzləşdikləri vurğulanan hesabatda əlavə olunub ki, onlar çox vaxt pasportlarında qanuni yolla dəyişiklik etdirərək özlərinin etnik mənsubiyyətlərini gizlətməmişlər. Lakin bununla yanaşı, hesabatda il ərzində ermənilərə qarşı hər hansı zorakılıq hallarının baş vermədiyi qeyd olunur.

Hesabatda, həmçinin, qeyri-peşəkarcasına bəzi etnik qruplara qarşı ayrı-ayrı hallarda ayrı-seçkiliyə yol verildiyi, onların öz ana dillərində təhsil almaq imkanlarının məhdudlaşdırıldığı və yerli dövlət orqanları tərəfindən incidildikləri öz əksini tapıb. Əslində, Dövlət Departamentinin bu sayaq hesabatlarını ABŞ demokratiyasının "əsl siması" da adlandırmaq olar.

2014-cü ilin 15 oktyabr tarixində Brüsseldə - Avropa Parlamentində "Azərbaycanda milli azlıqlar" mövzusunda konfrans keçirildi. Tədbirin əsas məqsədi "Sərhədsiz İnsan Hüquqları" təşkilatının Azərbaycanda milli azlıqların yaşayış şərtləri haqda apardığı araşdırmanın hesabat təqdimatı olub.

Konfransda bildirilib ki, Azərbaycanda azlıqların sosial inteqrasiyası və milli dəyərlərinin, mədəniyyətlərinin və dillərinin qorunmasına maneələr yoxdur.

Azərbaycanda milli azlıqların parlamentdə də təmsil olduğu nəzərə çatdırılıb. Ölkə müstəqillik qazandıqdan sonra ləzgilərin daha çox hüquqa malik olmaları xüsusi

olaraq qeyd edilib.

Toplantıda, həmçinin, Azərbaycanda üç fərqli yəhudi qrupunun yaşadığı, 6 sinaqoqun fəaliyyət göstərdiyi və bu milli azlığın müsəlman icması və dövlət qurumları ilə münasibətinin yaxşı olduğu, mütəşəkkil anti-semitizm və irqçilik hallarının olmadığı deyilib. (96)

2014-cü il, noyabrın 14-də Parisdə, UNESCO-nun mənzil-qərərgahında "Dinlərarası qarşılıqlı anlaşma: birgəyaşayışın modelləri" mövzusunda beynəlxalq konfrans keçirilmişdir. Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin (DQDK) və Azərbaycanın UNESCO yanındakı daimi nümayəndəliyinin təşkilatçılığı ilə keçirilən konfransda xarici ekspertlər, ictimaiyyətin və beynəlxalq QHT-lərin nümayəndələri, ölkədə fəaliyyət göstərən dini icmaların təmsilçiləri iştirak etmişlər.

Ölkədə dini tolerantlıq və dövlət-din modelinin unikallığı diqqətə çatdırılmış, həmçinin, vurğulanmışdır ki, Azərbaycan modelinin öyrənilməsi Avropada dialoq və tolerantlığa, bu istiqamətdəki axtarışlara yeni nəfəs vermək baxımından önəmlidir.

Milli Məclisin deputatı Yevda Abramov bir yəhudi və millət vəkili olmaqdan daha əvvəl Azərbaycan vətəndaşı olması ilə fəxr etdiyini bildirib. O, çıxışını Ümummilli lider Heydər Əliyevdən sitatla bitirib: "Azərbaycanda heç zaman anti-semitizm olmayıb və bundan sonra da olmayacaq".

Konfransa yekun vuran Böyük Britaniyanın Lankaster Universitetinin professoru Aristotel Kallis Azərbaycanın nadir tolerantlıq modelinin Avropada təbliğinin son dərəcə önəmli olmasını diqqətə çatdırıb.

2014-cü ilin martında başlayan Avropa Şurası Parlament Assambleyasının (AŞ PA) yaz sessiyasında ən ge-

niş maraq və diskussiyalar doğuran məruzələrdən biri milli azlıqlar probleminə həsr edilmişdi. Macarıstandan olan deputat Ferens Kalmarın hazırladığı "Avropada ənənəvi milli azlıqların vəziyyəti və hüquqları" adlı həmin məruzə ətrafındakı müzakirələrdə çıxış edən Azərbaycan nümayəndə heyətinin üzvü Rafael Hüseynov həm ölkəmizdə bu sahədəki müsbət ənənələrdən, hazırda aparılan uğurlu siyasətdən bəhs edib, həm də milli azlıqlara qarşı aqressiv siyasət aparən işğalçı Ermənistanda həmin sahədəki acınacaqlı vəziyyətdən danışıb. Çıxışında bir sıra konkret faktlara əsaslanan R.Hüseynov bu məsələnin bütün dövrlərdə həssas olduğunu diqqətə çatdırıb: "Milli azlıqlarla bağlı məsələ tarixin bütün dövrlərində çox həssas olub və indi sərhədlərin daha açıq, coğrafiyaların bir-birinə daha çox yaxınlaşdığı zamanda keçmişdəkindən də xeyli artıq aktualıq kəsb edir. Mənim ölkəm - Azərbaycan da çoxmillətli, çoxdinli, çoxmədəniyyətli bir ölkədir və təbii ki, bu problem bizim üçün də ciddi məna kəsb edir. Düşünürəm ki, hər hansı ölkədə milli azlıqlarla bağlı siyasətin bu gün nə şəkildə aparılmasından daha əvvəl, həmin siyasətin uğurlu nəticələr verə bilməsindən ötrü o ölkədə müvafiq ənənələrin varlığı mühümdür. Adıçə bir misal: Azərbaycanın Quba rayonunda dəniz səviyyəsindən 2350 metr hündürlükdə 5000 il yaşı, 2 min nəfərə qədər əhalisi olan Xınalıq kəndi yerləşir. Bu kəndin, yalnız, onlara məxsus olan dili və 47 hərfdən ibarət əlifbası var ki, ancaq orada işlənir. Bununla belə, Xınalıq dili ayrıca olaraq tədris edilir, dövlət tərəfindən dərs vəsaitləri nəşr edilir, əvvəllər ilin tən yarısı dünya ilə əlaqəsi kəsilən bu kəndə xüsusi yol çəkilib. Yəni, bu balaca kəndin və nadir etnik qrupun ömrünü davam etdirməsi üçün Azərbaycan dövləti bütün tədbirləri görüb və

görür. Ruslar, yəhudilər, talışlar, tatlar, gürcülər və 20-dən artıq digər milli azlıq Azərbaycanda mehriban bir ailədə yaşayır, onların məktəbləri, nəşrləri, mətbuat orqanları var. Bu gün Azərbaycan ərazilərinin 20 faizini işğal altında saxlayan Ermənistanda azərbaycanlı qalmayıb, amma Azərbaycanda - təkçə, paytaxt Bakıda ölkə vətəndaşı olan 30 minə yaxın erməni yaşayır. Bu fakt milli azlıqlara dözümlü münasibəti ifadə edən çox ibrətli göstəricidir". (76)

2015-ci il fevralın 11-də "İsrailin səsi" dövlət radiostansiyasının ölkə sakinləri arasında çox populyar olan "Günün aktual hadisələri" adlı səhər verilişində İsrailin Akko şəhərinin meri Şimon Lankrinin Azərbaycana səfərinin yekunları geniş şərh edilib.

"İsrailin səsi" radiostansiyasının daimi şərhçisi, beynəlxalq münasibətlər sahəsində ekspert Arye Qut İsraili məşhur radioaparıcı İqor Moldavskinin İsrailin Akko şəhərinin meri Şimon Lankrinin Azərbaycana səfəri barədə suallarına cavab verərək qeyd edib ki, strateji xarakter daşıyan Azərbaycan-İsrail münasibətləri hər iki ölkə və onların xalqları üçün çox əhəmiyyətlidir.

Arye Qutun sözlərinə görə, mer Şimon Lankri Azərbaycanda yəhudilərin yığcam şəkildə yaşadığı Qırmızı Qəsəbədə də olub. Arye Qut deyib: "İsrail 20 minlik yəhudi icmasına səmimi münasibətdə Azərbaycan rəhbərliyinin rolunu yüksək qiymətləndirir. Ermənilərin törətdiyi qanlı təcavüz nəticəsində Azərbaycan ərazisinin 20 faizi Ermənistan tərəfindən işğal edilib, ölkədə orta hesabla hər yeddi sakinə biri qaçqındır. Tarixi fakt ondan ibarətdir ki, Azərbaycanda heç vaxt antisemitizm olmayıb və biz - əslən Azərbaycandan olanlar bu fakta görə qürur duyuruq. Azərbaycan sivilizasiyalararası dialoqun nümunəsi-

dir. Mən hər dəfə, yorulmadan deyirəm: Mənə ikinci bir ölkə göstərin ki, - istər müsəlman ölkəsi olsun, istər xristian, orada Prezidentin himayəsi ilə iki sinaqoq və Cənubi Qafqazda yəhudilər üçün ən böyük təhsil mərkəzi tikilmiş olsun. Azərbaycanda gördüklərinə heyran olduğunu bildiren Şimon Lankri deyib ki, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev dünyada yəhudilər üçün sinaqoq tikən yeganə dövlət başçısıdır. Azərbaycan unikal ölkədir, burada tolerantlıq və multikulturalizm ideyalarının inkişafı dövlət səviyyəsində real işlərlə hərtərəfli dəstəklənir. Ş.Lankri Bakı sinaqoqunda Dağ Yəhudiləri İcması qarşısında çıxışında deyib: "Mənim fikrimcə, siz ikinci bu cür ölkə və bu cür Prezident tapa bilməzsiniz".

Arye Qut aparıcının suallarına cavab verərək qeyd edib ki, Azərbaycan bir sıra dinlərin və xalqların nümayəndələri üçün vətən olub və vətən olaraq qalır. A.Qut sonda deyib: "Qədim Azərbaycan torpağında iudaizm və İslam, atəşpərəstlik və xristianlıq mövcud olub. Bu diyar bu gün də tolerantlığa və dini dözümlülüyə can atmasını göstərir. Qırmızı Qəsəbə dünyada yəhudilərin yığcam şəkilə yaşadığı yeganə və unikal məkandır. Qırmızı Qəsəbə həqiqi mənada Azərbaycanın fəxridir. Burada yəhudilər və azərbaycanlılar əsrlər boyu doğma qardaş kimi yaşayırlar. Burada onların taleyi də, tarixi də ortaqdır".

ABŞ-ın Nyu Meksiko ştatının Nümayəndələr Palatası 2015-ci il martın 3-də keçirilən plenar iclasında Azərbaycanda yaradılmış tolerantlıq mühitini təqdir edən geniş qətnamə qəbul edib.

Nümayəndələr Palatası tərəfindən yekdilliklə qəbul edilən qətnamədə Azərbaycanın tarixi tolerantlıq ənənələrinə toxunularaq, burada qədim zamanlardan müxtəlif

dini etiqadların, o cümlədən müsəlmanların, yəhudilərin və xristianların sülh və əmin-amanlıq şəraitində birgə yaşadığı ifadə olunur. Həmçinin, bildirilir ki, hazırda dünyanın müxtəlif bölgələrində dini radikalizm, terrorçuluq, dözümsüzlük və ksenofobiya kimi halların artdığı bir dövrdə, Azərbaycan özünəxas tolerantlıq təcrübəsi ilə beynəlxalq ictimaiyyət üçün uğurlu bir tolerantlıq modeli təşkil edir. Qətnamədə o da vurğulanır ki, Azərbaycan rəhbərliyi belə mütərəqqi mühitin inkişaf etdirilməsində böyük rol oynamaqda və bu prosesləri müxtəlif vasitələrlə dəstəkləməkdədir.

Qeyd edək ki, bu qətnamə ABŞ-da ştatlar səviyyəsində Azərbaycanın tolerantlıq ənənələrinə dair qəbul olunan ikinci sənəddir. İlk belə sənəd bu ilin 23 fevral (2015) tarixində Nyu Meksiko Ştat Senatında qəbul olunub.

Mövzu ilə bağlı deyilənləri ümumiləşdirsək, qətiyyətlə deyə bilərik ki, Azərbaycan sözün bütün mənalarında dünyaya nümunə ola biləcəyək əsil tolerant bir ölkədir. Ölkəmiz bunu - tolerantlığı nələrsə görə əldə şüar olaraq tutmur. Tolerantlıq bu millətin varlığının - onun ruhunun təcəssümüdür. Tolerantlıq deyəndə Azərbaycan, Azərbaycan deyəndə tolerantlıq - insanpərvərlik, humanizm başa düşülməlidir. Bu, xalqımızın tükənməz sərvətidir. Bu, həqiqətdir, danılmaz faktdır.

Təhsil siyasəti və milli azlıqlar

Milli azlıqların hüquqları ümumi insan hüquqlarına daxil olduğu üçün azlığın hər bir nümayəndəsi şəxsi muxtariyyət hüququna malikdir. Şəxsi muxtariyyət bütün hüquqları, habelə, dövlətin vətəndaşı olan azlıqlar üçün bir çox sosial və mədəni şərtləri əhatə edir. Ana dili azadlığı bütün şəxsi və ictimai həyata təsir göstərir. Məsələn, ana dilindən geniş istifadə etmək hüququ - bu hüquqla hər bir fərd özünün sosial və mədəni həyat səviyyəsini inkişaf etdirir. Məhz, ana dilində insan mədəni özünüdərk hissi qazanır, bu isə cəmiyyətdə adaptasiya üçün vacib şərtlərdən biridir.

Azərbaycan çoxmillətli ölkədir, müxtəlif millətlərin və xalqların qarşılıqlı anlaşma şəraitində yaşadığı və fəaliyyət göstərdiyi bir məkandır. Müstəqil Azərbaycan dövləti və onun qurucusu Heydər Əliyev həmişə ölkəmizdə yaşayan milli azlıqların dilinə, mədəniyyətinə, adət-ənənələrinə diqqətlə yanaşmış, qayğı göstərmişdir. Avropa Şurasının tam hüquqlu üzvü olan Azərbaycan Respublikası həmin qurumun 5 noyabr 1992-ci ildə qəbul etdiyi "Regional dillərin və ya azsaylı xalqların dillərinin Avropa Xartiyası" prinsiplərini daim diqqət mərkəzində saxlayır, həyata keçirmək üçün əməli tədbirlər görür.

Bu gün Azərbaycanda yaşayan milli azlıqların nümayəndələri öz ana dillərində sərbəst danışirlar. Bir çox ali və orta məktəblərdə ana dillərinin işlənilməsi təmin olunur, adət-ənənələrə hörmətlə yanaşılır.

Respublikada yaşayan milli azlıqların demək olar ki, hamısı Azərbaycanın dövlət dilini bilir, bu dildən etniklə-

rarası ünsiyyət vasitəsi kimi də istifadə olunur.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 45-ci maddəsində "Ana dilindən istifadə hüququ" təsbit olunub:

I. Hər kəsin ana dilindən istifadə etmək hüququ vardır. Hər kəsin istədiyi dildə tərbiyə və təhsil almaq, yaradıcılıqla məşğul olmaq hüququ vardır.

II. Heç kəs ana dilindən istifadə hüququndan məhrum edilə bilməz.

Təbii ki, "Ana dili" dedikdə, adətən, valideynlərin və ya onları əvəz edən şəxslərin dili başa düşülür. Bir qayda olaraq, insanın ana dili onun mənsub olduğu etnik qrupun dili olur. Lakin müəyyən hallarda ana dili başqa etnik qrupun da dili ola bilər. (Məsələn, uşağı başqa milliyətdən olan şəxslər övladlığa götürdükdə).

Qanunvericilikdə və ədəbiyyatda bəzən "ünsiyyət dili" anlayışı da istifadə olunur. Ünsiyyət dili həm ana dili, həm dövlət dili, yaxud da digər etnik qrupun dili ola bilər. (Bu, rəsmi və məişət səviyyəsində, insanlararası münasibətdə işlədilən dildir).

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan "Təhsil haqqında" Qanununa görə, valideynlər və ya onları əvəz edən şəxslər yetkinlik yaşına çatmamış uşaqlar üçün təlim-tərbiyə müəssisəsi, həmçinin, tərbiyəçi və müəllim seçmək hüququna malikdirlər.

Hər bir şəxs yaradıcılıq azadlığına malik olduğu kimi, elm və ədəbiyyat əsərlərinin yaradılmasında istifadə etdiyi dili seçməkdə də azaddır.

Hazırda, Azərbaycanda yaşayan milli azlıqlar öz dillərində məktəblər açır, qəzet, tədris və metodiki vəsaitlər hazırlayıb nəşr etdirirlər.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 21-ci maddəsinin II hissəsinə uyğun olaraq, dövlət əhalinin danış-

dığı başqa dillərin sərbəst işlədilməsini və inkişafını təmin edir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 5 sentyabr 2009-cu il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Təhsil haqqında" Qanunun 5-ci maddəsinin ("Təhsil hüququna dövlət təminatı") 5.1.-ci bəndinə əsasən, "Dövlət hər bir vətəndaşın təhsil alması üçün müvafiq şəraitin yaradılmasına təminat verir və təhsilin hər hansı pilləsindən, səviyyəsindən və formasından məhrum edilməsinə yol vermir"; 5.2.-ci bəndində isə göstərilir ki, "Dövlət cinsindən, irqindən, dilindən, dinindən, siyasi əqidəsindən, milliyyətindən, sosial vəziyyətindən, mənşəyindən, sağlamlıq imkanlarından asılı olmayaraq, hər bir vətəndaşa təhsil almaq imkanı yaradılmasına və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinə təminat verir". (120,249)

Xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıların öz ana dilində ümumi təhsil almalarına, habelə, Azərbaycan dili və ədəbiyyatının, tarixi və coğrafiyasının öyrənilməsinə yardım göstərilməsi Respublika Prezidentinin 2005-ci il 1 mart tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi haqqında Əsasnamə"nin 8.46-cı bəndinə müvafiq olaraq, Təhsil Nazirliyinə həvalə edilmişdir.

Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi öyrənilməsi bütün Respublika ərazisində eyni dərəcədə həyata keçirilir və bu məsələ ilə bağlı heç bir problem qeydə alınmamışdır. Təhsil müəssisələrində Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi tədrisinə həftədə 2-3 saat ayrılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının "Bərabərlik hüququ" adlanan 25-ci maddəsinin tələblərinə görə, irqindən, dilindən, milli və dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, vətəndaşların təhsil hüququna təminat verilmiş-

dir.

”Azərbaycan Respublikasında yaşayan milli azlıq, azsayılı xalqların və etnik qrupların hüquq və azadlıqlarının qorunması, dil və mədəniyyətinin inkişafı üçün dövlət yardımı haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 sentyabr 1992-ci il tarixli Fərmanına uyğun olaraq, ümumtəhsil məktəblərində onların dillərinin tədrisi ilə bağlı lazımi şərait yaradılmışdır.

Ölkəmizin ümumtəhsil məktəblərində təlim Azərbaycan, rus, gürcü və erməni (Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ regionunda) dillərində aparılır. Buna müvafiq olaraq, təlim 3 dildə olan məktəblər üçün tədris planları təsdiq edilmişdir. Respublikanın təhsil sisteminə fəaliyyət göstərən 1.764 məktəbəqədər təhsil müəssisələrindən 248-də 8.347 şagird rus dilində, 7-də isə 300-dən çox uşaq gürcü dilində təhsil alır.

Eyni zamanda, milli azlıqların (avar, kürd, udin, saxur, ivrit, xınalıq və s.) dili ana dili kimi öyrədilən məktəblərin I-IV sinifləri üçün tədris planlarında həmin dillərin tədrisi üçün həftədə 2 saat dərs yükü ayrılmışdır. Ləzgi dili isə həftədə 2 saat olmaqla Qusar rayonunda I-XI, İsmayıllı, Qəbələ, Xaçmaz, Oğuz rayonlarında I-IX, Quba rayonunda isə I-IV siniflərdə tədris olunur.

Respublikanın 13 rayonunda (Lənkəran, Astara, Balakən, Oğuz, Quba, Qusar, Qəbələ, Zaqatala, İsmayıllı, Lerik, Masallı, Samux, və Xaçmaz) yaşayan milli azlıqların uşaqlarının öz ana dilini, milli adət və ənənələrini, mədəniyyətini öyrənmələri üçün müvafiq şərait yaradılmışdır.

Azsayılı xalqların və etnik qrupların dillərinin tədrisinin səmərəli təşkili üçün proqram və dərsləklərin, dərs və metodik vəsaitlərin, tövsiyələrin və s. hazırlanması və nəşri də daimi diqqət mərkəzindədir.

Respublikanın təhsil sistemində fəaliyyət göstərən 1.781 məktəbəqədər tərbiyə müəssisəsindən 9.123 uşağı özündə cəmləşdirən 271 müəssisədə təlim-tərbiyə rus dilində, 600-ə yaxın uşağı əhatə edən 14 müəssisədə isə gürcü dilində aparılır. Milli azlıqların kompakt şəkildə məskunlaşdıqları bölgələrdə isə məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində uşaqlar öz ana dillərində danışirlar.

Eyni zamanda, 6848 nəfər şagird əhatə olunmaqla, 22 məktəbdə təlim, yalnız, rus dilində, 1.205 şagird əhatə olunmaqla, 6 məktəbdə isə gürcü dilində aparılır. Təlim Azərbaycan və rus dillərində aparılan 362 məktəbdə 99.030 nəfər rus bölməsində, təlim Azərbaycan-gürcü dilində aparılan 5 məktəbdə 1.101 nəfər gürcü bölməsində, təlim Azərbaycan, rus və gürcü dillərində aparılan 1 məktəbdə 146 şagird gürcü bölməsində, 90 şagird rus bölməsində təhsilə cəlb edilmişdir. Beləliklə, respublikanın 385 məktəbində 105.968 şagird rus, 12 məktəbində isə 2.452 şagird gürcü dilində təhsil alır. (120, 251)

Bakı Slavyan Universitetinin nəzdində Ukrayna dili öyrədilən Bazar günü məktəbi, Qafqaz xalqlarının dilləri və mədəniyyəti cəmiyyəti fəaliyyət göstərir.

Bakının 46 saylı məktəbində 10 ilə yaxındır ki, yəhudi dili tədris olunur. Artıq bir neçə ildir ki, yəhudi dili, tarixi və mədəniyyəti öyrədilən özəl orta məktəb fəaliyyətə başlamışdır.

”Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda təsbit edilən ”Təhsil dili seçmək hüququ müvafiq qaydada siniflər, qruplar açılması və onların fəaliyyəti üçün şərait yaradılması yolu ilə təmin edilir” müddəasının tələblərini həyata keçirmək baxımından milli azlıqlara mənsub olan əhalinin uşaqlarının təlim dili seçmələri üçün yaşadıkları rayonların ümumtəhsil məktəblərində təşkil

olunmuş 595 hazırlıq sinfində 8539 şagird məşğul olur. Ölkəmizdə milli azlıqlara humanist münasibətin nəticəsidir ki, öz dilində danışan yeganə yaşayış məntəqəsi olan Quba rayonunun Xınalıq kənd şagirdlərinin öz dillərini öyrənmələri diqqətdən kənar qalmamış, 7 ibtidai sinifdə 104 şagird xınalıq dilində dərs keçilir.

Balakən, Qax, Zaqatala bölgəsində ingiloyların məktəbyaşlı uşaqları valideynlərin arzu və istəyindən asılı olaraq, təhsillərini Azərbaycan, gürcü və rus dillərində alırlar.

Respublikamızın 13 rayonunda yaşayan etnik qrupların uşaqlarına öz milli adət və ənənələrini, mədəniyyətini öyrənmələri üçün lazımi şərait yaradılmışdır. Belə ki, Quba, Qusar, İsmayılı, Xaçmaz, Oğuz, Qəbələ rayonlarının 126 məktəbində 24.670 şagird ləzgi, Lerik, Lənkəran, Astara, Masallı rayonlarının 246 məktəbində 26.070 şagird talış, Balakən, Qəbələ, Xaçmaz, Zaqatala, Quba, Samux rayonlarının 32 məktəbində 4.748 şagird avar, udin, tat, saxur, yəhudi, xınalıq, kürd dillərini, əsasən, ibtidai siniflərdə öyrənirlər. Beləliklə, respublikanın 407 məktəbində azsaylı xalq və etnik qrupları təmsil edən 55.488 nəfər məktəbli öz ana dillərində təhsil alırlar.

Ümumi razılaşma və könüllülük prinsipləri əsasında Qusar, Xaçmaz, Oğuz rayonlarında ləzgi dili təlim dili şəklində deyil, orta təhsil başa çatdırılanadək I-XI siniflərdə ana dili kimi tədris olunur. Digər dillər isə yalnız I-IV siniflərdə keçirilir.

Respublikamızda fəaliyyət göstərən 109 texniki peşə təhsili müəssisələrindən 18-də 653 şagird rus dilində təhsil alır.

Orta ixtisas təhsili sahəsində azsaylı xalqların təhsilinin təşkili üzrə bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu

sahədə görülmə işlər, əsasən, milli azlıqlardan olan gənclərin öz ana dillərində tədrisin təşkili, onların cəm halda yaşadıkları regionlarda orta ixtisas təhsili müəssisələrinin struktur bölmələrinin yaradılması və s. formalarda həyata keçirilən tədbirlərdən ibarət olmuşdur.

1990-cı ildən M.Ə.Sabir adına Bakı Pedaqoji Kollecinin Qusar filialında "İbtidai sinif müəllimi" ixtisası üzrə tərtib olunan Azərbaycan və rus bölmələrinin tədris planına əlavə olaraq, "Ləzgi dili" və "Ləzgi dilinin tədrisi metodikası" fənləri daxil edilmişdir.

1993-cü ildən Lənkəran Məktəbəqədər Pedaqoji və Astara Pedaqoji Kolleclərində "İbtidai sinif müəllimi" ixtisasının tədris planında talış dili materiallarının öyrənilməsinə başlanmışdır. Bu ixtisaslar üzrə tədris planları, fənn proqramları və digər tədris-normativ sənədlər hazırlanmış, təsdiq edilərək adı çəkilən tədris müəssisələrinin istifadəsinə verilmişdir. Qeyd olunan hər iki ixtisas üzrə hazırlanmış pedaqoji kadrlar artıq bir neçə ildir ki, Quba, Qusar rayonlarının ləzgi, Lənkəran regionundakı rayonların talış dili öyrənilən ümumtəhsil məktəblərində pedaqoji fəaliyyətlə məşğuldurlar.

Hazırda, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kollecinin Qusar şöbəsində "İbtidai sinifdə əlavə ləzgi dili", "Qeyri-Azərbaycan məktəblərində Azərbaycan dili", "İnglis dili", "Ailə və ev təhsili" ixtisasları üzrə yüzlərlə ləzgi gənc Azərbaycan və rus bölmələrində təhsil alır.

Lənkəran Dövlət Humanitar Kollecinə 2000 nəfər, Astara Pedaqoji Kollecinə isə 1000-dən çox talış orta ixtisas təhsilinə yiyələnirlər.

Azsayılı xalqların cəm halında yaşadığı Lerik, Balakən və Qəbələ rayonlarında müvafiq olaraq Astara Pedaqoji, Bakı Sənaye Pedaqoji və Bakı Yeyinti Sənayesi Kolle-

lərinin şöbələri təşkil edilmişdir. Bu şöbələrdə, əsasən, talış, ləzgi, avar, saxur, ingiloy və s. azsaylı xalqlardan olan gənclər təhsil alırlar. Ali və orta ixtisas məktəblərində 25 minə yaxın tələbə rus bölməsində oxuyur.

Milli azlıqların dillərinin tədrisinin səmərəli təşkili üçün proqram və dərsliklərin, dərs vəsaitlərinin, məktəbli lüğətlərinin, didaktik materialların, metodik vəsaitlərin, tövsiyələrin və s. hazırlanması və nəşrinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Bu mühüm problemin həyata keçirilməsi üçün 1989-cu ilin oktyabr ayında "Azsaylı xalqların dillərinin tədrisi metodikası" şöbəsi yaradılmışdır.

Ölkəmizdə yaşayan azsaylı xalqların dillərinin ümumtəhsil məktəblərində tədrisi ilə bağlı son illərdə talış, ləzgi, kürd, saxur, tat, xınalıq və udin dilləri üzrə ibtidai siniflər üçün tədris proqramları və 15 adda dərslik və dərs vəsaitləri hazırlanaraq nəşr edilmişdir. Tədris planında həmin dillərin I-IV siniflərdə öyrədilməsinə həftədə 2 saat vaxt ayrılmışdır.

Tərkibi milli azlıqlardan ibarət olan I siniflər üçün T.Seyidovun hazırladığı "Danışmağı öyrənirik" adlı dərslik şagirdlərin istifadəsinə vermişdir. Ləzgi, talış, tat, udin, kürd, saxur və xınalıq dillərində (1-ci sinif) "Əlifba", "Ləzgi dili" I, III, IV sinif, "Udin dili" III, IV sinif, "Talış dili" III, IV sinif, "Tat dili" III, IV sinif dərslikləri nəşr edilib məktəblərə çatdırılmışdır. Azsaylı xalqların dillərinin tədrisi ilə bağlı, həmin xalqların məskunlaşdıqları regionların xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, I-IV siniflər üçün Ana dili ("Doğma dil") proqramları hazırlanmış və nəşr edilərək ünvanlarına göndərilmişdir.

1989-cu ildə Təhsil Problemləri İnstitutunda azsaylı xalqların dillərinin orta ümumtəhsil məktəblərində tədrisi ilə bağlı xüsusi şöbə yaradıldı. Bu şöbə milli azlıqların

ana dillərinin orta ümumtəhsil məktəblərində tədrisi üçün dövlət proqramları hazırladı. 1989-1990-cı tədris ilində ləzgilərin kompakt yaşadığı bölgələrin orta ümumtəhsil məktəblərində ləzgi dilinin tədrisinə start verildi.

Milli azlıqların dillərinin tədrisinə kömək məqsədi ilə "Talış dilinin tədrisinə dair", "Talışca-Azərbaycanca məktəbli lüğəti" nəşr olunub istifadəyə verildi, "Ləzgiçə-azərbaycanca-rusca lüğət" və "Tat dilində "Əlifba" dərsliyinə dair metodik rəhbərlik" adlı kitablar məktəblilərin istifadəsinə təqdim edildi.

Təlim gürcü dilində aparılan məktəblərin şagirdləri üçün "Azərbaycan dili" (X və XI siniflər) dərsliyi, "Gürcüçə-azərbaycanca-rusca lüğət" nəşr edilərək şagird və müəllimlərə çatdırılmışdır. Cari dərs ilində Gürcüstan hökuməti respublikamızda fəaliyyət göstərən məktəblərə 101 adda 5775 nüsxə I-XI sinif dərsliklərini humanitar yardım kimi hədiyyə vermişdir.

Ümumtəhsil məktəblərinin rus bölməsində 116 adda dərslikdən istifadə olunur. Bunlardan 41 adda orjinal dərslik 2001-2002-ci illərdə hazırlanıb nəşr edilmişdir. "Azərbaycan tarixi" (V-XI) "Azərbaycan dili" (I-XI), "Təbiətşünaslıq" (III-IV-V), "Azərbaycan ədəbiyyatı" (IX-XI), "Azərbaycan ədəbiyyatı müntəxəbatı" (IX-XI), "Ədəbiyyat" (V-VI), "Orta əsrlər tarixi" (VIII), "Yeni tarix" (IX) çap olunmuşdur.

Bunlardan əlavə, "Qədim dünya tarixi" (VI), "Orta əsrlər tarixi" (VII), "Yeni tarix" (X), "Ən yeni tarix" (X-XI) dərslikləri rus dilinə tərcümə edilərək nəşr olunmuşdur.

Azsaylı xalqların dillərində dərs deyən müəllimlər müvafiq qaydalara uyğun olaraq, vaxtaşırı ixtisasartırma kursundan keçirilirlər.

Milli Məclisin 18 aprel 2002-ci il tarixli iclasında öl-

kə Prezidentinin "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" Fərmanına uyğun olaraq, İnzibati Xətalər Haqqında Məcəlləyə əlavə və dəyişikliklər müzakirə olundu. Dəyişikliyi hazırlayan İşçi Qrupu bəyan etdi ki, dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı atılan addımlar heç kəsi, o cümlədən, milli azlıqların nümayəndələrini narahat etməməlidir.

Təhsil Nazirliyinin Dərslik və nəşriyyat şöbəsi milli azlıqlarla bağlı bir neçə dildə - ləzgi, talış, avar, saxur, udin dillərində (1-ci siniflər üçün) kitablar hazırlayıb məktəblilərin istifadəsinə vermişdir. Bütün milli azlıqların 1-ci sinifləri üçün əlavə olaraq, "Dilimizi öyrənirik" adlı şəkilli kitab nəşr olunub. Onlar şəkillər əsasında dillərini öyrənirlər.

Kürd dili dərsliyinin çapına Təhsil Nazirliyi icazə versə də, sonradan kitabda müəyyən problemlərin mövcud olduğu ortaya çıxıb. Dərsliklər, yalnız, ibtidai siniflər üçündür. Yəni, onlar 1-4-cü siniflərdə öz dillərini öyrənə bilərlər. Ləzgilərdə isə bu, 8-ci sinifə qədər nəzərdə tutulub.

Avropa Şurası Parlament Assambleyasının 1992-ci il noyabrın 5-də Strasburq şəhərində qəbul etdiyi "Regional dillər və azlıqların dilləri haqqında" Konvensiyanın preambula hissəsində bildirilir ki, Avropa Şurasına üzv dövlətlər bu xartiyanı imzalamaqla üzv dövlətlər arasında daha sıx əlaqənin yaradılması və prinsiplərin qorunmasını ümumi nailiyyətləri hesab etməlidirlər. (121)

2010-cü ildən sonra milli azlıqların dillərində 2 adda dərslik hazırlanaraq çap olunub.

2012-ci ildə "Udi dili" III sinif (350 nüsxə), 2014-cü ildə "Udi dili" IV sinif (350 nüsxə) çap olunub.

Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Respublikası Konstitusi-

yasını, Təhsil Qanunun tələblərini və Avropa Xartiyasının prinsiplərini rəhbər tutaraq, milli azlıqların dillərinin, tarixi və mədəniyyətinin öyrənilməsi istiqamətində mümkün imkanlardan istifadə edir. (122)

Azərbaycan təhsil sisteminin beynəlxalq, o cümlədən, Avropa təhsil məkanına inteqrasiyası beynəlxalq təşkilatlarla sıx əməkdaşlıq şəraitində mümkündür. Bununla əlaqədar, Təhsil Nazirliyinin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri də, məhz, beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələrin və qarşılıqlı əməkdaşlığın gücləndirilməsindən ibarətdir. Bu əlaqələr içərisində Avropa Şurası ilə əməkdaşlığın inkişafı, həmin təşkilat tərəfindən həyata keçirilən beynəlxalq və regional təhsil proqramlarında iştirak xüsusi yer tutur.

Avropa Şurası ölkəmizdə təhsil sahəsində aparılan islahatlara ekspert yardımı göstərən ən fəal beynəlxalq tərəfdaşlardan biridir. Əslində, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi ilə Avropa Şurası arasında təhsil sahəsindəki səmərəli əməkdaşlıq Azərbaycanın Avropa Şurasına rəsmi daxil olmasından xeyli əvvəl yaranmışdır. Avropa Şurasının himayəsi altında ilk birgə layihələr 1996-cı ildən həyata keçirilməyə başlanılmışdır. (123)

Təhsil Nazirliyi "Tbilisi təşəbbüsü" layihəsinə 1998-ci ildə qoşulmuşdur. Layihə Avropa ümumtəhsil məktəblərinin 15-16 yaşlı şagirdləri üçün "Qafqaz xalqlarının tarixi" dərslərinin hazırlanmasını nəzərdə tuturdu. Avropa Şurası tərəfindən təqdim olunmuş və region ölkələri tərəfindən qəbul edilmiş prinsiplərə əsaslanan bu vəsaitin yazılmasında regionun 4 dövlətindən (Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan və Rusiya Federasiyası) müəlliflər qrupu və Avropa Şurasının Böyük Britaniya, Polşa, Almaniya və Hollandiyadan çağırılmış ekspertlər

və nəşirlər iştirak etmişlər. Layihənin əsas məqsədi Qərbi Avropa ölkələrinin orta məktəb şagirdlərini Azərbaycan və digər Qafqaz ölkələri xalqlarının tarixi, ənənələri və mədəniyyəti ilə tanış etmək idi.

2004-cü ildə dərs vəsaitinin son variantı Avropa Şurasına təqdim olunmuş, signal nəşri 2005-ci ildə çap edilib, təsdiq üçün layihədə iştirak edən ölkələrə göndərilmişdi. Vəsaitin nəşri 2007-ci ilə planlaşdırılmışdı. Lakin nəzərdə tutulan vəsaitin nəşri Ermənistan tərəfinin qeyri-konstruktiv mövqeyinə görə mümkün olmamışdır. Bununla belə, Layihə çərçivəsində Azərbaycanın dərslik hazırlığı sahəsindəki mütəxəssisləri və nəşirləri Avropa təcrübəsi ilə yaxından tanış olmuş, bu sahədə müvafiq bacarıqlara yiyələnmişlər. Layihə 2007-ci ildə başa çatmış, Azərbaycandan 540 nəfər tarix müəllimi təlim seminarlarında öz bacarıqlarını inkişaf etdirmişlər.

Təhsil Nazirliyi Avropa Şurasının "Ermənistanda, Azərbaycanda və Gürcüstanda təhsilin keyfiyyətinin təmin edilməsi sahəsində qanunvericilik" regional layihəsinə 2000-ci ildə qoşulmuşdur. Həmin layihə Azərbaycana təhsilin keyfiyyətinin təmin edilməsi sahəsində beynəlxalq standartlara uyğun mexanizmlərin yaradılmasına yardım göstərməyi nəzərdə tutur. Eyni zamanda, bu layihə göstərilən sahələrdə beynəlxalq əməkdaşlıq üçün geniş imkanlar da açmışdır.

Layihə çərçivəsində 2000-2003-cü illərdə Azərbaycanda işçi qrupları yaradılmış, Avropa Şurası ekspertləri ilə birgə bu qrupların iclasları keçirilmiş, ölkədə akkreditasiya, lisenziya verilməsi və təhsilin keyfiyyətinə nəzarət sahəsində effektiv hüquqi-normativ sənədlərin işlənməsi və təsdiq olunması məsələləri ilə bağlı müzakirələr və

fikir mübadiləsi aparılmışdır. Layihə çərçivəsində 2001-ci ilin may ayında Bakıda üç Qafqaz ölkəsi təhsil nazirlərinin regional konfransı keçirilmişdir. Tədbirdə Avropa Şurası Baş Katibinin Siyasi məsələlər üzrə müşaviri, Avropa Şurasının digər nümayəndələri və Avropanın bir sıra nüfuzlu ekspertləri iştirak etmişlər.

Konfrans zamanı Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistanın təhsil nazirləri tərəfindən imzalanmış birgə Bəyannamə qəbul edilmişdir. Bu layihə çərçivəsində əldə olunmuş səmərəli təcrübədən ali təhsil müəssisələrinin akkreditasiyası (2003-cü il) və ali təhsil sahəsində xarici diplomların tanınması (2004-cü il) üzrə yeni normativ sənədlərin hazırlanmasında geniş istifadə olunmuşdur. Layihənin uğurla həyata keçirilməsi Cənubi Qafqaz ölkələri təhsil nazirlərinin 2004-cü ildə Strasburq sahələrində keçirilmiş konfransında vurğulanmış və birgə Bəyannamə qəbul edilmişdir.

2002-ci ildən "Demokratik vətəndaşlıq üzrə təhsil" layihəsi həyata keçirilməyə başlanmışdır. Layihə Avropa Şurasının bütün üzv ölkələrini əhatə edir. Əsas məqsəd Avropa Şurası tərəfindən vətəndaşlıq təhsili sahəsində (insan və cəmiyyət fənni) beynəlxalq standartlara cavab verən yeni tədris proqramlarının, dərslik, dərs vəsaitləri və digər materialların hazırlanmasında ölkələrə, o cümlədən, Azərbaycana yardım göstərməkdir.

Avropa Şurası və Təhsil Nazirliyi 2003-cü ildən "Təhsil siyasəti və milli azlıqlar" layihəsini birgə həyata keçirir. Layihənin əsas məqsədi iştirakçı ölkələrə milli azlıqların təhsili ilə bağlı qanunvericilik sənədlərinin hazırlanmasında yardım göstərilməsi və milli azlıqların təhsil siyasəti sahəsində tövsiyələrin təqdim edilməsidir. Bu layihənin səmərəli həyata keçirilməsi məqsədilə "Azər-

baycan-Avropa Şurası birgə İşçi Qrupu” yaradılmışdır.

Layihə çərçivəsində 2003-cü ilin may ayında Bakıda ”Təhsil siyasəti və milli azlıqlar” mövzusunda milli seminar keçirilmişdir.. Seminarada Azərbaycanda milli azlıqlar üçün təhsil siyasətinin istiqamətlərini müəyyənləşdirmək, eyni zamanda, ölkəmizdə milli azlıqlar üçün effektiv və bərabər imkanlar prinsiplərinə əsaslanan təhsil siyasətinin işlənib hazırlanması məsələləri müzakirə olunmuşdur.

2005-ci ildə ”Azərbaycanda milli azlıqlar üzrə təhsil siyasəti” mövzusunda Avropa Şurası və Azərbaycanın birgə yekun hesabatı dərc olunmuşdur. Hesabatda Azərbaycanda milli azlıqlara öz dillərində təhsil almaları üçün bütün lazımi şəraitin yaradılması xüsusi qeyd edilmişdir. Eyni zamanda, milli azlıqların təhsili sahəsində siyasətinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə hesabatda konkret tövsiyələr daxil olunmuşdur. Layihə 2007-ci ildə başa çatmış, 150 nəfər müəllim və təhsil işçisi təlim seminarlarında iştirak etmişdir.

MDB ölkələrində, o cümlədən, Azərbaycanda ali təhsil sahəsində həyata keçirilən islahatlara dəstək məqsədilə Avropa Şurası və Təhsil Nazirliyi ölkəmizdə xüsusi layihə həyata keçirirlər.

Avropa Şurası ilə Təhsil Nazirliyi arasında 2007-2009-cu illər üzrə Əməkdaşlıq proqramı çərçivəsində layihə həyata keçirilmişdir. Layihənin əsas məqsədi Azərbaycanın təhsil müəssisələrində mədəniyyətlərarası və dirlərarası dialoqun tədrisi prosesinin təkmilləşdirilməsi, bu sahə üzrə kurikulumların və müəllimlər üçün tədris vəsaitinin hazırlanması olmuşdur.

Layihə çərçivəsində Təhsil Nazirliyinin nümayəndə heyəti 2008-ci ilin 18-19 fevral tarixlərində Strasburqda

keçirilmiş Regional Konfransda iştirak etmişdir. Konfransda layihənin İşçi Proqramı qəbul edilmiş, eyni zamanda, qərara alınmışdır ki, ilkin mərhələdə layihənin mahiyyətinin təhsil işçilərinə və ictimaiyyətə çatdırılması məqsədilə region ölkələrində Avropa Şurası ekspertlərinin iştirakı ilə milli konfranslar keçirilsin və müəllimlər üçün treninqlər təşkil edilsin. İşçi Proqrama uyğun olaraq, Azərbaycanda milli konfrans 2008-ci ilin 24-25 aprel tarixlərində Bakıda keçirilmişdir. Konfransda Avropa Şurasının 5 eksperti, Azərbaycanın dövlət qurumları, Təhsil Nazirliyinin tabeliyində fəaliyyət göstərən elmi-tədqiqat və müəllimləri təkmilləşdirmə institutlarının, qeyri-hökumət təşkilatlarının nümayəndələri iştirak etmişlər.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Avropa Şurası ilə əməkdaşlıq əlaqələrinin inkişafında qarşılıqlı səfərlərin və müzakirələrin böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Belə səfərlərdə əsas məqsəd ikitərəfli əməkdaşlığın vəziyyəti haqqında fikir mübadiləsi aparmaq, gələcək əməkdaşlığın prioritetlərini müəyyənləşdirmək, Avropa Şurasının rəhbərliyini ölkəmizdə son illər təhsil sahəsində aparılan islahatlarla tanış etmək və qurumun rəhbərliyinə ikitərəfli əməkdaşlığın daha səmərəli qurulması məqsədilə Azərbaycan tərəfinin təklif və tövsiyələrin təqdim etməkdən ibarət olmuşdur. (35)

Avropa Şurası ilə təhsil sahəsində əməkdaşlığın istiqamətlərindən biri də Azərbaycanın Boloniya prosesinə inteqrasiyası çərçivəsində müxtəlif layihələrin icrasıdır.

Avropa Şurası ilə səmərəli əməkdaşlıq nəticəsində Azərbaycan 19 may 2005-ci ildə Boloniya prosesinə qoşulmuş və bununla əlaqədar xüsusi fəaliyyət planı qəbul edilmişdir. 2006-cı ildən başlayaraq Avropa Şurası Azərbaycanda Boloniya prosesinin şərtlərinin həyata keçiril-

məsi üzrə layihələrin icrasına başlamışdır.

Azərbaycanın Avropa Şurası ilə təhsil sahəsində uğurlu əməkdaşlığı hazırda davam edir. Təşkilatın təhsil siyasətini formalaşdıran və icra edən iki qurum - Təhsil üzrə Rəhbər Komitə, Ali Təhsil və Tədqiqatlar üzrə Rəhbər Komitə ilə yaranmış işgüzar əlaqələr bu istiqamətdə gələcəkdə daha böyük nailiyyətlərin əldə olunmasına əsas verir.

2010-cu il iyulun 22-23-də ATƏT-in Avstriyanın paytaxtı Vyana şəhərində yerləşən Katibliyində milli azlıqların təhsil problemlərinə həsr olunan konfrans keçirilmişdir. ATƏT-ə üzv olan 56 dövlətin təmsilçiləri sırasında ölkəmizin də adı var idi.

Üzv dövlətlərdə milli azlıqların təhsili, dərsləklərlə təminatı, ali məktəblərə qəbulun vəziyyəti və digər məsələlər konfransda əsas müzakirə mövzuları olmuşdur.

Konfransda Azərbaycanda milli azlıqların təhsil məsələləri ilə bağlı görülən işlər təqdir edilmiş və bu sahədə bütün öhdəliklərin yerinə yetirildiyi vurğulanmışdır.

Milli azlıqların təhsil problemləri Heydər Əliyev Fondunun da diqqətindən kənar qalmır. 2006-cı ildə Heydər Əliyev Fondu "Təhsilə dəstək" layihəsi çərçivəsində Qax rayonunun Qax-İngiloy kənd orta məktəbinin 1-2-ci sinif şagirdlərinə gürcü dilində nəşr edilən yeni dərsləklər və məktəb ləvazimatı paylayıb. Fondun bu cür təşəbbüsləri növbəti illərdə daha geniş miqyas alıb.

Təkcə, onu qeyd edək ki, 1996-cı ildə milli azlıqların dillərində dərsləklərin və digər ədəbiyyatın nəşri üçün 27 milyon manat dövlət vəsaiti ayrılmışdır.

Göründüyü kimi, bu gün Azərbaycanda milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər bir vətəndaşın hüququ ən yüksək səviyyədə qorunur. Düzdür, milli azlıqların di-

linin, mədəniyyətinin, təhsilinin inkiŒafında müəyyən problemlər də var. Lakin müstəqillik dövründə milli azlıqlar üçün görülən iŒlr mövcud olan problemləri də kölgədə qoyur. Milli oxluĒun da belə problemləri mövcuddur və bu da təbiidir. Azərbaycan gclndik, Œbhsiz ki, bu məsələlər də tezliklə z həllini tapacaqdır.

Azərbaycanda mədəni müxtəliflik

Mədəniyyətin ən mühüm şərtlərindən biri mədəni müxtəliflik və plüralizmdir. Bu problem etnik, milli və ümumbəşəri miqyasda mədəni ünsiyyət və inteqrasiyanın təhlili üzərində qurulur. Mədəniyyətin təsiri və funksiyaları sivilizasiya tiplərində müxtəlif cür özünü göstərir. Bu da mədəniyyətin daxili məzmun və strukturunda mövcud olan dəyər oriyentasiyalarının fərqliliyindən irəli gəlir.

Milli-mədəni müxtəlifliyin təməl elmi prinsip, fakt və yanaşma metodu kimi əsaslandırılması dahi alman müfəkkiri İ.Herderin adı ilə başlayır. O özünün, "Bəşəriyyətin tarix fəlsəfəsinə dair ideyalar" (1784-1791) əsərində bəşər cəmiyyətinin formalaşmasında mədəniyyəti ən mühüm faktor kimi səciyələndirmişdir. (124.59)

İ.Herderin fikrincə, məhz dində, dildə, sənətdə, elmdə təcəssümünü tapan mədəniyyət hər bir cəmiyyətin bənzərsizliyini, identikliyi şərtləndirir.

Mədəniyyəti, yalnız, öyrənmək deyil, həm də qəbul etmək başqa mədəniyyətin mövcud olması kimi təbii tarixi fakt olaraq qəbul etmək lazımdır. (125.74)

Etnologiyada yayılmış fikrə görə, "mədəni birlik" dedikdə, müəyyən etnosu təşkil edən hər hansı bir toplum başa düşülür və burada mədəniyyət sosial həyatın bütün tərəflərini (siyasət, iqtisadiyyat və s. sahələrə ayrılmadan) əhatə edir. Yəni burada mədəniyyət dedikdə, bütövlükdə cəmiyyət nəzərdə tutulur. (126.98)

Soyuq müharibədən sonra dünyada insanlar arasındakı ən mühüm fərqlər nə siyasi, nə iqtisadi, nə də ideoloji fərqlərdir. Bunlar mədəni fərqlər və müxtəlifliklərdir. (127.607)

Mədəniyyətin etnik, milli və bəşəri səviyyələrinin formalaşmasında mədəni xüsusiyyət və amillərin oxşarlığı çox mühüm rol oynayır. Bu səviyyələrin fərqləndirilməsi "mədəni müxtəliflik" anlayışı məzmununu başa düşməyə kömək edir.

Etnik mədəniyyət müstəvisi məlum olduğu kimi, etnosun formalaşmasında, yalnız, mədəni deyil, coğrafi (təbii mühit), sosial (sosial strukturların bənzərliyi), biososial (antropoloji tip kimi) və təsərrüfat faktorlarının da rolu böyükdür. Təbii mühit və başqa amillərin təsiri ilə insanların fəal münasibəti nəticəsində bəzi dil, adət, ənənə, məişət və psixoloji cəhətlərin ümumiliyi formalaşa bilir. Lakin istənilən insan birliyi, etnik özünüdərkəmə şüuru bu etnosa mənsubluq hissi formalaşdırma bilmirsə, onda bu birliyin parametrləri, mahiyyəti qeyri-müəyyən və dumanlı qalır.

"Etnik qrup" və ya "etnos" sözləri bəzi konseptual anlaşılmazlığı özündə əks etdirsə də, müasir elmdə özünün, məxsusi, özəl tarixinin kollektiv, (ictimai şüur səviyyəsində) anlamı, dərki nəticəsində, dil, din, irq və milli identikliyə malik sosial qrupdur. Etnos bir neçə kollektiv identiklik formalarının daşıyıcısı, yəni mədəni, dini, milli, identiklik formalarıdır. Etnik spesifikasiya və əlamətlər anlayışı mövcuddur. Bura, əsasən, dil, mədəni adət, ənənə, norma və qaydalar, din, ərazi, tarix kimi amillər də daxildir. (128)

Mədəniyyətin differensiyası gedişində dil, din, sənət, siyasi-mədəni təsisatlar və s. kimi identiklik nümunələrindən biri, sistem yaradıcı faktor qismində, konkret etnik birliyi başqasına münasibətdə təşkilatlandırma qüvvə rolunda çıxış edir.

Bu və ya digər amilin rolu və əhəmiyyəti, əsasən, nis-

bi xarakter daşıyır. Etnik mədəniyyətin hansısa bir xüsusiyyəti, başqa mədəniyyətdə bunun olmamasına rəğmən, müxtəliflik və fərqliliyin əsas göstəricisi olur. Bu fərqli xüsusiyyət tarix boyu, yalnız, mədəniyyətlərin təbii mahiyyət əlaməti kimi deyil, onları ayıran ziddiyyət, qarşıdurma, özgəlik kimi başa düşülmüşdür.

Etnik mədəniyyətlərin qarşılıqlı ünsiyyəti daxilən ziddiyyətli prosesdir. Mədəniyyətdən bəhrələnmə inteqrasiya proseslərinə təkan verməklə bərabər, paralel olaraq etnik spesifikanın mühafizəsinə yönəlmiş özünüdərk şüurunda götür-qoy edilir.

”Etnik insan birliyinin” səviyyəsi millətin formalaşması ilə yoxa çıxmır. Əksinə, millətlərin əksəriyyəti üçün etnik mənsubiyyət - ”milli hiss” fenomeninin mənbələrindən biridir. İnsanlar özlərini, əsasən - mənşə, tarix və dil kimi kollektiv birlik və ümumilik hissi sayəsində fərqləndirirlər.

Bir çox hallarda biz elmi-kütləvi, yaxud, publisistik ədəbiyyatda ”etnik və milli mədəniyyət” anlayışlarının eyniləşdirilməsinin şahidi oluruq. Lakin yuxarıda qeyd olundu ki, insanların etnik birliyinin mənbəyi genetik xüsusiyyətlərin və təbii məişət şəraitinin ümumiliyi ilə fərqlənən ilkin qrupdur. (129.93)

Azərbaycan çox qədimdən ən müxtəlif xalqların və mədəniyyətlərin vətəni olmuşdur. Azərbaycan dövlətinə, tarixinə, coğrafiyasına onların sürəkli sadıqlığı və mənsubluğu, bünövrədən bütün dünya üçün açıq olan mənəvi-mədəni dəyərlərimizin mahiyyətindən intişar tapmışdır. Azərbaycanın və ”azərbaycançılığın” əzəməti bu müqəddəs diyarı öz Vətəni hesab edən və onun adı ilə adlanmaqdan qürur duyan bütün insanların maddi və mənəvi gücündə, qüdrətindədir. Bu səbəbdən də ”azərbay-

cançılığın” ortaq dəyər və sərvətlərə dayaqlanaraq doğuracağı potensialın təsir və miqyasını az-çox təsəvvür edəndə, yalnız, xoş məram və niyyətlə sevinənlər deyil, narahatlıq duyanlar da həmişə olmuşdur.

Xalqımızın tarixi kökləri taleyin hökmü ilə bütün dünyaya səpələnmiş ümumtürk etnosuna gedib çıxır. Bununla yanaşı, coğrafi və geosiyasi baxımdan həmişə bütün dünyaya açıq olmuş, ən müxtəlif mədəniyyətlər arasında sintez-qovşaq missiyasını daşımışdır.

Şərq mədəniyyətinin dünya və Avropa mədəniyyətinə, yaxud, əksinə keçid alması üçün Azərbaycan körpü rolunu oynamışdır. Çoxmillətli, çoxdinli, çoxdilli Azərbaycan üçün bu ideologiyaları tarixi reallığımızın özü irəli sürmüşdür. Həqiqətən, ən müxtəlif milli-etnik qrupların nümayəndələrinin yaşadığı Azərbaycan unikal coğrafi, geopolitik və mədəni məkandır. (130.68)

Ölkəmizdə bir ailə kimi, vahid tarixi tale, genetik-etnik yaddaş və münasibətlərin daşıyıcısı olan xalqlar: talışlar, ləzgilər, avarlar, kürdlər, tatlar və başqaları özlərini azərbaycanlı adlandırırlar. Bu xalqların mənəvi yaddaşı tarix boyu zərdüştlükdən başlamış dünyanın bütün əsas dinlərinin ən ülvi, bəşəri dəyərləri ilə daim zənginləşmişdir. Mədəniyyət və ünsiyyət tariximiz bizə ruhi-mənəvi böyüklüyün və əzəmətin çoxsaylı nümunələrini miras qoymuşdur. Tarixin bütün dövrlərində özünün rəngarəng tərkibli olması ilə fərqlənən Azərbaycanda bu müxtəlifliyin etnik-milli mənbələri mövcuddur. Azərbaycanda yaşayan onlarla etnik-dini birliklərin qarşılıqlı münasibəti və mədəniyyəti - folklor, dialekt, adət, məişət tərz, inam sistemi və s. müxtəlifliyin vəhdətini müəyyənləşdirmişdir.

Azərbaycanda etnik müxtəlifliyi maraq və məqsədlər üçün istifadə etmək istəyən qüvvələr - həm daxildə, həm

də xaricdə həmişə olmuşdur. Azərbaycanın əzəmət və qüdrətini sübut edən bu rəngarəng "sosial-mədəni kapitalı" əleyhimizə yönəldənlərin son cəhdlərinin qarşısı Azərbaycan xalqının böyük lideri, müdrik rəhbərimiz Heydər Əliyev tərəfindən qətiyyətlə alındı. (131.255)

Gəlin, açıq etiraf edək ki, əgər, zamanında Ulu öndərin qətiyyəti, sarsılmaz inamı, yenilməzliyi, xalqın öz dilində danışmaq, xalqla ünsiyyət qurmaq məharəti, ən nəhayət, doğma yurda tükənməz sevgisi olmasaydı, bu gün Azərbaycanın hansı aqibətlə üzleşəcəyini təsəvvür etmək belə çətin olardı. Bəlkə də müstəqilliyimizin bir neçə "müstəqilliyə" bölünməsinə - bu sevgili Vətənin amansız bir zərbə alacağına şahidlik edərdik. Heydər Əliyev kimi dünya çaplı bir siyasətçinin proseslərə vaxtında müdaxiləsini - xalqın səsini səs verərək onu ağılasığmaz bəlalardan xilas etməsini Tanrının bu xalqa ən böyük lütfü kimi də səciyyələndirmək olar. Biz, məhz, onun sayəsində müstəqillik sınağından üzüağ çıxıb bildik.

İndi isə Respublika ərazisində yaşayan milli azlıq və etnik qrupların mədəni dəyərlərinin qorunub saxlanılması və inkişaf etdirilməsində mühüm rola malik olan Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən görülən işlərin təsnifatına nəzər salaq. Adıçəkilən nazirliyin bu sahədə gördüyü işlər aşağıdakı istiqamətləri əhatə edir:

- Azərbaycan Respublikasında yaşayan etnik qrupların tarixi vətəni olan ölkələrin səfirlikləri və nümayəndəlikləri ilə iş;

- azsaylı xalqları təmsil edən mədəniyyət mərkəzləri və cəmiyyətləri ilə əməkdaşlıq;

- beynəlxalq elmi-praktik konfransların, mədəniyyət işçilərinin iştirakı ilə seminar-müşavirələrin keçirilməsi;

- azsaylı xalqların etnoqrafiyasını, incəsənətini və ənə-

nələrini əks etdirən sərgilərin təşkili;

- milli azlıqların bədii-özfəaliyyət kollektivlərinin respublika daxilində və xarici ölkələrə qastrol səfərlərinin təşkili;

- milli azlıqların bədii-özfəaliyyət kollektivlərinin musiqi alətləri və texniki avadanlıqlarla təchiz edilməsi;

- azsaylı xalqların kollektivlərinin, yalnız, rayon deyil, həmçinin, ümumrespublika mədəni tədbirlərində iştirakının təminatı;

- azsaylı xalqların görkəmli mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin yubiley tədbirlərinin keçirilməsi. (132.35)

Azərbaycan dövləti təminat verir ki, ölkə ərazisində yaşayan milli azlıqlar qanunla nəzərdə tutulan hər cür təşkilat yarada bilərlər. Belə təşkilatların hüquqi vəziyyətini Konstitusiya və ya qanunlar tənzimləyir. Beləliklə, azlıqların təşkilatlarının fəaliyyətə başlaması cəmiyyətin demokratikləşdirilməsinin əlamətidir.

Azlıqların milli təşkilatlarının müxtəlifliyi ənənələrlə bağlıdır. Xüsusi etnik birliklər daha çox dini zəmində yaranır. Bu gün Azərbaycanda azlıqların təşkilatları arasındakı münasibətlər qanunla tənzimlənir.

Sovetlər Birliyi dağılandıqdan sonra Azərbaycanda bir sıra mədəniyyət mərkəzləri yaradıldı. Milli azlıqlar tarixi-mədəni adət-ənənələrini qoruyub saxlamaq naminə öz mədəniyyət mərkəzlərini yaratdılar.

Bunun nəticəsidir ki, hazırda, Azərbaycanda onlarla milli-mədəniyyət mərkəzləri fəaliyyət göstərir. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi UNESKO-nun, Avropa Şurası və ATƏT-in "mədəni müxtəlifliyə" dair proqramlarında fəal iştirak edir. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi "Azərbaycan mədəni müxtəlifliyi" layihəsini həyata keçirir.

Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin "Azərbaycanda mədəni siyasətə dair milli məruzəsi" Avropa Şurasına təqdim olunmuş, bu qurumun saytında yerləşdirilmişdir.

Hazırda, Azərbaycanda onlarla milli azlığın nümayəndəsi yaşayır: rus, ukrayna, tat, kürd, belorus, talış, yəhudi, türk, alman, ləzgi, tatar, avar, gürcü, saxur, udin və s. Onlar öz dillərindən istifadə edir, maddi-mənəvi mədəniyyətlərini qoruyub saxlayır, özlərinin milli-mədəni birliklərini, assosiasiyalarını yaradırlar. Belə təşkilatlardan Talış Mədəni Mərkəzi, Kürd Mədəni Mərkəzi (Ronai), Ləzgi Mədəni Mərkəzi (Samur), Ləzgilərin Mifologiyasını Öyrənən Mərkəz, "Saxur" Mədəni Mərkəzi, Şeyx Şamil adına Avar Cəmiyyəti, Udinlərin "Orayin" Mədəni Mərkəzi, tatların "Azəri" Mərkəzi, Buduq Mədəni Mərkəzi, Azərbaycan Slavyanlarının Mədəni Mərkəzi, Rus İcması Cəmiyyəti, Xınalıq Mədəni Mərkəzi, Azərbaycan Tatlarının İcması, Azərbaycan Gürcülərinin Cəmiyyəti, Azərbaycan Ukraynalılarının Cəmiyyəti, Azərbaycan Avropa Yəhudilərinin İcması, Almanların Milli - Mədəni Cəmiyyəti, Azərbaycan Yəhudiləri Cəmiyyəti, Beynəlxalq "İudaika" Cəmiyyəti, Məhsəti Türklərinin Vətən Cəmiyyətini göstərmək olar.

Milli azlıqların bu və ya digər strukturları dəfələrlə hökumətdən maliyyə yardımı alıblar. Eyni zamanda, yerləşdikləri binalara görə icarə haqqı vermirlər. Dövlət onların müdafiəsini müxtəlif formalarda həyata keçirir.

Dövlət səviyyəsində milli-mədəni cəmiyyətlərlə görüşlər keçirilir və burada milli azlıqlarla bağlı konkret problemlər operativ həll olunur. Eyni zamanda, mütəmadi olaraq elmi-praktiki konfranslar keçirilir. Onu da qeyd etmək ki, bir neçə il öncəyədək Prezidentin milli məsələlər üzrə müşavirinin yanında milli azlıqlardan ibarət Məs-

löhətçi Şura fəaliyyət göstərib. (32.161)

Milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının keçmişinə aid olan tikililər "tarix və mədəniyyət abidələri" kimi siyahıya alınaraq dövlət tərəfindən qorunur və bərpa olunur. Misal olaraq, Şəki rayonunun Kiş (bərpa olunmuş abidənin açılışı 2003-cü ildə keçirilmişdir) və Qəbələ rayonunun Nic kəndindəki kilsələri göstərmək olar (Dövlətin birbaşa dəstəyi və yardımı ilə "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı 2004-2008-ci illər" və "Milli azlıqların müdafiəsinə dair" Çərçivə Konvensiyasının yerinə yetirilməsinə dair öhdəliklər çərçivəsində 2006-cı ildə alban-udin kilsəsinin açılış mərasimi keçirilmişdir). Qax rayonu ərazisində xristian kilsəsi, Masallı rayonunun Ərkivan kəndində XIX əsr məscidi bərpa olunmuşdur. Dövlət tərəfindən Qax rayonu ərazisində yerləşən Allahverdi kilsəsində "Milli azlıqların mədəniyyəti və etnoqrafiyası" adlı muzeyin yaradılması ideyası əsasında layihə hazırlanmış və həmin layihə Avropa Şurası tərəfindən müsbət qiymətləndirilmişdir.

Hal-hazırda, milli azlıqları təmsil edən mədəni mərkəzlər, birliklərlə bağlı mühüm işlər görülür. Məsələn, dövlət büdcəsindən maliyələşən Qusar rayonundakı Ləzgi Dövlət Dram Teatrının və Qax rayonunda yaradılmış Dövlət Kukla Teatrının maddi-texniki bazaları möhkəmləndirilmişdir. Qax rayonunun Əlibəyli kənd Mədəniyyət evində 1981-ci ildə yaradılmış və 1985-ci ildə "xalq teatri" adını almış gürcü dram dərnəyinə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 dekabr 2004-cü il tarixli, 551 sayılı və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 22 fevral 2005-ci il tarixli, "54 S" sayılı sərəncamlarına müva-

fiq olaraq, dövlət statusu verilmişdir. S.Vurğun adına Rus Dram Teatrı ilə yanaşı, Azərbaycan Dövlət Musiqili Komediya, Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçıları və Azərbaycan Dövlət Kukla Teatrlarındakı rus bölmələri müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərirlər.

2006-cı il oktyabr ayının 16-dan 23-ə qədər UNESCO-nun Paris şəhərindəki qərargahında keçirilmiş "Azərbaycan həftəsi" adlı mədəni tədbirlər çərçivəsində Azərbaycanda yaşayan milli azlıqlara aid foto-sərgi keçirilmişdir.

Bakı şəhərinin Mərkəzi kitabxanasında milli azlıqların nümayəndələri ilə iş üzrə xüsusi şöbə yaradılmışdır. Kitabxanalarda milli azlıqlara mənsub şair və yazıçıların, görkəmli elm və mədəniyyət xadimlərinin yubileylərinə həsr olunmuş tədbirlər keçirilir, sərgilər təşkil olunur. Respublikamızda milli azlıqlara mənsub olan şair və yazıçıların öz dillərində nəşr etdirdikləri kitablar kitabxanalara verilir. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının fondunda udin, ləzgi və s. dillərdə kitablar kifayət qədərdir. (136)

Dövlət bu qurumları imkan dairəsində ölkə büdcəsindən və Prezident fondunun hesabına maliyyə yardımı ilə təmin edir və mənşəyindən, mədəniyyətindən, dilindən və dinindən asılı olmayaraq, bütün şəxslər arasında qarşılıqlı anlaşma, dözümlülük və hörməti gücləndirməyə yardım göstərir. Milli azlıqların cəmiyyətin həyatında, eləcə də ölkə səviyyəsində keçirilən birgə tədbirlərdə fəal iştirakları Azərbaycanda mövcud olan qarşılıqlı hörmətin əyani göstəricisidir.

Bu gün respublikada yaşayan milli azlıq və etnik qrupların mədəniyyətinin qorunması və inkişafı ilə bağlı konkret iş aparılır. Milli azlıqların mədəniyyətini,

incəsənətini qorumaq, inkişafına nail olmaq, təbliğ etdirmək, qoruyub yaşatmaq məqsədilə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tədbirlər planı hazırlayıb həyata keçirir. Bu məqsədlə Gürcüstan, Dağıstan, Tataristan respublikaları, onların ölkəmizdəki səfirlikləri ilə əlaqə yaradılmışdır. Eyni zamanda, azsaylı xalqları təmsil edən cəmiyyətlər, mədəniyyət mərkəzləri və ocaqları ilə qarşılıqlı iş qurulmuşdur. Nazirlik iş aparmaq üçün fəaliyyət proqramı tərtib etmişdir. Proqrama uyğun olaraq, xalq kollektivi bazası əsasında Qusarda Ləzgi Dövlət Dram Teatrı, Qaxda Dövlət Kukla Teatrı açılmışdır. Həmin teatrların maddi-texniki bazası möhkəmləndirilmişdir.

Respublikada 235 musiqi, incəsənət və rəssamlıq məktəbi fəaliyyət göstərir. Bakı şəhərində 39, Sumqayıt şəhərində isə 5 uşaq musiqi və incəsənət məktəbi mövcuddur. Burada milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq uşaqlar təhsil alırlar. Milli azlıqların yığcam yaşadığı Lənkəran şəhəri, Astara, Balakən, Dəvəçi, Gədəbəy, Xaçmaz, İsmayilli, Qax, Qəbələ, Qusar, Lerik, Zaqatala, Masallı rayonlarında fəaliyyət göstərən 41 uşaq musiqi və incəsənət məktəbində 12 mindən çox yeniyetmə müxtəlif ixtisaslar üzrə təhsil alır.

Azsaylı xalqların mədəniyyətini geniş təbliğ etmək üçün son illərdə Xaçmaz və Lənkəran zonalarında mədəniyyət işçilərinin seminar-müşavirələri keçirilmişdir.

Şeyx Şamilin Balakənddə keçirilmiş yubiley tədbirində avar xalqının etnoqrafiyasını, incəsənətini əks etdirən sərgi təşkil edilmişdir.

Azsaylı xalqların həyatını daha geniş əks etdirmək üçün mədəniyyət evləri nəzdindəki metodkabinetlərdə xüsusi guşələr açılmışdır.

Bütün bunlarla yanaşı, azsaylı xalqların folklorunun,

mədəniyyətinin geniş təbliği üçün bədii özfəaliyyət kollektivlərinin repertuarının milli zəmində inkişafı üçün tədbirlər həyata keçirilir. Bu qəbildən olan bir çox xalq kollektivləri, nəinki respublikamızda, eyni zamanda, bir çox xarici ölkələrdə də məşhurdurlar. Saatlının "Adıgün" - türk, Cəlilabadın "Ruçeyok" - rus, Qaxın "Şividkatsa" - gürcü, Zaqatalanın "Ceyranım" - saxur, Qubanın tat, yəhudi, Qusarın "Trillo", "Şahnabat", "Mel", "Qayıbulaq", "Şahdağ", İmamqulu və Qələcuq kənd mədəniyyət evlərinin "Dustaval" və "Melodiya" - ləzgi, Laçının kürd, Balakənin "Xoylo" - avar, Lənkəranın "Şənlik", həmin rayonun "Separadı" kənd mədəniyyət evinin "Bacılar" folklor mahnı və rəqs, Masallı rayonu Mahmudavar kənd mədəniyyət evinin "Halay", Lerik rayonunun "Laqutto", Astaranın "Sevinc" - talış, İsmayıllı rayonu İvanovka kənd mədəniyyət evinin - rus (malakan), Bakı şəhərindəki "Gözəlim" - tatar bədii özfəaliyyət kollektivləri bu qəbilədənir.

Azsaylı xalqları təmsil edən həmin kollektivlər nəinki rayon, eyni zamanda, respublika tədbirlərində də fəal iştirak edir, təmsil etdikləri xalqların folklorunu təbliğ edirlər.

Mədəniyyət müəssisələrində fəaliyyət göstərən bir çox azsaylı xalqlar qonşu rayonlarla yanaşı, xarici ölkələrdə də qastrol səfərlərində olurlar. Qax rayon xalq teatrının Balakən, Zaqatala, Şəki, Oğuz, Qəbələ, Gürcüstan Respublikasının Laqodexi, Marneuli, Dmanisi, Batumi, Qori şəhərlərinə, Zaqatala rayonunun "Avar", "Saxur" xalq teatrı kollektivlərinin qonşu rayonlara, Lənkəran rayonunun "Şənlik", Astaranın "Sevinc", "Əfsur" talış mahnı və rəqs ansambllarının İran, Türkiyə və İraqa səfərləri olmuşdur.

Astara, Qax və Qəbələ rayonlarında milli adət-ənənələrin qorunub saxlanması sayəsində bir sıra işlər görülmüşdür. Bu rayonlarda əhalinin əsas hissəsini azərbaycanlılar təşkil etsə də, burada ləzgilər, ruslar, talışlar, gürcülər, udinlər və başqa xalqlar da yaşayırlar. Bu bölgələrdə azərbaycanlılarla yanaşı, həm də azsaylı xalqların nümayəndələri ilə bağlı tədbirlər keçirilir. Azərbaycan şairlərinin yubileyləri ilə yanaşı, gürcü xalqının nümayəndələri - İ.Çavçavadzinin, Ş.Rustavelinin və udin xalqının nümayəndəsi - Q.Voroşilin yubileyləri qeyd edilmişdir. Milli tərkibindən asılı olmayaraq, Astara rayon mərkəzi mədəniyyət evinin "Sevinc", Kokolos kənd mədəniyyət evinin "Arzu", şəhər mədəniyyət evinin "Çeşmə", incəsənət məktəbinin "Meh" instrumental ansambları, Qaxın Əlibəyli kənd mədəniyyət evinin gürcü xoru, xalq teatri, Qaxbaş, Qax-gürcü kənd mədəniyyət evlərinin gürcü xoru və rəqs qrupu, Qəbələ rayonunda fəaliyyət göstərən folklor kollektivləri, kəndirbazlar qrupu, zurnaçılar dəstəsi, "zopu-zopu" xalq kollektivi həmin bölgədə milli adət-ənənələrin təbliğində mühüm rol oynayırlar.

Qax rayon mərkəzində keçirilən xeyriyyə marafonları, 20 yanvar və Gürcüstanda baş vermiş 9 aprel faciələrinin qeyd olunması, Astarada keçirilən "Talış toyu", "Xınayaxdı", "Biçin", "Bahar", "Dostluq görüşləri" kimi kompozisiyalar həm də milli azlıqların adət-ənənələrini təbliğ edir.

Astara rayon Mədəniyyət evinin "Sevinc" mahnı və rəqs ansambllarının talış milli azlığının adət-ənənələrinin, milli rəqs və mahnılarının təbliği sahəsində böyük rolu vardır. Kollektivin Tacikistan, Qazaxıstan, Bolqarıstan, Gürcüstan, Rusiya və Türkiyədə çıxışları buna əyani sü-

butdur.

Astara və Qax rayon tarix-diyarşünaslıq muzeylərində milli adət-ənənələri əks etdirən sərgilər təşkil edilmiş, bölgədə yaşayan azsaylı xalqların mədəniyyətinin təbliğinə diqqət yetirilmişdir.

Xaçmaz rayonunun "Xəzər" xalq çalğı alətləri ansamblı, "Murad" folklor ləzgi ansamblının qonşu Dəvəçi, Siyəzən, Quba, Xızı və s. rayonlarında qastrolları da maraqlıdır.

Azsaylı xalqlar respublika tədbirlərində də yaxından iştirak edirlər. "Kitabi - Dədə Qorqud - 1300", Novruz bayramları, Beynəlxalq Ahıllar günü, Müstəqillik, Dirçəliş günlərinə həsr olunmuş tədbirlərdə fəallıq nümayiş etdirirlər.

"Xalqlar Dostluğu və bu gün ona münasibətimiz" mövzusunda keçirilən görüşlər çərçivəsində bir çox mədəniyyət və istirahət parkları, o cümlədən, Bakı şəhərindəki "Milli park", Şəki, Zaqatala, Lənkəran, Qusar, Quba, Balakən, Cəlilabad, Masallı mədəniyyət və istirahət parklarında azsaylı xalqları təmsil edən bədii özfəaliyyət kollektivlərinin çıxışları olmuşdur.

Azsaylı xalqların bir çox bədii özfəaliyyət kollektivlərinin rəhbərlərinə fəxri adlar verilmişdir. Məsələn, türk S.Xalidov, rus L.Laşkova, ləzgi Ş.Şərifov, talış J.Əliyev, gürcü Z.Poladaşvili "Əməkdar Mədəniyyət İşçisi" fəxri adına layiq görülmüşdür.

Milli azlıqların bədii kollektivlərinə diqqət və qayğı Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin fəaliyyətində xüsusi yer tutur. Bir çox kollektivlər nazirlik tərəfindən geyim, musiqi alətləri və texniki vasitələrlə təchiz olunmuşlar. (133)

2002-ci il 27-28 iyun tarixdə Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi və ATƏT-in Azərbaycandakı

ofisi ilə birgə "Azərbaycanın mədəni çeşidliliyi" adlı elmi-praktiki konfrans keçirilib. Tədbirdə ölkədə yaşayan milli azlıqların mədəni mərkəzlərinin nümayəndələri çıxış edərək onlara göstərilən diqqət və qayğıdan məmnun qaldıqlarını ifadə ediblər. (134)

Burada rus icmasının fəaliyyətinə, ümumiyyətlə, bu milli azlığın ölkənin ictimai-siyasi həyatında oynadığı rola öteri nəzər salmaq istərdik. İlk öncə qeyd edək ki, ruslar Azərbaycan millətinin tərkib hissəsi kimi iqtisadiyyata, dövlətçiliyə, elmə, mədəniyyətə və təhsilə sanballı töhvə vermişlər. (135.152)

Rus mədəniyyətinin və rus dilinin qorunması, məktəblərdə rus dilində dərslərin tədris olunması, Bakı Slavyan Universiteti kimi unikal tədris müəssisəsinin yaradılması, rus dilində qəzet və jurnalların nəşri, Bakı şəhərində A.S.Puşkinin abidəsinin ucaldılması və s. tədbirlər бүtүнlüklə Prezidentin demokratik cəmiyyət quruculuğundakı səmərəli milli siyasətini bir daha təsdiq edir.

Bir neçə il əvvəl Bakıda rus mətbuatının V Ümumdünya konqresi keçirilərkən rus dilinin millətlərarası ünsiyyət vasitəsi kimi inkişaf etdirilməsi qərara alınmışdı. Konqres iştirakçılarının əksəriyyəti qeyd edirdi ki, Azərbaycanda rus dili özünə möhkəm dayaq tapmış və bu uğura Azərbaycan Prezidentinin müdrik siyasəti səbəb olmuşdur.

Hələ keçən əsrin 70-ci illərindən respublikada rus dilinin hərtərəfli inkişafı üçün həyata keçirilən siyasət öz bəhrəsini verməkdədir. 1970-ci ildən Azərbaycandakı orta məktəblərdə birinci sınıfdən rus dili tədris edilməyə başlandı. Bu gün 400 məktəbdə dərslər rus dilində, 21 ali məktəbdən 20-də isə dərslər Azərbaycan və rus dillərində keçirilir. Azərbaycanda rus dilinə belə yüksək münə-

sibət keçmiş SSRİ ərazisində yaşayan xalqlarla sıx əlaqələr saxlamağa imkan verir.

1992-ci ildə Azərbaycan müstəqillik əldə edəndən sonra Qusarda Ləzgi Milli Dram Teatrı yaradılmışdır. Ağır iqtisadi vəziyyətə baxmayaraq, 1996-cı ildə teatra Prezidentin şəxsi fondundan 15 milyon manat yardım edilmişdir.

Şeyx Şamil adına Avar Mədəniyyət Mərkəzi 2007-ci ildə yaradılsa da, 2008-ci ildən fəaliyyət göstərir. Cəmiyyətin əsas məqsədi Azərbaycanda yaşayan avarların mədəniyyətinin, adət-ənənələrinin, folkloru və dininin özünəməxsusluğunun qorunub saxlanmasına xidmət etməkdir. Bu mərkəzin nəzdində Qafqaz rəqsləri öyrədilən "Qafqaz" və qızlardan ibarət "Alazan" rəqs ansamblları vardır. Bundan başqa, təkçə, Balakən rayon Mədəniyyət və Turizm şöbəsinin nəzdində 37 klub tipli mədəniyyət müəssisəsi, tarix-diyarşünaslıq muzeyi, "Heydər Əliyev" muzeyi, Bülbül adına Uşaq İncəsənət və Qabaqçöl qəsəbə musiqi məktəbləri, 49 kənd kitabxana filialı, mədəniyyət və istirahət parkı, Kino-Video Birliyi fəaliyyət göstərir. Bu mədəniyyət müəssisələrində çalışanların 275 nəfəri azərbaycanlı, 83-ü avar, 8-i ingiloy, 1 nəfəri ləzgi, 1 nəfəri rus, 1 nəfəri isə farsdır. Bu da Azərbaycanın beynəlmiləl bir ölkə olmasına daha bir əyani nümunədir.

Balakəndə 14 millətin nümayəndəsi yaşayır. Milli irsin qorunub saxlanması, eləcə də əhaliyə göstərilən mədəni xidmət işində rayonda yaşayan hər bir millətin adət-ənənələri təbliğ olunur. Belə ki, milli azlıqlar içərisində üstünlük təşkil edən avar xalqına məxsus Qabaqçöl qəsəbə mədəniyyət evində "Cahan" folklor ansambli, Şambul kənd mədəniyyət evində "Qızlar" rəqs qrupu, Mahamalar kənd mədəniyyət evində "Təbəssüm" rəqs

qrupu, ingiloylar yaşayan İtitala kənd mədəniyyət evində isə "Şəlalə" rəqs studiyası yaradılmışdır. Rayonda keçirilən bütün tədbirlərdə onların çıxışlarına xüsusi yer verilir.

UNESKO-nun 2005-ci il oktyabrın 20-də qəbul etdiyi "Mədəni özünüifadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqi haqqında Konvensiya"ya uyğun olaraq, ölkəmizdə yaşayan milli azlıq və etnik qrupların mədəniyyəti Azərbaycan mədəniyyətinin tərkib hissəsi kimi qorunur və inkişaf edir. Bu xalqların milli mədəniyyətinin, incəsənətinin, adət-ənənələrinin və dilinin qorunub saxlanması üçün məqsədyönlü iş aparılır.

Əsrlərdən bəri Azərbaycanda yaşayan kürdlərin mədəniyyətini, tarixini öyrənmək üçün 1991-ci ildə "Rona-yi" Mədəniyyət Mərkəzi yaradıldı və Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyatdan keçərək hüquqi şəxs statusunu aldı. Mərkəzin məqsədi, adından göründüyü kimi, kürdlərin mədəniyyət problemləri ilə məşğul olmaq, tarixilərini, ədəbiyyatlarını, folklorunu öyrənməkdir. Mədəniyyət Mərkəzi yerlə təmin olunub. Vaxtaşırı mədəni tədbirlər keçirir, köçkünlər üçün əyləncəli və konsert proqramları təşkil edirlər.

"Göy qurşağı" redaksiyası tərəfindən kürd dilində bir neçə kitab buraxılıb. Prezidentin göstərişi ilə kürd dilində "Əlifba" kitabı nəşr olunub.

Ümumiyyətlə, ölkədə azsaylı xalqların bu sahədə inkişafının təmin edilməsi müstəqilliyin bərpası illərindən sürətlənməyə başlayıb. "Azərbaycanda yaşayan milli azlıqların, azsaylı xalqların və etnik qrupların hüquq və azadlıqlarının qorunması, dil və mədəniyyətlərinin inkişafı üçün dövlət yardımı haqqında" 1992-ci ildə verilmiş Sərəncam bir başlanğıc oldu. Sərəncamın məzmununda

etnik azlıqların təhsil, mətbuat, mərkəzi televiziya və radio ilə xüsusi verilişlərin təşkili, həmfikirlik və ədalətlik, tolerantlıq və həqiqilik, bərabərlik və əməkdaşlıq hüquqları təsbit edilir.

Azərbaycanın siyasi rəhbərliyi ölkəmizdə yaşayan bütün millətlərin və xalqların inkişafı üçün mühüm işlər görür. Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə rəhbərliyi dövründə milli azlıqların mədəniyyətinə diqqət və qayğı xüsusi yer tuturdu. Onun bu fəaliyyəti hazırda Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir.

Əlbəttə, elə bir xalq yoxdur ki, etnik mədəniyyətin qorunması və inkişafı problemi ilə qarşılaşmasın. Bu da təbii qanunauyğunluqdur - həyatın bütün sahələrində olduğu kimi, bu sahə də problemlərdən qaçılmazdır. Bu, həm də elə bir problemdir ki, həlli yollarının tapılmasına belə özünəməxsus diqqət və qayğı tələb edir. Bunun həlli yollarını tapmaq, zamanında hadisələrin xaosluq müstəviyə keçməsinin qarşısını almaq daha çox hər bir siyasi rəhbərin qətiyyətindən, iradə və əzmkarlığından, xüsusən də xalqı ümumi amal ətrafında birləşdirmək bacarığından asılıdır. Müasir Azərbaycanın qurucusu Heydər Əliyev tarixdə buna bariz nümunədir.

Məlumdur ki, ümumi amal insanları birləşdirir. Əsas məqsəd millətin və onun mədəniyyətinin qorunması, yəni bilgilərlə zənginləşdirilməsi, həm əvvəlki, həm də indiki nəsillər tərəfindən toplanılan biliklərin gələcək nəsillər üçün qorunub saxlanması ilə bağlıdır. Həmçinin, unutmayaq lazım deyil ki, insanları birləşdirən başlıca dəyərlərdən biri də mədəniyyətdir. Azərbaycan xalqı ölkə ictimaiyyətinin əsas hissəsi olan azərbaycanlılardan və ölkənin müxtəlif guşələrində yığcam halda yaşayan 30

sayda millət və etnik qruplardan ibarətdir. Sayı, dil və dinlərinin müxtəlifliyinə baxmayaraq, onlar Azərbaycanın bərabər hüquqlu vətəndaşlarıdır və çoxsaylı azərbaycanlılarla bərabər, bütün vətəndaşlıq hüquqlarına malikdirlər. Onların folklor ənənələri və bilikləri ümummədəni və elmi baxımdan dəyərlidir: çünki bunlar etnik təşəkkül və inkişaf tarixi, həyat tərz, dünyagörüşü və dünyaduyumu haqqında zəngin məlumatları özündə cəmləşdirir.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra bir çox region ölkələrindən fərqli olaraq, Azərbaycanda yaşayan milli azlıq və etnik qrupların mədəniyyəti ölkə mədəniyyətinin tərkib hissəsi kimi qorunur və inkişaf edir. Bu, regionun inkişaf edən ölkəsi kimi Azərbaycan üçün ən təqdirəlayiq hal kimi qiymətləndirilməlidir. Çünki sivilizasiyanın son 20 ilini müqayisə üçün götürsək, regionun digər ölkələri olan Ermənistan və İranda beynəlxalq qınaqlara baxmayaraq, bu sahədə kifayət qədər ciddi problemlər yaşanır. Məsələn, İranın cənub-şərqində - Sistan və Bəlucistan vilayətində yaşayan Bəluc xalqı, şimal-şərqdə türkmənlər, Xuzistan vilayətində ərəblər, qərbdə kürdlər və o cümlədən, ölkənin şimal hissəsi olan Cənubi Azərbaycanda yaşayan 30 milyondan çox azərbaycanlı bu ölkədə daim təhsil, elm, mədəniyyət və s. sahələrdə etnik ayrı-seçkiliyə məruz qalırlar.

Ermənistanda isə bu məsələ lap biabırçı xarakter alıb. Ermənilərin son bir əsrdə tutulduğu "Böyük Ermənistan" xəstəliyi ötən əsrin sonunda bu ölkədə yaşayan digər xalqlar üçün faciə ilə nəticələndi. Ölkənin, yalnız, ermənilərə aid olmasını əldə bayraq tutan Ermənistan rəhbərləri əsrlər boyu bu torpaqlarda yaşamış kürdlər, gürcülər və s. xalqlarla yanaşı, öz dedə-baba yurdunda yaşayan azərbaycanlıların da ölkədən kütləvi deportasiyasını

təşkil etdilər. Bu ölkədə həmin xalqlara məxsus olan qədim tarixə malik milli-mədəni abidələri xarabazara çevirildilər. Ermənistanda, təkcə, azərbaycanlılara məxsus onlarla məscid, muzey, maddi abidələr və digər incəsənət resursları ermənilər tərəfindən ciddi təcavüzə məruz qaldı. Eyni zamanda, hazırda da ermənilər vaxtı ilə ölkəsində yaşamış digər etnik xalqların musiqisinə, incəsənətinə və digər mədəni resurslarına oğru əllərini uzatmaqda davam edir. Təkcə, azərbaycanlılara məxsus oğurlanan neçə-neçə xalq mahnılarının plagiat formasına "müəlliflik" edən elə ermənilərin özləridir.

Azərbaycanda isə eyni dövr ərzində öz ərazisində yaşayan digər xalqlara münasibətdə bunların əksi baş verdi. Bunu bütün dünya təşkilatlarının Azərbaycanda tolerantlığın güclü inkişafını etiraf etməsi də sübut edir.

Azərbaycanda bütün sahələrdə olduğu kimi, müstəqilliyin ilk illərindən mədəni sferalarda da etnik azlıqlarla vahid inkişaf prioritet amilə çevrilib. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi digər dövlət orqanları ilə birlikdə bu xalqların milli mədəniyyəti, incəsənəti, adət-ənənələrin və dilinin qorunub saxlanması üçün ciddi məqsədyönlü iş aparır. Bu tədbirlər çərçivəsində Nazirlik tərəfindən "Milli azlıqların incəsənəti festivalının keçirilməsi haqqında" 1 sentyabr 2006-cı il tarixli 510 sayılı Sərəncam qəbul edilib. Bundan irəli gələrək, 2006-cı il 6-8 dekabr tarixlərində (UNESKO-nun qərarı ilə 2006-cı il Milli azlıqlar ili elan edilmişdir) ilk dəfə olaraq keçirilən "Azərbaycan - doğma diyar" devizi altında azsaylı xalqların incəsənəti festivalı respublikamızın ictimai-mədəni həyatında mühüm hadisə kimi yadda qalıb.

Etnik azlıq və qrupların mədəni irsinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi, habelə, xalqlar arasında

qarşılıqlı anlaşma və tarixi dostluq münasibətlərinin möhkəmləndirilməsi məqsədilə Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin təşkilatçılığı ilə İctimai Televiziya ilə birgə "Azərbaycan - doğma diyar" devizi altında hər iki ildən bir Azsayılı Xalqların İncəsənəti festivalı keçirilir. Bu münasibətlə respublikanın müxtəlif bölgələrindən - Lənkəran, Astara, Masallı, Balakən, Zaqatala, Qax, Şəki, Quba, Qusar, Saatlı, İsmayıllı və Şabrandan azsayılı xalqların bədii kollektivləri Bakıya dəvət edirlər. Ümumilikdə isə festivalın 500-ə yaxın iştirakçısı olur. İctimai Televiziya festivalı ətraflı işıqlandıraraq Azərbaycanın bu palitrasını bütün dünyaya nümayiş etdirir. Azsayılı xalqların adət-ənənəsini, mətbəxini, folklorunu əhatə edən filmlər və verilişlər ingilis dilinə tərcümə olunaraq Avropa tamaşaçılarına təqdim edilir. Festivalın ən yaxşı kollektivləri Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin fəxri fərmanları ilə təltif olunur.

2008-ci ilin oktyabr ayında II Respublika azsayılı xalqların incəsənəti festivalı keçirilib. Bu festivalda da respublikamızda yaşayan bütün azsayılı xalqlar təmsil olunub, onların təmsil etdiyi kollektivlər üç gün ərzində Azərbaycan Musiqili Komediya Teatrında öz məharətlərini göstəriblər. Tədbir qala-konsertlə başa çatıb və İctimai Televiziya tərəfindən bütünlüklə tamaşaçılara təqdim edilib. Festival çərçivəsində "Azərbaycanda azsayılı xalqların mədəni irsinin qorunması problemləri" mövzusunda Dəyirmi Masa keçirilib.

Həmçinin, nazirlik ATƏT-in və Norveç səfirliyinin dəstəyi ilə "Azərbaycanda mədəniyyət plüralizmi" layihəsini həyata keçirir. Layihədə ölkənin bütün etno-mədəniyyət rəngarəngliyinin əks etdirilməsi planlaşdırılır. Müxtəlif milli azlıqların mədəni cəmiyyətlərini onun realizasiyası-

na cəlb etməklə, nazirlik özünün ən mühüm strateji vəzifələrindən birini - dövlət tərəfindən mədəniyyətlərarası dialoqu inkişaf etdirmək və dəstəkləmək vəzifəsini həyata keçirir.

Ümumiyyətlə, son zamanlar Azərbaycan dövlətinin mədəni siyasətini izlədikdə etnik azlıqlarla bağlı layihələri ön planda görmək mümkündür. Məsələn, arxeoloji qazıntıların aparılmasında, tarixi hadisələrin araşdırılmasında, bununla bağlı sənədli filmlərin çəkilməsində və s. məsələlərdə etnik xalqların tarixi və mədəni nailiyyətləri diqqət mərkəzində olur. Əlbəttə, tərkibi azsaylı xalqlardan ibarət olan bir dövlət üçün bu, ən uğurlu inkişaf yoludur.

Mədəni müxtəlifliyin dəstəklənməsi və qorunması Azərbaycanın dövlət siyasətində öz əksini tapıb. UNESCO-nun 20 oktyabr 2005-ci il tarixli "Mədəni özünümdəfiə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqi haqqında Konvensiya"ya uyğun olaraq, Azərbaycanda yaşayan milli azlıq və etnik qrupların mədəniyyəti, incəsənəti, adət-ənənələri və dilinin qorunub saxlanması üçün məqsədyönlü iş aparılır. Prezident İlham Əliyevin 2009-cu il 26 noyabr tarixində imzaladığı Qanunla ölkəmiz sözügedən Konvensiyaya qoşulub.

Bu gün də Azərbaycanda yaşayan milli azlıqların, etnik qrupların mədəni müxtəlifliyinin dəstəklənməsi, mədəni irsinin qorunması və təbliği ilə bağlı müxtəlif layihələr həyata keçirilir. Bu xüsusda yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ən böyük tədbir Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin təşkilatçılığı ilə iki ildən bir keçirilən "Azərbaycan - doğma diyar" adlı azsaylı xalqların respublika festivalıdır. Artıq üç festival keçirilib. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, milli azlıqların özfəaliyyət kollektivlərini,

sənət ustalarını bir araya gətirən festival çərçivəsində müxtəlif tədbirlər keçirilir, azsaylı xalqların mədəniyyətinə dair mövzular üzrə Deyirmi masalar təşkil olunur və burada Azərbaycanın görkəmli alimləri, ölkədə fəaliyyət göstərən mədəniyyət mərkəzlərinin rəhbərləri iştirak edirlər. Bundan başqa, azsaylı xalqların həyat tərzinə, mədəniyyətinə, məişətinə dair fotosərgilər təşkil edilir, bu sərgilər xaricdə də nümayiş olunur. 2009-cu ildə belə bir fotosərgi UNESCO-nun mənzil-qərargahında keçirilmişdir.

Bu tədbirlər bir daha göstərir ki, dövlətin azsaylı xalqların mədəniyyətinin inkişafına dəstəyi onlara stimül verir. Etiraf edək ki, azsaylı xalqlarla bağlı mədəni layihələr ilk dəfə həyata keçirilməyə başlayanda yerlərdəki incəsənət kollektivləri elə də peşəkar səviyyədə deyildi. Lakin göstərilən diqqət və qayğının, aparılan əməli işin nəticəsində artıq peşəkar şəkildə formalaşan ansambllar meydana gəlib. Son illər həm rayon İcra hakimiyyətləri, həm də rayonların mədəniyyət və turizm şöbələri bu sahəyə diqqəti artırırıblar. Artıq bu kollektivlər o qədər yüksək səviyyəyə çatıblar ki, onları dünyanın bir çox ölkələrinə müxtəlif beynəlxalq tədbirlərə göndərə bilirik. Bu da milli azlıqların mədəniyyətinin inkişafına əlavə stimül verir.

Təbii ki, qloballaşma gözəldir, bu, insanları birləşdirir. Amma bu prosesin müsbət tərəfləri ilə yanaşı, bir mənfi cəhəti də özünü göstərir, bu da insanların mədəni irsini, bəzən adət-ənənələrini unutmalarıdır. Azərbaycan dövləti çalışır ki, ölkəmizdə yaşayan milli azlıqlar öz ənənələrini yaşatsınlar və Azərbaycan mədəniyyətinin tərkib hissəsi olan bu xalqların mədəniyyətləri qorunaraq nəsil-dən-nəsilə keçsin. Bu sahədə Mədəniyyət və Turizm Na-

zirliyi ilə yanaşı, Təhsil Nazirliyi, digər qurumlar da müvafiq işlər görürlər.

Bu kimi məsələlərdə müəyyən bir diferensiasiyaya da diqqət yetirilir. Məsələn, Azərbaycanda ruslar, gürcülər yaşayır. Amma onların özlərinin dövləti var, mədəniyyətləri inkişaf edir. Elə xalqlar da var ki, onlar azsaylıdır, Azərbaycanda, qonşu ölkələrin ərazisində yaşayırlar. Onların mədəniyyətlərinin, adət-ənənələrinin qorunması çox vacibdir. Azərbaycanda, tarixən, bütün xalqlara, milli azlıqlara və etnik qruplara eyni - normal münasibət bəslənib. Azərbaycan dövləti ardıcıl və düzgün milli siyasət yeridib, milli azlıqların hüquqlarının təminatı sahəsində mühüm nailiyyətlər əldə edib. Dövlət tərəfindən atılan məqsədyönlü addımlar dinindən, millətindən asılı olmayaraq, Azərbaycan xalqının bütün dövrlərdə mehriban ailə, dost, qardaş olaraq yaşamaq ənənələrini daha da möhkəmləndirib.

Azərbaycan dövləti tərəfindən mədəniyyətlərarası dialoqun təşviqi məqsədilə həm beynəlxalq, həm də milli səviyyədə həyata keçirilən tədbirlər ölkəmizin beynəlxalq arenada nüfuzunu artırmaqla yanaşı, xalqımızın milli həmrəyliyi daha da möhkəmləndirir və ölkəmizi mədəniyyətləri qovuşduran məkan kimi beynəlxalq aləmə təqdim edir. Bir sözlə, Azərbaycan dövlətinin apardığı milli siyasət göstərir ki, xalqlar bir-biriləri ilə mehriban yaşaya bilərlər və bu baxımdan ölkəmiz dünyaya əsl nümunədir. (137)

2012-ci ildə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Folklor İnstitutunda Azsaylı xalqların folkloru bölməsi yaradılıb. Bu da Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların folklor nümunələrinin qorunub saxlanılmasında və gələcək nəsillərə ötürülməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Lakin elə folklor ənənələri var ki, birgə yaşayış prinsipindən irəli gələrək ümumi formaya düşməyə başlayıb. Bunların arasında başlıca olaraq toy ənənəsini göstərmək olar. Toy hər bir xalqın mədəniyyətinin, folklorunun ayrılmaz hissəsidir. Dünyanın hər yerində xalqların toy ənənələri əsrlərlə formalaşır, xalqın təmsilçisinə çevrilir. Milli azlıqların, hər mahalın, hətta, hər kəndin, elin vaxtı ilə özünə xas maraqlı adətləri indi vahid formada özünü göstərməyə başlayıb.

Əslində, elin adət-ənənələri üzrə toy-nişan və başqa yığıncaqlarda əhali onları hələ də xatırlayır, mədəniyyət evləri və klublar isə məhəlli folklor mədəniyyətindən həvəslə bəhrələnirlər. Yerli ənənələrə maraq baxımından regionun bədii kollektivləri bir çox bölgələrin folklor dərnəklərindən yaxşı mənada fərqlənir və doğma mənəvi irsə sadıq qalırlar.

Azərbaycanın etnik musiqi xəritəsi ilə bağlı hazırlanan məruzənin müəllifi, etnomusiqişünas, Azərbaycan Milli Konservatoriyasının dosenti Fəttah Xalıqzadə yazır ki, azsaylı xalqların zəngin musiqi folkloru Azərbaycanın mənəvi mədəniyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsini təşkil edir.

Etnomusiqişünaslıqda bu mürəkkəb və indiyə qədər öyrənilməmiş bir sahə, "Musiqi dünyası" adlı beynəlxalq elmi-publisistik jurnalın yaradıcılıq mərkəzi tərəfindən sənəşünaslıq doktoru, professor Tariyel Məmmədovun elmi rəhbərliyi altında həyata keçirilən "Azərbaycanın ənənəvi musiqi Atlası" layihəsinin mühüm hissəsini təşkil edir. Həmin nəhəng layihə, həmçinin, Azərbaycan musiqi folklorunun rəngarəng dialektlərini də ehtiva edir.

Elmi Tədqiqat Musiqi Kabineti (1930-cu illər), Bakı Musiqi Akademiyası və Azərbaycan Milli Elmlər Akade-

miyasının Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun zəngin tarixi tərcübəsinə (1960 - 1990-cı illər) əsaslanaraq yeni layihənin müəllifləri respublikanın folklor musiqisini bütün etnik rəngarəngliyi və tarixi qatları (arxaik, ənənəvi və müasir) ilə birlikdə toplanılması və öyrənilməsi məsələsini irəli sürmüşdür.

Qeyd etmək lazımdır ki, əmək, mərasim və mövsüm nəğmələri, layla və ağılar, lirik mahnılar və instrumental rəqs havaları hər bir mədəniyyət daxilində xüsusi təzahür formalarına malikdir. Müxtəlif xalqların folklorunda eyni janrların yeri və əhəmiyyəti də müxtəlifdir. (138)

Məsələn, ləzgilər, avarlar, saxurlar, rutullular arasında nağara-zurna dəstəsi tərəfindən icra olunan instrumental rəqs havaları aparıcı yer tutsa da, bu folklor mədəniyyətlərində mahnı janrının müxtəlif növ və şəkillərinə də rast gəlik (layla, ağı, mərasim nəğmələri, lirik mahnılar). Bu xalqları ümumi musiqi üslubu və çalğı alətləri (nağara, zurna, balaban, tütək, sipsi, tənbur) və eləcə də tipik melodiya formulları birləşdirir. Eyni zamanda, bəzən onlardan hər birinə məxsus fərqli çalarlar da sezilir və xüsusi tədqiqatlara mövzu ola bilər.

Ruslarla Volqa tatarları dil və din etibarı ilə bir-birindən seçilsələr də, onların tarixən, sıx ictimai-mədəni münasibətləri nəticəsində solo və ya xor oxumaları, uzun nəfəsli həzin mahnılar kimi ümumi cəhətlər meydana gəlmişdir. Fərqli cəhətlərə gəldikdə isə tatar xalq musiqisində pentatonikanın daha böyük və hətta, həlledici rolunu ilk növbədə qeyd olunmalıdır.

Ən qədim etnoslardan biri olan talışların musiqi folkloru zəngin janr və ifa xüsusiyyətləri ilə seçilir. Qadınlar tərəfindən ifa olunan, nisbətən, yaxşı qorunub saxlanmış əmək, toy, mövsümi mərasim nəğmələri, "halay"

mahnı-rəqsləri məlumdur. Bir çox mahnı nümunələri həm talış, həm də Azərbaycan dilində oxunur və bu, mədəniyyətərin sıx qarşılıqlı əlaqələrini əks etdirir.

Azərbaycanın bütün xalqlarının zəngin musiqi irsi etnomusiqişünaslıq fikrinin inkişafı və demokratik cəmiyyətimizin həmrəyliyi üçün xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Balakən rayonunun özünəməxsus milli musiqi aləti var ki, bu da yalnız Balakən və Zaqatalada istifadə olunur. Qədim zamanlardan bu vaxta qədər balakənlilər öz əlləri ilə düzəltdiyi iki simli tamburdan el şənliklərində, tütün, yun, qarğıdalı və fındıq təmizləyən iməciliklərdə musiqi aləti kimi istifadə etmişdir.

Tamburdan həm kişilər, həm də qadınlar istifadə edərək laylalar söyləmiş, Balakənə məxsus yerli rəqsləri ifa etmişlər. Bu adət rayonun bir çox kəndlərində (Mahamalar, Tülü, Talalar, Qabaqçöl), əsasən, istifadə olunur və qorunub saxlanılır. Toy məclislərinin sonrakı günü, adət-ənənələrimizə görə "Təzə gəlin tökən çayı içmək" üçün gələn qohumlar tamburun müşayiəti ilə əylənirlər. Keçən əsrin 30-cu illərindən balakənli söz ustası, Azərbaycan aşuqlarının I qurultayının iştirakçısı aşuq Sənəmin laylaları (bayatıları) hələ də dillərdə əzbərdir.

Azərbaycan daha bir multikulturalizm nümunəsini 2015-ci ilin aprelində nümayiş etdirdi. Aprelin 4-də Qusar Dövlət Ləzgi Dram Teatrı ilk dəfə dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəylinin "Arşın mal alan" əsərini ləzgi dilində səhnələşdirdi. Tamaşanın premyerası Qusar şəhər Mədəniyyət Evinin səhnəsində qoyuldu.

Qeyd etdiyimiz kimi, azlıqların milli-mənəvi dəyərlərinin - dil, din, adət-ənənə və s. qorunub saxlanılmasında dövlətimiz üzərinə düşən, həmçinin, üzərinə götürdüyü vəzifələri layiqincə yerinə yetirib, yetirir, bundan sonra

da eyni qaydada, həm də daha yüksək səviyyədə bunu davam etdirəcəkdir. Yuxarıda sadaladığımız tədbirlərin mütəmadi olaraq keçirilməsi bunun bir isbatıdır. Təbii ki, bu xüsusda müxtəlif səpkili tədbirlərin keçirilməsi, heç şübhəsiz, milli azlıqlarım adət-ənənələrinin, bir sözlə, mədəni irsinin qorunub saxlanılmasına birbaşa xidmət göstərsə də, burada başlıca məqsəd "çoxluq və azlıq" amilinin xalqlar arasında qardaşlığa, səmimi ünsiyyətə, mehriban birgəyaşayışa maneə olmadığını, əksinə, buna stimül verdiyini göstərməkdir. Əlbəttə, mütəmadi olaraq belə tədbirlərin keçirilməsi təqdirəlayiqdir və yüksək qiymətləndirilməlidir. Buna ən çox səy göstərən ölkələrdən biri, bəlkə də birincisi elə Azərbaycandır. Bu, danılmaz həqiqətdir. Əgər, dünyaya azlıq və ya çoxluğun fərqi (sözün bütün mənalarında) hiss edilməyən ölkə nümunə olaraq istənilsə, gəlin, səmimi etiraf edək ki, o da canımız Azərbaycandır.

Azərbaycan mətbuatında multikulturalizm ənənələri

Müasir Azərbaycan jurnalistikasında ixtisaslaşmanın zəif olması, bir çox hallarda isə olmaması ifadəsi həmkarlarımızın bəzən haqsız narazılığına səbəb olur. Əslində, narazılar haqlı deyillər. Əlbəttə, həyatımızın bir çox sahələrindən yazan və bu istiqamətdə artıq ixtisaslaşan jurnalist kontingentimiz formalaşmaqdadır. Amma bəzi sahələr də var ki, "qarışq" rənglərlə boyandığından çox vaxt nəyin nədən ibarət olduğunu ayırd belə edə bilmirsən. Ən həssas sahələrdən olan "milli münasibətlər" mövzusu ilə bağlı hər gün qəzetlərimizin "boyanmasına" baxmayaraq, problemin cəmiyyətə düzgün çatdırılmasında nöqsanlar kifayət qədərdir. Həmkarlarımız bu tip mövzularda nə yazıq ki, səthi yanaşır, problemin mahiyyətini subyektiv mülahizələri ilə əsaslandırmağa çalışırlar. Nəticədə, (milli münasibətlərlə, milli məsələlərlə bağlı) problemlərə qeyri-obyektiv mövqedən münasibət bildirilir, bir sıra reallıqlar və tarixi gerçəkliklər təhrif olunur. Belə hallara bir çox KİV-lərdə tez-tez rast gəlmək olur. Bu mövzulardan biri də multikulturalizmdir.

Multikulturalizm ümumbəşəri varlığın inkişafının əsaslarından biridir. Ötən əsrlərlə müqayisədə bu gün multikulturalizm termini bir qədər fərqli mənə daşıyır. Mədəni bərabərliyin təmin edilməsi, tolerantlığın inkişafında mühüm rol oynayan multikulturalizm sivilizasiyalar arasında dialoqu gücləndirir, ayrı-seçkiliyin qarşısını alır, fərqli mədəniyyətləri təmsil edən xalqların sülh şəraitində birgə yaşayışına müsbət təsir göstərir.

Azərbaycanda milli azlıqların öz məktəbləri, mədəniyyət mərkəzləri ilə yanaşı həm də çoxsaylı kütləvi informasiya vasitələri vardır.

XX əsrin əvvəllərində, xüsusən, 1905-1907-ci illər I Rus inqilabı dövründə Azərbaycanda mətbuat sürətlə inkişaf etməyə başladı. Bu dövrün mətbuatı, eyni zamanda, özündə müxtəlif ideyaları və baxışları əks etdirirdi.

XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq, Azərbaycanda rus dilində qəzetlər nəşr edilməyə başladı. Artıq, 1905-1907-ci illərdə 70-dən çox qəzet və jurnal rus dilində nəşr edilirdi. (139.27)

Eyni zamanda, XX əsrin əvvəllərində erməni dilində həm Bakıda, həm də əyalətlərdə bir sıra mətbu orqanlar fəaliyyət göstərirdi. Həmçinin, gürcü dilində nəşr edilən mətbuat orqanları da var idi. (139.29)

XX əsrin əvvəllərində (1907) Bakıda polyakların da bir qəzeti ("Faris") öz nəşrini davam etdirirdi.

1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurulduqdan 17 ay sonra "Mətbuat Nizamnaməsi"nin qəbulu ölkədə mətbuatın inkişafı üçün bütün maneələri aradan götürdü. Bununla da mətbuat azadlığının həyata keçirilməsini reallaşdırdı. Professor Şirməmməd Hüseynovun hesablamalarına əsasən, müstəqillik illərində (1918-1920) ölkə ərazisində 150-yə qədər mətbuat orqanı nəşr edilirdi. Bunların 60-dan çoxu Azərbaycan, 70-dən çoxu rus, təxminən, 14-15 mətbuat orqanı isə digər dillərdə çap olunurdu. Azərbaycan dilində çap olunan mətbuat orqanlarından "Azərbaycan", "Azərbaycan füqərası", "Al bayraq", "Açıq söz", "Bəsirət", "Qardaş köməyi", "El", "Zəhmət sədasi", "Gənc işçi", "Gələcək", "Millət", "Türk sözü", "Həqq sədasi", "Xalq sözü", "Zəhmət həyatı", "Şeypur" və s. adları çəkmək olar. 1918-1920-ci illərdə

müxtəlif mövqedə olanların 7-8 mətbuat orqanı nəşr olunurdu ("Yedinaya Rossiya", "Znamya truda", "İskra", "Naşe vremya", "Vperyod" və s.). Bu göstərici də mətbuat azadlığının Azərbaycanda necə yüksək səviyyədə həyata keçirilməsindən xəbər verir. (139.26,27)

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1992-ci ilin sentyabrında verdiyi Fərmanın 10-cu bəndində bildirilir ki, Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkəti ölkədə yaşayan azsaylı xalqların və etnik qrupların ədəbiyyatını, folklorunu, əmək və həyatını işıqlandıran teleradioqramları təşkil etsin, habelə ləzgi, talış və kürd dillərində "Respublika yenilikləri", yerli radioqovşağı ilə azsaylı xalqların dillərində gündəlik verilişlərin getməsinə təmin etsin.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra milli azlıqların mətbuat sahəsindəki fəaliyyəti ardıcıl və davamlı olmuşdur. Onlardan bəzi nümunələri təqdim edirik: "Ok" (rus dilində), "Tolişi sədo" (talış dilində), "Dengü kurd" (kürd dilində), "Samur" (ləzgi dilində), "Şəlalə" (Qaxda nəşr olunur, gürcü dilində yazılar çap edir) və s. (139.30)

Ölkəmizdə milli azlıqların məsələləri ilə məşğul olan 50-dək qeyri-hökumət təşkilatı, mədəniyyət mərkəzləri, xeyriyyə cəmiyyətləri və s. ictimai birliklər fəaliyyət göstərir. Azərbaycanda yaşayan etnik icmaların dilində 15, rus dilində isə 30-dan çox qəzet və jurnal nəşr olunur. Telekanallarda milli azlıqların etnik mədəni həyatı, etnoqrafiyası barədə müntəzəm materiallar hazırlanır. Milli azlıqların sıx yaşadığı 5 bölgədə isə yerli teleradio kanalları fəaliyyət göstərir.

Bakının "Araz" radiosu da bu problemlərə daim diqqət ayırır. Onun dalğalarında müxtəlif dillərdə sisteməlik olaraq yeniliklər verilir: rus dilində - hər gün, gürcü dilində

- 2, 4 və 6-cı, kürd və talış dillərində - 2 və 4-cü, erməni dilində isə 1 və 6-cı günlər verilişlər efirə gedir.

Milli azlıqların yayım vasitələrindən istifadə hüquqları istər beynəlxalq sənədlərdə, istərsə də ayrı-ayrı ölkələrdə fəaliyyət göstərən telekompaniyaların (əsasən, dövlət və ictimai) fəaliyyət proqramlarında geniş əks olunub. Məsələn, İsveç İctimai Televiziya Kampaniyası Nizamnaməsinin proqram bölməsində USVT-nin (qısaldılmış adı) müxtəlif keyfiyyətli proqramları əks etdirməsi nəzərdə tutulub. Proqramlar var qüvvəsi və rəngarəngliyi ilə əhalinin əksər təbəqələrini əhatə etməlidir. Milli azlıqlarla bağlı proqramlar elə vaxtda verilməlidir ki, ona hamı baxa bilsin. İmiqrantlar və azlıqların dillərində xidmətlərə gəldikdə isə bunlara da ciddi fikir verilir. (140)

2001-ci il mayın 14-də Avropa Şurasının təşəbbüsü ilə "Zuğulba" Gənclik və Turizm İstirahət Mərkəzində "Etnik qruplar arasında dialoq" mövzusunda Dəyirmi Masa təşkil olunmuşdu. Avropa Şurasının "İnamın yaradılması" Proqramı çərçivəsində keçirilən toplantıda Azərbaycan da yaşayan bir çox azsaylı xalqların mədəniyyət mərkəzlərinin rəhbərləri də iştirak etmişlər. Əcnəbi qonaqların toplantı iştirakçılarına "Azərbaycanda milli azlıqların elektron KİV açmasına hər hansı bir maneə varmı" sualına "yox", deyə milli azlıqların nümayəndələri tərəfindən birmənalı cavab verilmişdir. Göründüyü kimi, dövlət onlara azad mətbuat yaratmaqda belə heç bir maneə yaratmır. Hətta, birbaşa dövlətin orqanı kimi işıq üzü görən rəsmi qəzetlərdə də milli azlıqların məişəti, adət-ənənələri haqqında materiallar çap olunur.

Televiziya və radio yayımında müxtəlif dillərin istifadəsini və yaxud cəmiyyətin, habelə, onun ayrı-ayrı təbəqələrinin sosial, elm, təhsil, mədəniyyət, əyləncə və digər

sahələrdəki ümumi maraqlarını təmin etməyə, söz və fikir azadlığını, müxtəlif baxış və əqidələri əks etdirməyə yönəlmiş, doğru məzmunlu, tarazlaşdırılmış informasiyalar hazırlamaq, bu informasiyaları yayımlamaq məqsədi ilə 28 sentyabr 2004-cü il tarixində "İctimai televiziya və radio yayımı haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu qəbul olunmuşdur. Həmin Qanunun 12.3-cü və 13.2-ci maddələrinə əsasən, ictimai yayım proqramlarına Azərbaycan Respublikası ərazisində yaşayan milli azlıqların dillərində verilişlər də daxil edilir. Proqramlar millimənəvi dəyərləri, milli adət və ənənələri, mədəniyyət və incəsənətin bütün rəngarəngliyini özündə əks etdirməlidir.

"Kütləvi İnformasiya Vasitələri haqqında" Qanunun 10-cu maddəsinə əsasən, milli, irqi, sosial ədavəti, yaxud, dözülməzliyi təbliğ etmək məqsədilə KİV-dən istifadəyə yol verilmir.

"İctimai televiziya və radio yayımı haqqında" Qanunun 7.0.7-ci maddəsinə uyğun olaraq, dini və irqi ayrı-seçkiyliyi təbliğ edən proqramların yayımlanmaması ictimai yayımçının vəzifəsi kimi müəyyən olunmuşdur.

"Televiziya və radio yayımı haqqında" Qanunun 11.5-ci maddəsinə müvafiq olaraq, teleradio yayımı sahəsində Milli Televiziya və Radio Yayımı Şurası belə təbliğatın yol verilməməsinə nəzarət edir.

İctimai Televiziya yaranan gündən bu şirkətdə Milli Azlıqlar üçün Verilişlər Departamenti fəaliyyət göstərir. Azərbaycan dövlətinin demokratik və tolerant siyasətinin nəticəsidir ki, ölkə tele-məkanında ilk dəfə olaraq, məhz, İctimai Televiziyada ölkədə yaşayan xalqların və etnik qrupların maddi mədəniyyət nümunələrini, milli məişətini geniş ictimaiyyətə çatdırmaqla televiziya uzun əsrlər

boyu ölkəmizdə yaşayan, hətta, onun bir və bir neçə kəndində məskunlaşan, sayı bir neçə mindən artıq olmayan bu zəngin etnik müxtəlifliyi dünya ictimaiyyətinə ünvanlayır. Bundan başqa, Departamentin təqdimatında "Körpü", "Bura vətəndir", "Danışan tarix" və s. verilişlər də tamaşaçılar tərəfindən maraqla izlənilir.

"İctimai Televiziya və Radio" cəmiyyətin bütün təbəqələrinin maraqlarını ifadə edən, tamaşaçıya və dinləyiciyə, yalnız, həqiqəti çatdıran, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasına və siyasi plüralizmə əsaslanan kütləvi informasiya vasitəsi olduğuna görə, ölkə tele-məkanında ilk dəfə olaraq, məhz, İctimai Televiziyada milli azlıqlar üçün müxtəlif məzmunlu və formatlı verilişlər yayımlanırdı. İstedadlı jurnalistlər və rejissorlar tərəfindən hazırlanan verilişlərdə milli azlıqların, azsayılı xalqların və etnik qrupların tarixi, adət-ənənəsi, dini, dili, mədəniyyəti, folkloru, mətbəxi haqqında məlumatlar geniş əksini tapırdı. Azərbaycanın etnik xəritəsində xüsusi yeri olan və ölkəmizin Şimal bölgəsində yaşayan ləzgilər, tatlar, Cənub bölgəsində yaşayan talışlar, etnik rəngarəngliyinə görə fərqlənən Zaqatala və Qax rayonlarında yaşayan avarlar, ingiloylar, axaxlar, Azərbaycanın Qafqaz dilləri ailəsinin ləzgi qrupuna daxil olan saxurlar, Qəbələ rayonunda yaşayan udinlər, əsrlər boyu Azərbaycan xalqı ilə qardaşlıq və dostluq şəraitində yaşayan dağ yəhudiləri, XX yüzillikdə ağır məhrumiyyətlərlə qarşılaşan, bir neçə dəfə deportasiyaya məruz qalan vətən, yurd sevgisi ilə yaşayan Axıska türkləri, ölkəmizdə yaşayan milli azlıqların nümayəndələrindən olan ruslar, ukraynalılar, polyaklar, almanlar, gürcülər, tatarlar, eləcə də taleyini əbədi olaraq yurduмуza bağlayan digər xalqlar haqqında hazırlanan verilişlər, təkcə, həmin xalqların nümayəndələri

tərəfindən deyil, bütövlükdə, cəmiyyətimiz tərəfindən də çox maraqla qarşılanırdı. (146)

Sonralar bir müddət müəyyən səbəblərdən bu cür verilişlərin hazırlanmasında fasilə yaranmışdı. Lakin son aylarda efirə vəsiqə qazanan bir sıra maraqlı proqramlar sırasında azsaylı xalqlarla bağlı verilişlərə də geniş yer verilir. Artıq, yenidən ölkəmizdə yaşayan azsaylı xalqların və milli azlıqların adət-ənənələri, eləcə də onların musiqiləri geniş təbliğ olunur. "Yeni Gün" səhər proqramında hər gün saat 9.50-də ölkəmizdə yaşayan müxtəlif xalqların dillərində mahnı çəlengi təqdim edilir. Onu da qeyd edək ki, Şirkətin "Çarçifilm" Departamenti-nin əməkdaşları demək olar ki, hər ay azsaylı xalqların həyatı, mədəniyyəti və məişəti mövzusunda filmlər hazırlayır, tamaşaçılara təqdim edirlər.

"Televiziya və radio yayımı haqqında" Azərbaycan Respublikasının 25 iyun 2002-ci il tarixli Qanununa əsasən, ölkə ərazisində teleradio yayımı bu Qanuna uyğun olaraq verilən xüsusi razılıq (lisenziya) əsasında həyata keçirilir və xüsusi razılıq (lisenziya) teleradio yayımı sahəsində yeganə hüquqi sənəd olaraq özündə, həmçinin, teleradio yayımının dili (dilləri) haqqında məlumatı əks etdirir.

Azərbaycanda milli azlıqların dillərinin qorunmasında, millətlərarası dözümlülüyün yaradılmasında informasiya vasitələrinə böyük rol ayrılmışdır. Milli azlıqların kompakt yaşadığı bölgələrdə yerli televiziya kanalları fəaliyyət göstərir və dövlət büdcəsi ilə maliyyələşən müntəzəm radio verilişləri yayımlanır (avar, gürcü, kürd, ləzgi, rus, erməni, talış və s. dillərdə). Eyni zamanda, həmin dillərdə qəzet və jurnallar nəşr edilir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2004-

cü il 5 avqust tarixli 108 sayılı Qərarı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan dilinin orfoqrafiya qaydaları", Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 21 avqust tarixli 355 sayılı Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ilə təminatı Proqramı (2005-2007-ci illər)" kimi sənədlərin qəbulu Azərbaycan dilinin gücləndirilməsinə yönəlmiş qanunvericilik tədbirləri kimi nəzərdən keçirilə bilər.

Sözügedən Proqramın 2.2-ci bəndinə müvafiq olaraq, bu proqramda qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq və vahid informasiya mühitindən səmərəli istifadənin təmin edilməsi üçün tədris prosesində Azərbaycan dilində istifadə edilən müasir elektron tədris materiallarının, elektron dərsliklərin, elektron kitabxanaların, rəqəmli tədris resurslarının işlənilib hazırlanması, yayılması, tətbiqi və Azərbaycan dilində olan tədris və elmi-metodiki nəşrlərdə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sahəsi üzrə terminologiyanın hazırlanması və elmi dövriyyəyə daxil edilməsi zəruri hesab olunmuşdur.

Azərbaycanda 16 yerli telekanal (bunlardan 2-si dövlət, 14-ü isə özəl telekanaldır), 9 yerli radiostansiya (2-si dövlət, 7-si isə özəldir), 5 xarici telekanal (2-si rus, 3-ü türk) və 5 xarici radiostansiya ("Azadlıq", "Amerikanın səsi", "Bi-Bi-Si", "Rossiya", "Frans-press") fəaliyyət göstərir. Bunlardan Azərbaycan Dövlət radiosu ilə milli azlıqların dillərində aşağıdakı həcmdə verilişlər yayımlanır: Bir ay ərzində ləzgi, talış və kürd dillərində (hər biri ayrı-ayrılıqda) 1 saat 20 dəqiqə, gürcü dilində 2 saat 40 dəqiqə, erməni dilində 1 saat 30 dəqiqə, rus dilində 15 saat verilişlər yayımlanır.

Bütün ölkə ərazisində yayımlanan özəl kanallardan

ANS, Lider, Azad Azərbaycan və Spacedə rus dilində yayımlanan verilişlərin həcmi gün ərzində yayımlanan verilişlərin 25-30%-ni təşkil edir. Regional telekanallarda (10 regional kanal var) rus dilindəki verilişlərin həcmi 25-40% təşkil edir.

Milli azlıqların kompakt şəkildə yaşadığı rayonlarda - Xaçmazda Xaçmaz TV, Qubada Xəyal TV və Qütb TV, Lənkəranda Cənub TV, Zaqatalada Aygün TV adlı yerli telekanallar fəaliyyət göstərir.

Balakən rayonunda yerli radio ilə avar dilində, Xaçmaz rayonunda isə ləzgi və tat dillərində verilişlər yayımlanır.

Bunlardan əlavə, istər dövlət, istərsə də özəl teleradio kanallarında musiqili, sənədli və etnoqrafik xarakterli verilişlərdə milli azlıqların dillərindən geniş istifadə olunur.

Milli Televiziya və Radio Şurası ölkədə yayımlanan teleradio yayımçılarına milli azlıqların hüquqlarına hörmətlə yanaşmağı tövsiyə edir, yeni yaranacaq teleradio kanallardan milli azlıqların dillərindən istifadəyə meyilli yayımçılara üstünlük verir. (141)

Avropa Komissiyasının maliyyələşdirdiyi "Cənubi Qafqaz əlaqələri və vətəndaş həmrəyliyi" layihəsi çərçivəsində ölkə mətbuatında milli azlıqlar haqqında dərc olunan materialların sayı və mahiyyəti ilə bağlı 2002-ci il 1 - 31 dekabr və 2003-cü il 15 yanvardan 15 fevrala qədər monitoring aparılıb. Monitoring zamanı məşhurluq reytinginə və bu mövzuya daha çox müraciət etmələrinə görə 8 qəzet tədqiq olunub. Bunlar - "Xalq qəzeti" və "Yeni Azərbaycan" (iqtidar), "Azadlıq" və "Yeni Müsavat" (müxalifət), "Şərq", "525-ci qəzet", "Zerkalo", "Exo" (sonuncu iki qəzet rus dilində nəşr edilir) qəzetləridir. Təhlil üçün elektron KİV-lər sırasından dövlət telekanalı olan AzTV-1 və Araz radiostansiyası, müstəqil telekanallardan

isə ANS və Space seçilib.

Qəzetlərdəki xəbərlər, reportaj, analitik məqalələr, oçerklər, müsabiqələr, müraciətlər, mətbuat konfransları və s. tədqiq olunub. Teleradio kanallarında isə informativ-analitik, hüquqi, siyasi, tarixi-mədəni proqramlar və mətbuatın şərhı və s. araşdırılıb.

Monitoring zamanı aydın olub ki, 2002-ci ilin 1 - 31 dekabr tarixlərində "Xalq qəzeti" 21, "Yeni Azərbaycan" qəzeti 7, "525-ci qəzet" 30, "Şərq" 15, "Exo" 38, "Zerkalo" 18, "Yeni Müsavat" 31, "Azadlıq" qəzeti 18 dəfə öz səhifələrində müxtəlif xarakterli materiallar yerləşdiriblər. Burada onların ümumi-nəzəri və tarixi materialları ilə yanaşı, etnik və dini ümumiliklərin müasir vəziyyəti, ictimai təşkilatların tədbirləri haqqında məlumat və s. verilib.

Elektron KİV-lərə gəlincə, 2003-cü il 15 yanvardan 15 fevraladək milli azlıqlarla bağlı verilişlərin ümumi miqdarı AzTV-1-də 30, Araz radiostansiyasında 39, ANS-də 10 və Space -də 28 olub.

Göründüyü kimi, etnik problem Azərbaycan KİV-ləri üçün prioritet mövzu deyildir. Azərbaycan KİV-ləri öz materiallarında bu və ya digər dərəcədə bütün əsas etnik problemlərə diqqət ayırırlar. Burada kürdlər, ləzgilər, yəhudilər, talışlar haqqında tez-tez məlumatlar verilib. Avar, tat, saxur, ingiloy, gürcü, alman və başqaları haqqında 1-2 material qeyd olunub. (142)

Məsələn, "Zerkalo" qəzetinin 10 dekabr 2002-ci il tarixli sayında yazıçı və jurnalist Vlaidir Flomer ilə "Soxnut" təşkilatının keçirdiyi görüşün reportajı verilmişdir. Burada qeyd olunur ki, Azərbaycan yəhudilərin yaşaması üçün dünyanın ən təhlükəsiz və sakit ölkələrindən biridir, bu millətin və əhalinin nümayəndələri bir-birinə hörmət və məhəbbətlə yanaşırlar. Ümumdünya Yəhudi

Agentliyinin direktoru Gior Rommun söylədiyi "Azərbaycan - yəhudilər üçün əlverişli ölkədir" ifadəsi "Zerkalo" qəzetinin başlığına çıxarılmışdır. G.Rommun sözlərinə görə, Quba rayonunda ən qədim yəhudi icması yaşayır, onun yaşı 1600 ildir: "Mən, Qubaya, məhz, onun üçün getmişdim ki, görüm, oradakı yəhudilərin özəlliyinin qorunub saxlanması üçün yəhudi dövləti nə edə bilər". (143)

Qəzet və teleradio kanallarının əksəriyyəti Avropa Şurasının Azərbaycan üzrə məruzəçisi Martines Kassanın mətbuat konfransında dediyi sözləri veriblər: "Mən görüşlər zamanı 100% əmin oldum ki, Azərbaycandakı etnik azlıqlar özlərini ölkənin tam hüquqlu vətəndaşı hesab edirlər. Onlar vəziyyətlərindən razıdırlar. Öz mədəni irsini qorumaq məqsədilə Azərbaycan hökuməti ilə əməkdaşlıq edən udinlər yaxşı əyani nümunədirlər. Azərbaycan hökuməti onların mədəniyyətinin inkişafı üçün vəsait ayırıb". (137)

Keçən əsrin otuzuncu illərində Lənkəran şəhərində yerli radio talış dilində efirə çıxır və "Sıə tolış" adlı yerli qəzet də talış dilində nəşr edilirdi. Astara, Lerik və Masallı rayonlarının yerli qəzetləri də Azərbaycan və talış dillərində nəşr olunurdu. Bakıda - Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatının nəzdində azlıqda qalan xalqların dillərində kitabların nəşri ilə bağlı ayrıca şöbə yaradılmış və bu şöbə talış dilində yüzlərlə elmi və bədii kitablar nəşr etdirmişdir. (59)

"Samur" qəzetinin 30 may 2009-cu il sayında Gənclər və İdman Nazirliyi tərəfindən Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin Mədəniyyət Mərkəzində "Azərbaycan bizim ümumi evimizdir" devizi altında ölkədə yaşayan xalqların və etnik qrupların yaradıcı gənclərinin iştirakı ilə keçirilən

festival haqqında məqalə yerləşdirilib. Məqələdə deyilir: "Bir-birindən maraqlı və rəngarəng nömrələr təqdim edən ləzgi, yəhudi, rus, tatar, ingiloy icmalarının musiqi kollektivləri öz maraqlı çıxışları ilə zala xoş ovqat gətirdilər. Mahnı və rəqslər alqışlarla qarşılandı. Ən gurultulu alqışları isə "Suvar" Ləzgi Mahnı və Rəqs Ansamblı qazandı. Ansamblın qızlarının ifa etdikləri "Pərizadə" xalq mahnısı və rəqsi, eləcə də, oğlanlar qrupunun "İgidlər" rəqsi yaxşı qarşılandı. Peşəkarlıq nümayiş etdirən kollektivlər arasında Qusar rayonunun "Qayi bulaq" ansamblı və "Lezginka" rəqs qrupu xüsusi ilə seçilmişdir. (144)

"Aziz" Azərbaycan-İsrail Dostluq Cəmiyyəti "Azərbaycan-İsrail" adlı qəzet, Qırmızı Qəsəbədəki "Yedinstvo" ("Birlik") cəmiyyəti isə "Qudyal" adlı jurnal nəşr edir.

Azərbaycanda "Kürdün səsi" - "Dənqeyi kürd" adlı qəzet nəşr olunur. Qəzetdə kürd ədəbiyyatı, tarixi ilə bağlı silsilə yazılar verilir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 31 iyul tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilən "Azərbaycan Respublikasında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Konsepsiyasının "Kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafına dövlət dəstəyinin sahələri" (V) bölməsində dövlətin, əsasən, hansı sahələr üzrə proqram və layihələrin həyata keçirilməsini dəstəklədiyi xüsusi qeyd olunur. Burada da "Dini və milli tolerantlıq, millətlərarası münasibətlərin inkişaf etdirilməsi" xüsusi bənd kimi göstərilir. 2009-cu ildən bu günədək ildə iki dəfə (Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Günü və Yeni il, Novruz bayramı) jurnalistlər üçün fərdi müsabiqə zamanı "Dini və milli tolerantlıq, millətlərarası münasibətlərin inkişaf etdirilməsi" mövzusunda yüzlərlə məqalə təqdim olunmuşdur. Bu yazılar, eyni zamanda, müəlliflərin çalışdığı

ları KİV-lərdə işıq üzü görmüş və bilavasitə ictimaiyyət tərəfindən oxunmuşdur. (151)

Milli azlıqların dini etiqad azadlığının təmin edilməsi

Azərbaycan bir çox millətlərin və dini konfessiyaların dinc yanaşı yaşamasının unikal nümunəsidir. Heç şübhəsiz ki, bu ənənənin kökləri tarixin dərinliklərinə gedib çıxır. Hələ, eramızın birinci yüzilliyinin ortalarında xristianlığın ilk ardıcılıqları Azərbaycana pənah gətirmiş və sonradan burada yaranan Alban kilsəsinin əsasını qoymuşlar.

Ölkə əhalisinin 96%-ni müsəlmanlar, 4%-ni isə digər dinlərin nümayəndələri, o cümlədən, protestantlar, pravoslavlar, alban-udin kilsəsi nümayəndələri, yəhudilər, bəhailər, molokanlar, krişnaidlər və s. təşkil edirlər.

Azərbaycan ərazisində istər dövlət qeydiyyatından keçmiş, istərsə də qeydiyyatı olmayan fəaliyyət göstərən bütün dini icmalar arasında qeyri-islam təmayüllü dini icmalar cəmi 2% (protestantlar - 0,85%, pravoslavlar - 0,25%, yəhudilər - 0,46%, bəhailər - 0,19%, molokanlar - 0,19%, krişnaidlər - 0,06%) çəkiyə malikdirlər.

Bu gün dünyada qorxulu bir tendensiya qara kabus kimi başımız üzərində dolanmaqdadır. Dinlərarası ədavət toxumu səpmək istəyənlər yorulmadan "fəaliyyət dairələrini" genişləndirməkdədirlər. "Əl-Qaidə", "Taliban", "Əl-Nisra", "İŞİD"... bu "fəaliyyətin" cürcətiləridir. Onlar unudurlar ki, bütün səmavi dinlərin əsas vəzifəsi insanların saflığa, paklığa, düzgünlüyə - insanlığa səsleməkdən ibarətdir. Heç bir din, xüsusən də bütün bəşəriyyətə ünvanlanan islam dini insanlar arasında ədavət toxumu səpilməsinə, yeni-yeni münaqişə ocaqlarının yaranmasına, günahsız insanların qətlə yetirilməsinə əsla haqq qazandıra bilməz. Əksinə, bu kimi hallar qətiyyətlə pislənilib və

lənətlənib. Görünür, bütün bunların əksini etmək "böyük maraqların" öz dövlət marağındadır. Amma unudurlar ki, bunun əks "bumeranq effekti" daha amansız olur. Tarix dəfələri buna şahidlik edib.

Böyük zəka sahibləri, görkəmli dövlət və ictimai-siyasi xadimlər dini dəyərlərə həmişə yüksək önəm veriblər, onu düzgün qiymətləndirməyi bacarıblar. "Qurani-Şərifin bizə verdiyi tövsiyələr, dərs, göstərdiyi yollar paklığa, düzlüyə, doğruluğa, sədaqətə, qəhrəmanlığa, cəsarətə, cəsurluğa dəvət edən tələblərdir, tövsiyələrdir". Bu fikirlər xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevə məxsusdur. O, dinimizin saflığının qorunub saxlanılmasında olduqca böyük işlər görmüşdür. Ümummilli liderin dini-mənəvi dəyərlərə qayğısı bu gün də, yəni onun yoxluğunda da hiss olunmaqdadır. Ulu öndərin layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyevin bu gün dinə, dini dəyərlərə, din-darlara olan münasibəti, dini abidələrin qorunub saxlanılmasında, bərpa edilməsində, yenilərinin tikilib istifadəyə verilməsində gördüyü işlər fikrimizin təsdiqi kimi də qəbul oluna bilər.

Azərbaycan ərazisində yaşayan çoxsaylı etnik və dini qruplar arasında möhkəm əlaqələrin formalaşmasında onların tale ümumiliyi amili də böyük rol oynamışdır. Tarix boyu Azərbaycanda yaşayan xalqlar dəfələrlə qüdrətli dövlətlərdən asılı vəziyyətə düşmüş və yaranmış şərait onları, dünyagörüşlərindəki fərqlərə baxmayaraq, bir-birinə yaxınlaşmağa vadar etmiş, bir-biri ilə yaxın ünsiyyətdə olmuşlar.

Ölkəmiz demək olar ki, hər il dinlərarası dialoqun vacibliyi haqqında keçirilən beynəlxalq konfranslara, elmi simpoziumlara və s. tədbirlərə ev sahibliyi edir. Bu baxımdan, Azərbaycan dini sərbəstlik və tolerantlığa görə

qabaqcıl dünya ölkələrinə əsl nümunə ola bilər. Respublikamızın müstəqil dövlətçiliyi bərpa olunduqdan sonra, mədəniyyətimizə təsir edən müxtəlif amillərdə Şərqlə və Qərbin sintezi və ahəngini qoruyub saxlamaqla, islam və mədəniyyətin əsrlərin sınağından çıxmış qarşılıqlı təcrübəsi bizim üçün böyük örnekdir.

Müxtəlif mədəniyyətləri və sivilizasiyaları dini mənsubiyyətlərinə görə bir-birindən fərqləndirmək adət halını almışdır. Belə olduğu təqdirdə də dinlərarası fərqlərin daha çox qabardılmasının şahidi oluruq. Halbuki, yalnız dini təsəvvürlərin müqayisəli təhlili əsasında müxtəlif mədəniyyətlər və sivilizasiyalar arasında dialoqun mühüm tərkib hissəsi kimi dinlərarası dialoq prosesinin bəşəriyyət üçün köklü şəkildə fərqli perspektivlərini müəyyən etmək mümkündür. (148)

Dini sahədə dialoq həm bir dini sistem daxilində, həm də müxtəlif (burada, yalnız, monoteist dünyagörüşlü) dinlərarası baş verən bir prosesdir. Deməli, ünsiyyətqurma metodu kimi, dini dünyagörüş daşıyıcılarının həm daxili, həm də xarici münasibətlər sistemində dialoq və əməkdaşlığa ehtiyacları qaçılmaz bir zərurətdir. Lakin bu və ya digər dini sistemdə dialoq və əməkdaşlıq üçün hansı zəminin mövcud olmasının din mənsublarının fəaliyyətlərində əsas təşkil edərək araşdırılması böyük əhəmiyyətə malik bir məsələdir.

Dini dünyagörüşdə dialoq və əməkdaşlıq məsələləri aşağıdakı amillərin nəzərə alınmasını zəruri edir:

- Dinlərarası dialoq prosesinin dini və siyasi aspektləri bir-birindən fərqləndirilməlidir. Çünki dinlərarası dialoqun dini aspekti, yalnız, eyni tipli müxtəlif dini sistemlər arasında gerçəkləşdirilməsi mümkündür;

- eyni tipli müxtəlif dini dünyagörüşlərin məzmun və

mahiyyəti bu dinlərə mənsub insanların qarşılıqlı münasibətlərində dialoq və əməkdaşlıq meyarı kimi çıxış edə bilər. Halbuki, dinlərarası dialoqun siyasi aspektinə görə, bu prosesin müxtəlif tipli dinlər arasında da gerçəkləşdirilməsi zərurəti qaçılmazdır;

- dini dünyagörüşdə dialoq və əməkdaşlıq məsələsi, təkcə, dinlərarası problem olmayıb, tarixi inkişaf prosesində hər bir dini sistem daxili münaqişə və fikir ayrılığı üçün də aktualdır. Məhz, dini dünyagörüş daxilindəki ifrat təəssübkeşlik və fanatizm hallarını aradan qaldırmaq, habelə, bir din mənsublarının başqa din mənsubları ilə dialoq və əməkdaşlıq mühitini təmin etmək üçün dözümlülük mədəniyyəti "açıq cəmiyyət"i təmin edən şərtlərdəndir;

- dinlərarası dialoq və əməkdaşlıq sekulyar əsaslarla ümumbəşəri, humanist dəyər, mənəvi birliyə dəvət səciyyəsi daşmalıdır. (149)

"İslam sivilizasiyası Qafqazda" mövzusunda keçirilən Beynəlxalq simpoziumda Ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir: "Dünyada bir çox böyük dinlər mövcuddur. Hər dinin özünəməxsus yeri var. Biz azərbaycanlılar, islam dini ilə fəxr edərək, eyni zamanda, heç vaxt başqa dinlərə qarşı mənfi münasibət göstərməmişik, düşmənçilik etməmişik, ədavət aparmamışıq və heç bir başqa xalqı da öz dinimizə itaət etməyə məcbur etməmişik. Ümumiyyətlə, başqa dinlərə dözümlülük, başqa dinlərlə yanaşı və qarşılıqlı anlaşma şəraitində yaşamaq islam dəyərlərinin xüsusiyyətidir. Bu, tarix boyu Azərbaycanda da, Qafqazda da öz əksini tapmışdır. Azərbaycanda İslam dini ilə yanaşı, xristian, yəhudi dini də əsrlər boyu yaşayıb və indi də yaşayır. Qafqazda da bu mənərə var. Hesab edirik ki, insanlar hansı dinə, hansı mədəniyyətə

mənsubluğundan asılı olmayaraq, bütün başqa mədəniyyətlərə, dinlərə, mənəvi dəyərlərə də hörmət etməli, o dinlərin bəzən kiməsə xoş gəlməyən adət-ənənələrinə dözümlü olmalıdırlar". Ümummilli liderin fikirlərindən aydın olur ki, heç vaxt inamımızdan, dinimizdən uzaqlaşmayacağıq və bu mənəvi mənbələrimizdən istifadə edərək gələcəyimizi quracağıq.

Sovet rejiminin dağılması regionda dini dözümlülük ənənələri üçün əsl sınağa çevrildi. Bu proseslərin nəticəsində keçmiş müttəfiq respublikaların xalqları müstəqilliklə yanaşı, əsil dini etiqad azadlığı da əldə etdilər. Azərbaycandakı mövcud tolerantlığın əsasları üçün ən böyük təhlükəni erməni təcavüzü yaradırdı. Onların bu işi minlərlə dinc sakinin ölümünə və bir milyondan çox soydaşımızın doğma yurdlarından didərgin düşməsinə səbəb oldu. Azərbaycan-Ermənistan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi dini zəmində baş verməyə də, ermənilərin dini lideri I Vazgen praktiki olaraq separatçı hərəkatı qızışdıran şəxslərdən biri olmuşdur.

Barışmaz erməni separatizminin ideoloqları hər imkandan istifadə edərək, Qərbbə və Rusiyaya belə bir mif təlqin etməyə çalışırdılar ki, guya, Azərbaycandan "islam təhlükəsi" gözlənilir. Digər tərəfdən, Azərbaycanda anti-müharibə və hətta, ermənipərəst meyillərin yayılması üçün bəzi qüvvələr respublikanın müsəlman əhalisinin xristianlaşdırılmasından istifadə edirdilər. Şübhəsiz ki, belə hərəkatlar dinlərarası dialoqun möhkəmlənməsinə xidmət etməirdi. Lakin bu hadisələr respublikadakı dini konfessiyalar arasında olan münasibətlərə həlledici mənfi təsir göstərə bilmədi. (150)

Bu gün də Azərbaycanda tolerantlıq, dinlərarası dözümlülük, hər bir şəxsin azad şəkildə dini etiqad hüququ

geniş şəkildə qorunur. Minilliklər ərzində Azərbaycanda müxtəlif dinlərə mənsub vətəndaşlar dinc, bərabər şəkildə yaşayıblar və yaşamaqdadırlar. Bu sahədə heç bir qarşıdurma olmayıb. Azərbaycan xalqının 96 faizinin islam dininə etiqad etməsinə baxmayaraq, ölkədə xristianlar, yəhudilər öz tarixi ənənələrini qoruyub saxlaya biliblər. Bu, bir tərəfdən Azərbaycan xalqının tarixi tolerantlıq ənənələrinin aydın göstəricisi, digər tərəfdən də Azərbaycan dövlətçiliyinin tolerantlığa yönəldilmiş siyasətinin nəticəsidir. Azərbaycan müstəqilliyini yaşadığı ilk anlardan ölkədə həmişə dini etiqad azadlığı olub. "Dini etiqad azadlığı" haqqında Qanun qəbul olunub, bu qanunun təkmilləşdirilməsi üçün bir sıra əlavə və dəyişikliklər edilib. Dini etiqad azadlığının təmin olunması ilə bağlı dövlət siyasətinin əsası Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulub. Bu siyasət, hazırda, Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla və ardıcıl davam etdirilir. Azərbaycan müstəqilliyini bərpa edəndən sonra bu sahədə çox ciddi dövlət siyasəti həyata keçirilməyə başlanılıb. Artıq, Azərbaycanda tolerantlığın, milli-dini azlıqlara qarşı münasibətin qorunub saxlanması, dinlərarası münasibətlərin yaxınlaşması istiqamətində dövlət müntəzəm və perspektivli siyasət həyata keçirir.

Cənubi Qafqaz ölkələri arasında Azərbaycan dini tolerantlığı ilə xüsusilə seçilir. Monoetnikliyi ilə seçilən Ermənistanla müqayisədə Azərbaycanda tolerantlıq mühiti yüksək şəkildə qorunur. Ermənilər işğal etdikləri ərazilərdə xalqımızın tarixində böyük bir mərhələni təşkil edən Azərbaycan-alban toponimlərini, o cümlədən, alban abidələrini də saxtalaşdıraraq qriqoriyanlaşdırıblar. Qərbi Azərbaycanda, Dağlıq Qarabağda və işğal olunmuş digər ərazilərimizdə erməni vandalizmi, məscidlərin dağı-

dılması, Qafqaz Albaniyasına aid qədim məbədlərin qri-qoryanlaşdırılması indiki Ermənistanın, Dağlıq Qarabağdakı separatçı rejimin siyasətinə çevrilmişdir. Buna görə də uzun illər Türkiyə və Azərbaycana qarşı düşmənçilik edən bir dövlətlə münasibətlərdə daha qətiyyətli mövqe tutulmalı, vahid platformadan çıxış edilməlidir. Ölkədə milli azlıqların dini hüquqlarının qorunması dünya ölkələrinə nümunə ola bilər. Bunu dəfələrlə Azərbaycana gəlmiş beynəlxalq təşkilatların ekspertləri etiraf edib və beynəlxalq təşkilatların hesabatlarına salınıb.

Azərbaycanda gürcü provaslav kilsəsi, rus provaslav kilsəsinin yepiskopu müstəqil fəaliyyət göstərir. Udinlərin kilsəsi təmir olunaraq istifadəyə verilib. Cənubi Qafqazda ən böyük yəhudi sinaqoqu, məhz, Bakıda inşa edilmişdir. Çox az sayda üzvlərinin olmasına baxmayaraq, hətta, katolik icması üçün Bakının mərkəzində kilsə tikilib. Bütün bunlar Azərbaycanda milli azlıqların dini hüquqlarının qorunmasının bariz nümunəsidir. Ölkəmiz, tarixən, sivilizasiyaların qovşağı olduğu üçün burada dünyanın böyük dinləri yayılmış, etnik-dini dözümlülük düşüncəsi formalaşmışdır. Əsrlər boyu Azərbaycanda müxtəlif millətlər, ayrı-ayrı din mənsubları dostluq, qardaşlıq şəraitində yaşamışlar. Bu unikal gerçəkliyin yaranmasında və güclənməsində ölkəmizin əsas əhalisi olan azərbaycanlıların və islamın böyük xidmətləri vardır. Ölkəmiz tarix boyu qüdrətli dövlətlərin maraq dairəsinə düşdüyündən, dünyagörüşlərindəki fərqlərə baxmayaraq, burada yaşayan xalqlar arasında yaxınlaşma, ümumi birlik həmişə mövcud olmuşdur. Milli azlıqların hüquqlarının qorunması, onların dil və mədəniyyətlərinin inkişafı, adət-ənənələrinin saxlanması siyasəti bu gün də davamlı olaraq həyata keçirilir. Azərbaycan qanunvericiliyində dini

və milli azlıqların hüquqlarının qorunmasına, onların milli və mədəni irslərinin mühafizəsinə və öyrənilməsinə əsas verən kifayət qədər müddəalar vardır. Azərbaycanda islam məzhəbləri arasında qarşılıqlı münasibətlərin mövcud durumu normal vəziyyətdədir. Uzun əsrlərdir islamın sünni və şiə məzhəbləri arasında klassik tolerantlıq ənənələri mövcuddur. Dünyada Azərbaycan bir nümunədir ki, sünnilərlə şiələr arasında heç bir qarşılıqlı düşmənçilik yoxdur. Azərbaycanda, təkcə, islam təriqətləri deyil, digər dini konfessiyalar arasında da tolerantlıq münasibətləri mövcuddur.

Ölkəmizə gələn çoxsaylı qonaqlar da daim milli və dini azlıqların hüquqlarının qorunması sahəsində Azərbaycan gerçəkliklərini yüksək qiymətləndiriblər.

Azərbaycan bir dövlət kimi bütün dövlətlərlə qarşılıqlı münasibətlərin qurulmasında maraqlı olub. Məlum olduğu kimi, Prezident İlham Əliyevə Vatikanın Müqəddəs Taxt-Tacının ən yüksək və nadir mükafatlarından biri olan "Medalla Sede Vancante" təqdim olunub. Ölkə başçısının bu qədər yüksək təltifə layiq görülməsi iki ölkə arasında olan dostluq münasibətlərinə söykənir. Bu, həmçinin, onu göstərir ki, Azərbaycanda Prezident səviyyəsində millətlərarası və dinlərarası münasibətlərin qurulmasına diqqət yetirilir.

Son vaxtlar sivilizasiyalararası dialoqun gücləndirilməsi işinə böyük töhfə verən mötəbər beynəlxalq tədbirlərin, məhz, Azərbaycanda keçirilməsi bu baxımdan heç də təsadüfi deyil.

"Dini etiqad azadlığı haqqında" Qanuna əlavə və dəyişikliklər edilməmişdir. Qanuna əlavə və dəyişikliklərə görə, bütün dini qurumlar, yalnız, müvafiq icra hakimiyyəti orqanında dövlət qeydiyyatına alındıqdan və dini qurum-

ların dövlət reyestrinə daxil edildikdən sonra fəaliyyət göstərə bilərlər. Bundan başqa, dini quruma, yalnız, dövlət qeydiyyatına alınması üçün təqdim olunmuş məlumatda göstərilən hüquqi ünvanda fəaliyyət göstərmək hüququ verilir.

Sevindirici haldır ki, heç vaxt Azərbaycanda nə milli, nə dini zəmində münaqişə və qarşıdurma olmamışdır. Azərbaycanda bütün xalqlar, bütün dinlərin nümayəndələri bir ailə kimi yaşayırlar, ölkənin inkişafı üçün fəal çalışırlar. Onlar Azərbaycanın layiqli və dəyərli vətəndaşları kimi ölkəmizin hərtərəfli inkişafına öz töhfələrini verirlər. Bütün bölgələrdə olduğu kimi, milli azlıqların yaşadığı bölgələrdə də sürətli inkişaf gedir. Azərbaycan dövləti heç bir dinə, o cümlədən, islam dininə də xüsusi imtiyaz və üstünlük vermir. Yəni, bütün dinlərə ölkəmizdə eyni münasibət mövcuddur. Elə ölkələr var ki, hansısa bir dini özünün dövlət dini elan edir və digər dinlərə ikinci kateqoriyalı din kimi baxırlar. Azərbaycanın mövcud qanunvericiliyində - Konstitusiyada belə məfhum yoxdur. Bütün dinlərə münasibət eynidir. Azərbaycanda din dövlətdən ayrındır. Ona görə ayrındır ki, din daha sərbəst, azad olsun, din siyasiləşməsin. Zaman-zaman siyasətlər dəyişir, amma din, əxlaq, mənəviyyat dəyişmir, əksinə, getdikcə zənginləşir. Daim din siyasətdən ayrı olub və bu ənənəyə Azərbaycanda yüksək səviyyədə riayət olunur. Dinin siyasiləşməsi çox təhlükəlidir və bu, çox ciddi mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Odur ki, birgə mübarizə dinin siyasiləşməməsi və ya zərərli dinin yayılmamasına qarşı yönəldilməlidir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra bu mübarizə intensiv xarakter almağa başladı. Dözümlülük ruhunun qorunub saxlanılmasında

müsəlman ruhanilərin də danılmaz xidmətləri oldu. Müasir Azərbaycanda dövlət-din münasibətləri modeli çərçivəsində "bütün dini konfessiyalar qanun qarşısında bərabərdir və eyni statusa malikdir" prinsipi xalqlar arasında səmimiyyət yaratmağa səbəb oldu. Ölkə vətəndaşlarının əksəriyyətini təşkil edən müsəlmanların hüquqlarının təmin olunması ilə yanaşı, dövlət respublikada mövcud olan digər dinlərə də qayğı göstərdi.

Bəzi separatçı qruplaşmalar bir çox hallarda öz fəaliyyətlərinə bəraət qazandırmaq məqsədilə dini amildən istifadə etməyə uğursuz cəhdlər edirlər. Amma unudurlar ki, səmimi dostluq və qardaşlıq münasibətində olan müxtəlif dini daxışlara mənsub insanlar buna əsla imkan verməzlər.

Azərbaycanda səfərdə olan Moskvanın və Bütün Rusiyanın Patriarxı mərhum II Aleksiy 27 may 2001-ci il tarixdə ölkəmizdəki Rus Pravoslav kilsəsini müqəddəs elan etmiş və ona baş kafedral kilsə statusu vermişdir. Açıliş mərasimində Ulu öndərimiz Heydər Əliyev, hökumət üzvləri, səfirliklərin nümayəndələri və dini icmaların başçıları iştirak etdilər. Bunu da qeyd etmək yerinə düşər ki, bu məbədin bərpasını Moskvada yaşayan azərbaycanlı iş adamı, dini mənsubiyyətinə görə müsəlman olan Aydın Qurbanov öz üzərinə götürmüşdü.

1999-2001-ci illərdə paytaxtda digər pravoslav məbədi - Müqəddəs Məryəmin Miladı Baş Kilsəsi bərpa olundu.

Bu gün katolik icmasında Vatikanın təyin etdiyi iki keşiş xidmət göstərir, ibadətlər bazar və dini bayram günləri yerinə yetirilir. Respublikanın paytaxtında layihəsi Vatikan ilə razılaşıdırılan katolik kilsə inşa olundu.

Respublikada qədim ənənələrə malik olan yəhudi ic-

masının mədəni irsi də Azərbaycan hökumətinin qayğısı ilə əhatə olunur. 2000-ci ilin sonunda isə Dağ yəhudiləri dini icmasının sədri Semyon İxiilov "Şöhrət" ordeni, 2010-cu il dekabrın 11-də isə Azərbaycan Respublikasında xalqlar arasında dostluq münasibətlərinin inkişafındakı səmərəli fəaliyyətinə görə, "Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fəxri diplomu" ilə təltif olundu.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulmasına qədər Qırmızı qəsəbədə (Quba) 11 sinaqoq var idi. Sovet dövründə onlardan yalnız biri fəaliyyət göstərirdi. 1996-cı ildən sonra dövlət tərəfindən daha iki sinaqoq qaytarıldı. 2001-ci ilin oktyabr ayında Azərbaycanın hökumət nümayəndələri və dünyanın bir çox ölkələrindən gələn qonaqların iştirakı ilə ikimərtəbəli, altıgümbəzli sinaqoqun bərpasına həsr olunmuş təntənəli mərasim keçirildi.

Ulu öndər Heydər Əliyev 15 noyabr 1998-ci il tarixdə yəhudi icmaların rəhbərləri ilə keçirilən görüşdə demişdir: "Respublikada yəhudilərlə bağlı xoşagəlməz hadisələr baş vermir və biz onların yaranmasına heç vaxt imkan verməyəcəyik".

Azərbaycanın dinlərarası dialoq və əməkdaşlıq sahəsində nadir təcrübəsi xarici dövlətlərdə həmişə yüksək qiymətləndirilib. Bunun bariz nümunəsi - Roma Katolik Kilsəsinin sabiq başçısı II İoann Pavelin 22-24 may 2002-ci il tarixdə respublikaya etdiyi tarixi səfərini göstərmək olar. Bakıda olarkən katolik dini rəhbər Azərbaycandakı tarixi dözümlülük ənənələrini xüsusi qeyd etmişdir. Tarixi faktdır ki, Roma hakimiyyəti tərəfindən vaxtilə təqib olunan xristianlar da, məhz, burada sığınacaq tapmışdılar.

Roma patriarxı I Varfolomey 2003-cü il aprelin 16-dan 18-dək Azərbaycanda rəsmi səfərdə oldu. Şərqi Roma

pravoslav kilsəsi başçısının səfərində əsas məqsəd müxtəlif dinlərə etiqad edən insanların narahatçılığına səbəb olan bir çox mürəkkəb məsələlərdə qarşılıqlı anlaşma və razılığa nail olmaq, sıx münasibətlər yaratmaq, habelə, dinlərarası dialoqu daha irəli aparmaqdan ibarət idi. Azərbaycana gəlişindən əvvəl patriarx üç müsəlman ölkəsinə səfər etmişdir. Onun etirafına görə, respublikamızdakı dövlət-din münasibətləri, habelə, ənənəvi və qeyri-ənənəvi dini konfessiyalar arasındakı mövcud münasibətlər nümunəvidir: "Mən buradakı tolerantlığın səviyyəsindən məmnunam. Azərbaycanda hər kəs istədiyi dinə etiqad edir, istədiyi kimi ibadət edə bilir".

Azərbaycanda tolerantlığın formalaşmasında dini liderlərin konstruktiv mövqeyi də böyük rol oynayır. Bu baxımdan, 26 noyabr 2003-cü il tarixdə Moskva şəhərində keçirilən Cənubi Qafqaz ölkələri və Rusiyanın dini liderlərinin görüşünü müsbət qiymətləndirmək olar. Adı çəkilən tarixi görüş müvafiq sənədin qəbulu ilə yekunlaşmışdır. Bu sənəddə qeyd edilmişdir ki, Qafqaz xalqları arasında inamın bərpa olunması üçün "milli azlıqların ictimai həyatın bütün sahələrinə inteqrasiya etmək, onların dini əqidə azadlığını təmin etmək, öz mədəniyyət və dillərinin inkişaf etməsinə imkan vermək lazımdır".

Azərbaycan dövləti dini etiqad azadlığının təmin edilməsi, din-dövlət münasibətlərinin tənzimlənməsi sahəsində bir sıra islahatlar həyata keçirilməsini məqsəduyğun hesab etmiş və bununla əlaqədar olaraq, Prezidentin 21 iyun 2001-ci il tarixli 512 sayılı Fərmanı ilə Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin (DQDK) yaranması təsdiq edilmişdir. Həmin Fərmanla müəyyən edilmişdir ki, yeni yaranmış Dövlət Komitəsinin əsas və-

zifəsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının dini əqidə azadlığını təmin edən 48-ci maddəsinin həyata keçirilməsi üçün müvafiq şəraitin yaradılmasından, dini etiqad azadlığı ilə bağlı olan digər qanunvericilik aktlarına riayət olunmasına nəzarəti təmin etməkdən, dini qurumlarla dövlət arasında münasibətləri daha ciddi tənzimləməkdən ibarətdir.

“Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu 20 avqust 1992-ci il tarixində qəbul olunmuşdur.

Din azadlığı sahəsində yeni qanunun hazırlanması ilə yanaşı, qüvvədə olan bir sıra qanunlara müasir tələblərə cavab verən müvafiq dəyişikliklər edilmişdir. 2005-ci il 10 iyun tarixli Qanuna əsasən, yuxarıda qeyd olunan “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 12-ci maddəsinin üçüncü hissəsi yeni redaksiyada verilmişdir (Maddə 12. Dini qurumların dövlət qeydiyyatına alınması): Dini icmanın dövlət qeydiyyatına alınması üçün onu yaratmış azı on nəfər yetkinlik yaşına çatmış şəxs icmanın təsis protokolu və nizamnaməsi (əsasnaməsi) əlavə olunmuş ərizə ilə dini mərkəzə və ya idarəyə müraciət edir. Dini mərkəz və ya idarə 15 gün ərzində həmin sənədləri öz təqdimatı ilə birlikdə dini işlər üzrə müvafiq icra hakimiyyəti orqanına (DQDK) göndərir.

Dini mərkəzin, dini idarələrin, dini tədris müəssisələrinin, dini qardaşlıqların dövlət qeydiyyatına alınması üçün dini işlər üzrə müvafiq icra hakimiyyəti orqanına (DQDK) təsis sənədi və nizamnamə (əsasnamə) təqdim edilir.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (DQDK) dini qurumların dövlət qeydiyyatına alınmasını qanunvericiliklə müəy-

yən edilmiş müddətdə (həmin müddət "Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında" 2003-cü il 12 dekabr tarixli Qanunun 8-ci maddəsində müəyyən edilmişdir) həyata keçirir.

Dini qurumların dövlət qeydiyyatına alınması, dövlət qeydiyyatından imtina edilməsi, mübahisəli məsələlərin həlli və məhkəməyə müraciət etmək hüququ Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyinə uyğun həyata keçirilir.

Həmçinin, "Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsinin tətbiq edilməsi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi və Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarının qüvvədən düşmüş hesab edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 2003-cü il tarixli Qanununa uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 283-cü maddəsinin adında və mətnində "dini düşmənçiliyin" sözləri "dini nifrət və düşmənçiliyin" sözləri ilə əvəz edilmişdir.

Bundan əlavə, Respublika Prezidentinin 2002-ci il 5 oktyabr tarixli, 795 sayılı Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Milli Televiziya və Radio Şurası haqqında Əsasnamənin 7.5-ci bəndinə görə, Şura həmçinin, dini ayrı-seçkiliyin təbliğinə yol verilməməsinə nəzarət edir.

Qeyd olunmalıdır ki, 2002-2005-ci illər üzrə Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri tərəfindən milli, etnik, mədəni, dini nifrət və düşmənçiliyə və s. əsaslara görə, yəni Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 103 (Soyqırımı), 109 (Təqib), 120.2.12 (Qəsdən milli, irqi, dini ədavət və ya düşmənçilik niyyəti ilə adam öldürmə), 154 (Bərabərlik hüququnu pozma), 167 (Dini ayinləri icra etməyə mane olma), 168 (Dini ayinlərin icrası adı al-

tında vətəndaşların hüquqlarına qəsd etmə) və 283-cü (Milli, irqi, sosial və ya dini nifrət və düşmənçiliyin salınması) maddələrinə əsasən, heç bir şəxs məhkum olunmamışdır.

Bu gün Azərbaycan Respublikası ərazisində yerləşən məscid, kilisə, sinaqoq və digər dini məbədlər və onlar ətrafında fəaliyyət göstərən dini icmaların əksər hissəsi rəsmi qeydiyyatla alınaraq hüquqi statusla fəaliyyət göstərir.

Hazırda, Azərbaycan Respublikası ərazisində 3 ənənəvi xristian konfessiyasını - pravoslav, katolik və protestantlığı təmsil edən və dövlət qeydiyyatına alınmış dini icmalar fəaliyyət göstərir. Bundan əlavə, Respublika ərazisində xristian və yəhudi dini tədris müəssisələri, o cümlədən, pravoslav kilsələri yanında bazar günü məktəbləri, yevangel - xristian protestant icmalarının Bibliya kursları, yəhudilərin ivrit, yəhudi dini və mədəniyyəti üzrə təlim kursları və s. fəaliyyət göstərir. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən və mərkəzləri, əsasən, ABŞ-da, İsveçdə və Almaniya da yerləşən dini icmalar Azərbaycan Respublikası tərəfindən dəstəklənir, bununla yanaşı, xarici ölkələrdəki dini mərkəzlərlə qanun çərçivəsində maneəsiz əməkdaşlıq edirlər.

Azərbaycanda mövcud olan dini mərkəz və idarələr xarici ölkələrdəki müvafiq mərkəzlərlə işgüzar əlaqə saxlayır, beynəlxalq dini tədbirlərdə yaxından iştirak edirlər. Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi (QMI) ilə Beynəlxalq İslam Konfransı Təşkilatı (İKT) və digər xarici müsəlman və qeyri-müsəlman ölkələrinin dini təşkilatları arasında sıx əlaqələr mövcuddur. Bakıdakı Rus Pravoslav Kilsələrinin Yepiskopluğu Xəzəryanı bölgələrin xristian-pravoslav kilsələrinə rəhbərlik etməklə yanaşı, ölkədaxili və ölkəxari-

ci dini mərkəzlərlə geniş əməkdaşlıq əlaqələrinə malikdir. Azərbaycanın yəhudi icmaları "Soxnut", "Aqudit İsrail" və "Tşuva İsrail" kimi beynəlxalq təşkilatlarla, eyni zamanda, ABŞ, İngiltərə və digər dövlətlərin yəhudi icmaları ilə sıx əlaqə saxlayırlar.

Azərbaycanda dinlərarası dialoqun inkişafı sahəsində sabiq Roma Papası II İoann Pavelin respublikamızın din xadimlərindən ibarət nümayəndə heyəti ilə keçirdiyi görüş də əlamətdar hadisə olmuşdur. Tərkibə Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədri Şeyxülislam Hacı Allahşükür Paşazadə, Bakı və Xəzəryanı Rus pravoslav kilsəsinin yepiskopu Aleksandr Ata, habelə, Dağ yəhudiləri Dini icmasının sədri Semyon İxiilov daxil edilmişdi. 18 noyabr 2004-cü il tarixdə Vatikanda keçirilən görüşdə pontifik Azərbaycandakı dini konfessiyalar arasında mövcud olan münasibətləri yüksək qiymətləndirmiş və Qafqazda davam edən qanlı münaqişələrlə əlaqədar öz təəssüfünü bildirmişdi: "Heç kimə ixtiyar verilməyib ki, dinləri dözümsüzlük aləti, təcavüz, zorakılıq və qətlər üçün vasitə kimi təqdim etsin və ya onlardan öz mənafeyi üçün istifadə etsin. Əksinə, dinlərin dostluğu və qarşılıqlı ehtiramı əsl tərəqqi və sülhün zəngin mənbəyini təşkil edir...". (72)

Dözümlülük ənənələrinin qorunub saxlanılmasına Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi öz böyük töhfəsini verir. Dini icmaların başçıları arasında tam anlaşma və daha sıx əlaqələrin yaranması məqsədilə adı çəkilən idarənin rəhbərliyi mütəmadi olaraq onların iştirakı ilə görüş və seminarlar keçirir.

Müxtəlif dini konfessiya nümayəndələri arasında əməkdaşlığın genişlənməsində qeyri-hökumət təşkilatları, habelə, beynəlxalq qurumlar da müəyyən rol oynayır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin dövründə olduğu kimi, bu gün - Prezident İlham Əliyev mütəmadi olaraq dini icmaların liderləri ilə görüşür, onların ehtiyac və problemləri ilə maraqlanır. Prezident İlham Əliyev müsəlmanlarla yanaşı, müntəzəm olaraq ölkənin xristian və yəhudi icmalarını da əsas dini bayramları münasibətilə təbrik edir.

Prezident İlham Əliyev bütün sahələrdə xalqın ümummilli liderinin siyasətini davam etdirdiyi kimi, dinlə bağlı problemlərin də həllinə bilavasitə yardımçı olur. Hakimiyyətə gəldikdən sonra ölkə ərazisində mövcud olan dini ocaqların, pirlərin, ziyarətdahların əsaslı təmiri ilə bağlı göstərişləri, maddi-mənəvi yardımlar Prezident İlham Əliyevin dini-mənəvi dəyərlərimizə göstərdiyi qayğının təzahürüdür.

Digər tərəfdən, İlham Əliyev prezident kimi həm İran, həm də Səudiyyə Ərəbistanına səfərləri çərçivəsində oradakı müqəddəs yerləri səmimi qəlbədən ziyarət edən çox nadir dövlət başçılarındanır.

Orucluq zamanı onun Bütün Qafqazın Şeyxinin iqamətgahında düzənlənən tədbirlərdə iştirakı, Qurban bayramında xalqı təbrik etməsi və s. müxtəlif vaxtlarda məscidlərə gəlməsi ölkə ictimaiyyəti tərəfindən dərin hörmət və ehtiramla qarşılanır.

Təzəpir məscdi və onun həyətində QMİ-yə aid tikilən digər inzibati binalar gözəlliyi ilə ətrafı özünə cəlb edir. Prezident İlham Əliyevin hər dəfə Təzəpir məscidinə gəlişi möminlərin sevincinə səbəb olur. Dövlət başçısının məscidə gəlib onun ərazisində aparılan təmir-tikinti işləri ilə tanış olması, əlavə tövsiyələr verməsi ruhanilərlə yanaşı, bütün imanlı insanları qəlbən sevindirir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev ənənələrini ləyaqətlə

davam etdirən Prezident İlham Əliyev milli-mənəvi dəyərlərin inkişafı və qorunub saxlanılmasında göstərdiyi fədakarlıqları bu gün də davam etdirir. Onlardan biri də əsaslı yenidənqurma və tikinti işlərindən sonra insanların istifadəsinə verilən Bibiheybət ziyarətgah Kompleksi oldu. İslami dəyərlərə böyük hörmət bəsləyən dövlət başçısı mərasimdə iştirak etdi. Prezident İlham Əliyev və xanımı Mehriban Əliyeva Həzrət Hökümənin və 8-ci İmamın (ə) nəvələrinin məzarlarını ziyarət etdilər. Onların ruhuna dualar oxundu. Prezident İlham Əliyev əqidə və inamını nümayiş etdirərək nəzir verdi. Prezident qeyd etdi ki, Azərbaycanda bütün millətlər, bütün dinlərin nümayəndələri bir ailə kimi yaşayırlar, öz doğma vətəninin inkişafına töhfələrini verirlər: "Bu, bizim böyük üstünlüyümüzdür, böyük sərvətimizdir. Azərbaycan çoxmillətli ölkədir, çoxkonfessiyalı ölkədir. Bizim təcrübəmiz, mən bunu tam qətiyyətlə deyirəm, bizim təcrübəmiz artıq başqa ölkələrdə öyrənilir, beynəlxalq təşkilatlarda diskussiyalar mövzusunə çevrilir və gələcəkdə, əlbəttə ki, Azərbaycanın tolerantlıq məkanı kimi rolu dünya işlərində, dünyada gedən proseslərdə artacaqdır. Biz öz milli köklərimizə, dini köklərimizə qayıtmışıq. Azərbaycan xalqını, azərbaycanlıları bütün dövrlərdə, müstəqil olmadığımız dövrlərdə bir millət kimi qoruyub saxlayan bizim ənənələrimiz olubdur, milli mənəvi dəyərlərimiz olubdur, ana dilimiz olubdur, bizim dinimiz olubdur. Biz bütün başqa dinlərə hörmətlə yanaşırıq və hesab edirik ki, dünyada bütün dinlərə hörmətlə yanaşılmalıdır". (35)

"Dini etiqad azadlığı haqqında" Qanuna edilmiş əlavə və dəyişikliklərə əsasən, Dövlət Komitəsinin dini ibadət yerlərinin tikintisinin və mövcud dini ibadət yerlərinin yenidən qurulmasının məqsədəuyğunluğu barədə rəy ver-

məsi nəzərə alınaraq, bu istiqamətdə də müvafiq tədbirlər həyata keçirilib. "Dini ibadət yerinin tikintisinin və mövcud dini ibadət yerinin yenidən qurulmasının, bərpaasının, əsaslı təmirinin məqsədəuyğunluğu barədə rəy verilməsinin qaydaları haqqında Təlimat" hazırlanıb və Ədliyyə Nazirliyində dövlət qeydiyyatına alınıb. Həmin təlimata uyğun olaraq, müvafiq rəy verilməsi üçün bu sahə ilə əlaqəli işləyən qurumların mütəxəssislərindən ibarət Dövlət Komitəsinin sədri yanında Şura yaradılıb.

"Dini etiqad azadlığı haqqında" Qanuna edilmiş son əlavə və dəyişikliklərdən biri də dini təyinətli ədəbiyyat və əşyaların, yalnız, ixtisaslaşmış mağazalarda satılması ilə bağlı olduğundan bu istiqamətdə mühüm tədbirlər həyata keçirilib.

Dövlət Komitəsi qanunvericiliyə əsasən, "Dini təyinətli ədəbiyyatın, əşyaların və dini məzmunlu başqa məlumat materiallarının satışı ilə bağlı ixtisaslaşdırılmış satış məntəqələrinin yaradılması ilə əlaqədar razılığın verilməsi qaydaları haqqında Təlimat" hazırlayıb və həmin sənəd Ədliyyə Nazirliyində dövlət qeydiyyatına alınıb. Eyni zamanda, qeyri-qanuni yollarla dini ədəbiyyatın ölkəyə idxalının və yayılmasının qarşısının alınması məqsədi ilə də müvafiq dövlət qurumları ilə birgə lazımi tədbirlər həyata keçirilib və bu sahə ciddi nəzarətə götürülüb. Nəticədə, ölkəyə qanunsuz idxal olunan dini təyinətli zərərli ədəbiyyatın və əşyaların sayı nəzərəcarpacaq dərəcədə azalıb.

Müstəqillik illərində Azərbaycanda xeyli sayda məscidlər tikilib. Küveyt ölkəmizdə 73, Türkiyə 21, Səudiyyə Ərəbistanı 1 məscid inşa etdirib. Həmçinin, beynəlxalq təşkilatların iştirakı olmadan tikilən xeyli sayda məscidlər də mövcuddur. Dövlət Komitəsi son illər tikilən məs-

cidlərin qanuniləşdirilməsi ilə məşğuldur.

Yerli icra hakimiyyətləri ilə birgə 2007-ci ilin iyul ayından indiyədək ölkənin bütün şəhər və rayonlarında xeyli sayda seminar-trening keçirilib. Seminar-treninglərin təşkilində məqsəd milli-mənəvi dəyərlərin, tarixi-dini abidələrin və ölkədəki tolerantlıq mühitinin qorunub saxlanması, Azərbaycanda dövlət-din münasibətlərini tənzimləyən qanunvericilik bazasının geniş və əhatəli şərh edilməsi, eləcə də radikal dini qrupların zərərsizləşdirilməsi və zərərli təriqətlərin təbliğatının qarşısının alınmasıdır. (147)

2007-2010-cu illərdə ölkənin milli azlıqların da yaşadığı müxtəlif şəhər və rayonlarında geniş dini maarifləndirmə işi çərçivəsində 500-dək seminar-trening keçirilmişdir. Həmin tədbirlər "Dinlərarası dialoq", "Qafqaz bölgəsində dini durum: reallıqlar və perspektivlər", "Terrorizmə və zorakılığa qarşı mübarizədə dinlərin yeri və rolu", "Dövlət-din münasibətlərinin hüquqi bazası", "Azərbaycanda qeyri-ənənəvi dinlər və təriqətlər", "Qeyri-ənənəvi islam və xristian təriqətləri" və sair mövzularda olmuşdur.

2009-cu il noyabr ayının 6-7-də Bakıda keçirilmiş "Dinlərarası dialoq: qarşılıqlı anlaşmadan birgə əməkdaşlığa doğru" mövzusunda beynəlxalq konfrans, 2010-cu il aprel ayının 26-27-də "Dini liderlərin Ümumdünya sammiti" və bu ilin aprel ayının 6-9-da "Dünya Mədəniyyətlərarası Forumu" keçirilmişdir. Ümumdünya əhəmiyyətli tədbirlərin keçirilməsində əsas məqsəd ondan ibarətdir ki, bütün qitələrdən olan dövlətlərin iştirakı ilə mədəniyyətlər və sivilizasiyalar arasında əhəmiyyət daşıyan məsələlərlə, o cümlədən, milli azlıqlar və immiqrantların mədəni hüquqları ilə bağlı geniş fikir mübadilə-

si aparılsın, bu sahədə fəaliyyət göstərən aparıcı beynəlxalq təşkilatlar və təsisatların gördüyü işlər əlaqələndirilsin, bu yolla onların səmərəliyi artırılsın.

Azərbaycanda tolerantlıq şəraitinə dünya siyasətçilərinin və alimlərinin gözü ilə baxmaq respublikamızda bu sahədəki vəziyyətin qiymətləndirilməsinin əsas meyarı kimi çıxış edə bilər. ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosunun direktoru Jerar Ştudmanın təbircə desək, "Azərbaycanda dini tolerantlıq heç də yeni konsepsiya deyildir. Bu ölkə yüz illər boyunca müxtəlif mədəniyyətlərin yanaşı yaşamasına, tolerantlığa bariz nümunə ola bilər. Biz onu ümumi mədəni irsimizə münasibətdə nümunə kimi göstərə bilərik".

İsraildəki "İC Public Research" İnstitutunun direktoru, "İsrail - Azərbaycan" Beynəlxalq Assosiasiyasının baş direktoru Lev Spivakin fikrincə isə, "Tolerantlıq - Azərbaycan xalqının səciyyəvi cəhətidir və bu fikrə, yalnız, obyektiv informasiyaya malik olmayan adam etiraz edə bilər. Azərbaycan haqqında mənfi imic yaratmağa çalışsalar da, Azərbaycan Yer üzündə yeganə dövlətdir ki, bir antisemitizm faktı belə qeydə alınmamışdır. Əsrlər boyu etnik azərbaycanlılarla yanaşı yaşayan xalqlar assimilyasiyaya məruz qalmamışdır, onların hər biri öz dilini, ənənələrini, mədəniyyətini qoruyub saxlamışdır".

Multikulturalizm Azərbaycan dövlətinin, siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birini təşkil edir. Prezident İlham Əliyevin Azərbaycanın Pravoslav xristian icmasına təbrikində deyildiyi kimi, "Yüz illər boyu yüksək mənəvi-əxlaqi dəyərlərin və etnik-dini tolerantlıq ənənələrinin qorunub saxlandığı Azərbaycan cəmiyyətində ayrı-ayrı xalqlar, dinlər və etiqadlar arasında qarşılıqlı hörmət, etimad və qardaşlıq münasibətləri mövcud olmuşdur. Biz

bunu milli dövlətçiliyimizin böyük uğuru kimi qiymətləndirir, tarixi-mənəvi irsin və etnik-mədəni müxtəlifliyin qorunmasını, multikulturalist ənənələrə söykənən ictimai münasibətlərin təbliğini və təşviq edilməsini fəaliyyətimizin başlıca istiqamətlərindən biri hesab edirik”.

Mədəniyyətlərarası dialoqun və dinlərarası əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi sahəsində görülən işlərin nəticəsidir ki, Prezident İlham Əliyev Moskvanın və bütün Rusiyanın Patriarxı Kiril tərəfindən Birinci dərəcəli “Şərəf və şöhrət” ordeni ilə, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, həm də Vatikan dövlətinin ən yüksək mükafatlarından sayılan “Medalla Sede Vacante” medalı ilə təltif edilmişdir.

Azərbaycanın birinci xanımı, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyeva tərəfindən də mədəniyyətlərarası dialoqun və dinlərarası əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi sahəsində xeyli iş görülmüşdür. 2012-ci il iyunun 22-də Romada Mehriban xanım Əliyeva və Vatikanın mədəniyyət naziri, Roma Papasının Müqəddəs Arxeologiya üzrə Şurasının sədri kardinal Can Franko Ravazinin iştirakı ilə Heydər Əliyev Fondu ilə Müqəddəs Taxt-Tac arasında “Roma katakombalarının bərpasına dair ikitərəfli saziş” imzalanmışdır. 2014-çü il, iyunun 2-də Mehriban xanım Əliyeva Roma Papası Fransis ilə görüşü zamanı, o, Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə Müqəddəs Roma katakombalarının bərpasını yüksək qiymətləndirmişdir. (144)

2014-cü il aprelin 3-də Moskvadakı Yəhudi Muzeyi və Tolerantlıq Mərkəzində Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə dünya şöhrətli fotoqraf Rza Deqatinin ölkəmizdə dini tolerantlığa həsr olunmuş “Azərbaycan. Tolerantlıq məkanı” fotosərgisi açılmışdır. Fotosərgini ölkəmizin Rusiyadakı səfirliyi, habelə, Yəhudi Muzeyi və

Tolerantlıq Mərkəzi təşkil etmişlər.

Sərginin açılışında Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyeva, Azərbaycanın Rusiyadakı səfiri Polad Bülbüloğlu, tanınmış Rusiya siyasətçiləri və mədəniyyət xadimləri iştirak etmişlər. (73)

2014-cü il noyabrın 14-də Bakıda ATƏT-in Bakı Layihə Əlaqələndiricisi, Azərbaycan hökuməti, Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi və UNESCO üzrə Azərbaycan Milli Komissiyasının birgə təşəbbüsü ilə "Dini tolerantlığın möhkəmləndirilməsi, Azərbaycan modeli, ATƏT regionu və onun hüdudlarından kənarında çağırışlar" mövzusunda beynəlxalq konfrans keçirilmişdir.

2014-cü il noyabrın 27-də Prezident İlham Əliyevin Sərəncamı ilə Azərbaycanda dini icmalara yardım məqsədilə 2,5 milyon manat vəsait ayrıldı. Sərəncamda məsələnin mahiyyəti də öz əksini tapıb. Yəni, dini icmalara müəyyən maliyyə yardımları göstərməklə, ənənəvi dəyərlərin qorunması ilə bağlı fəaliyyət gücləndiriləcək. Bu vəsait ölkəmizdə mövcud olan 600-ə yaxın dini icmaya müəyyən layihələr formasında veriləcək və onlar layihələr şəklində bu vəsaitdən istifadə edərək dini maarifləndirmə işinə öz töhfələrini vermiş olacaqlar. Qeyd edək ki, bu icmaların sırasında qeyri-islami təşkilatlar da var və onların böyük əksəriyyəti milli azlıqlara məxsusdur. Deməli, Azərbaycan milli azlıqların dini icmalarının maliyyələşdirilməsi və yad təsirlərə məruz qalmalarına tərəfdardır.

Moskvadakı Xilaskar İsa Məbədidə Moskvanın və bütün Rusiyanın Patriarxı Kirillin sədrliyi ilə rus pravoslav kilsəsinin növbəti müşavirəsi keçirilmişdir (09 fevral, 2015-ci il). Müşavirə rus pravoslav pilsəsi ilə dövlət strukturları və kilsənin kanonik tabeliyində olan ərəzilərdəki

ictimai təsisatlar arasında qarşılıqlı münasibətlər məsələsinə həsr edilmişdi. Patriarx öz məruzəsində qeyd edib ki, Azərbaycan Respublikasında kilsə-dövlət münasibətləri kifayət qədər yüksək səviyyədədir: "Kilsə ilə dövlət hakimiyyəti arasında konstruktiv əməkdaşlıq münasibətləri yaranıb. Pravoslav məbədlərinin Bakı Yeparxiyasına verilməsi faktları buna inandırıcı sübutdur. Əlamətdar haldır ki, dini ekstremizmə qarşı yönəlmiş Azərbaycan qanunvericiliyi qondarma islam qurumlarının və digər pozucu sektaların fəaliyyətini xeyli çətinləşdirir. Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi ilə dostluq münasibətləri saxlanılır. Şəxsən bu idarənin sədri şeyxülislam Allahşükür Paşazadə kilsəyə sanballı kömək edir".

Göründüyü kimi, ölkəmizdə etnik zəmində müxtəlif dini konfessiyalar fəaliyyət göstərir. Tolerant ölkə kimi qəbul olunan Azərbaycanda mövcud dinlər ölkənin indiki ərazisində yaşayan xalqlar və etnik qruplar arasında yayılmış dini cərəyanların məcmusundan ibarətdir.

Azərbaycanda ümumi nisbət etibarlı ilə müsəlmanlar çoxluq təşkil edir. Bu baxımdan, islamda mövcud olan cərəyanlar, xüsusilə də şiə və sünni məzhəbi Azərbaycanda da mövcuddur. Şiələr etnik zəmində daha çox ölkənin Cənub bölgəsində - talışlar arasında, sünni məzhəbi isə əsasən ölkənin Şimal bölgəsində yaşayan müxtəlif azsaylı xalqlar arasında üstünlük təşkil edir. Müstəqillik əldə olunduqdan sonra ölkədə təmin olunan vicdan azadlığı sayəsində dini cərəyanlarla yanaşı, müxtəlif təriqətlər də ortaya çıxmağa başladı. Buna baxmayaraq, müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq, istər etnik zəmində, istərsə də digər halda Azərbaycanda tolerantlıq qorunub saxlanılır. Bunu ölkəmizdə geniş yayılmış islam dini ilə bərabər, digər etnik xalqlara məxsus dini cərə-

yanların inkişafı da sübut edir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi uğurlu strategiya və Prezident İlham Əliyevin ardıcıl, məqsəd-yönlü siyasəti nəticəsində sürətlə inkişaf edən ölkəmiz vicdan azadlığının, eləcə də dini durumun səviyyəsinə görə, təkcə, regionda deyil, dünyada nümunəvi ölkələrdən biri kimi qəbul olunur. Azərbaycan hökuməti ölkə vətəndaşlarının vicdan azadlığını tam şəkildə təmin edir və dini durumu nəzarətdə saxlayır. Bunun nəticəsidir ki, qeyd edilən sahədə ciddi problem yoxdur. Əksinə, dini fəaliyyət sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi, dövlət-din münasibətlərinin qanunvericilik bazasının möhkəmləndirilməsi, mövcud tolerantlıq mühitinin qorunub saxlanması, dini konfessiyalar və icmalar arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsi, dini dözümsüzlük və qarşıdurma meyillərinin qarşısının alınması məqsədilə mühüm tədbirlər həyata keçirilir.

Nəticə

Azərbaycan bizim hamımızın - azlığından və ya çoxluğundan asılı olmayaraq, burada yaşayan bütün xalqların - ümumi Evidir. Onu sevə-sevə qorumaq, qoruyaraq sevmək hər bir kəsin başlıca qayəsi olmalıdır. Vahid amal uğrunda çiyin-çiyinə yaşayıb mübarizə aparmaqdan - səndən heç nəyini əsirgəməyən müstəqil bir dövlətin azad vətəndaşı olmaqdan insana qürur gətirəcək, düşünürəm ki, heç nə ola bilməz. Bütün tədqiqatımız boyunca bu tezisə hamı üçün əsas prinsip olduğunu müşahidə etdik. Araşdırmamız Azərbaycanda yaşayan bütün xalqların - qrupların hamısının tarixi və etnoqrafiyasını əhatə etməsə də, onlar haqqında ümumi təsəvvür yarada bildiyimizi düşünürük.

Təbii ki, ilk növbədə milli birliyimizin təmin olunmasında azərbaycançılığın yeri və rolu haqqında məlumat verilmişdir. Azərbaycançılıq milli birliyimizin təməl prinsipi olaraq milli azlıqlar arasında da geniş yayılmış və qəbul olunmuş ideologiyadır. Bu ideya Azərbaycanda yaşayan və onu özlərinin ümumi Vətəni hesab edən azsaylı xalqların ideyası kimi də çıxış edir. Bütün təfərrüatları ilə bir-birini tamamlayan bu ideyanı ölkə ərazisində yaşayan milli azlıqların birlik tələbi kimi də dəyərləndirmək olar. Tarixin həlledici anında azərbaycançılığın vahid ideologiya kimi irəli sürülməsi Müstəqil Azərbaycan adlı bölünməz Vətənimizin dərdinə məlhəm idi.

Tarixin müxtəlif mərhələlərində olduğu kimi, separatizmin girovuna çevrilən və zaman-zaman ölkəni daxilədən sarsıtmağa köklənən ayr-ayrı ünsürlər Azərbaycanın müstəqilliyini gözü götürməyən xarici havadarlarının təh-

riki ilə respublikamızda mövcud olan etnomühiti korlamağa, birgəyaşayış nümunəsinə zərbə vurmağa çalışmışdılar.

Belə bir üzdənirəq kampaniya ilə XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində də üz-üzə qaldıq. Fəqət, tarix bizdən yənə də şansını əsirgəmədi. Tanrı Azərbaycana Heydər Əliyev adlı xilaskar bəxş etdi.

Ümummili lider Heydər Əliyev bütün bu antiazərbaycançı ünsürləri tərki silah edib müstəqil Azərbaycan dövlətinin möhkəm bünövrəsini ucaltmaqla yanaşı, həm də sabit birgəyaşayış modelinin təməlini qoymuş oldu. Bu gün müstəqil dövlətçilik siyasətini uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyev mövcud milli ideyanı müstəqil dövlətin inkişafı baxımından beynəlxalq münasibətlər sistemində keyfiyyətə yeni aspektlərlə zənginləşdirməkdədir.

Azərbaycan dövlətçiliyinə qarşı qəsdlərin qarşısının alınması, xalqın bölücülük əleyhinə və dövlətin möhkəmlənməsinə yönəlik siyasətə dəstək verməsi ölkəmizdə etnik separatizmə yer olmadığını bir daha sübut etmiş oldu. Tez bir zamanda ölkənin cənubunda və şimalında ictimai-siyasi durum sabitləşdi və hökumətin tam nəzarətinə keçdi. 1993-cü ildən sonra Ulu öndər Heydər Əliyev xarici siyasətdə balanslaşdırılmış siyasi kurs götürdüyü kimi, ölkə müstəqilliyinin möhkəmlənməsi, xarici və daxili düşmənlər tərəfindən qızışdırılan süni milli münafişələrin olmaması üçün vahid ideologiya ilə çıxış etdi. Dünənə qədər hər kəs özünü azərbaycanlı hesab edirdisə, bundan sonra da bu ahəng bərpa edildi. Beləliklə, daxili siyasətlə xarici siyasətdə bir harmoniya yarandı. Ümummili lider Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi balanslaşdırılmış xarici siyasət nəticəsində bəzi qonşu dövlət-

lər, tədrisən, Azərbaycana təzyiqlərini azaltmağa başladılar. Ulu öndər bu siyasəti ilə ölkədə yaşayan milli və etnik azlıqları bir araya gətirə bildi və milli birliyi bərpa etdi.

Əlbəttə, Azərbaycanda birgəyaşayış naminə həyata keçirilən milli siyasət bununla yekunlaşmadı. Respublikada yaşayan müxtəlif xalqlar əsrlər boyu ölkənin ictimai-siyasi həyatında mühüm rol oynamaqla yanaşı, özlərinin etnik xüsusiyyətlərini, dinlərini, adət-ənənələrini qoruyub saxladılar. Milli azlıq və etnik qrupların hərtərəfli inkişafı üçün dövlət tərəfindən zəmin yaradıldı. Ümummilli lider Heydər Əliyev hakimiyyəti illərində ölkə ərazisində yaşayan azsaylı xalqlara hörmətlə yanaşdı, onların bütün sahələrdə azad fəaliyyəti üçün dövlət səviyyəsində şərait yaratdı. Ölkədə yaşayan milli azlıqlar, eləcə də etnik qrupların mədəni dəyərlərinin və mədəni irsinin qorunması ilə bağlı hökumət tərəfindən tədbirlər planı hazırlandı. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatlarda çalışan işçilərin, o cümlədən də milli azlıqların nümayəndələrinin əmək, məşğulluq və sosial hüquqlarının qorunmasına dövlət nəzarəti bu sahəyə aid olan normativ-hüquqi aktların tələblərinə uyğun həyata keçirildi. Yəni, milli və ya dini azlığın nümayəndəsi olmasından asılı olmayaraq, Azərbaycan vətəndaşı olan hər bir kəs eyni hüquqlara malik oldu. Bir sözlə, Ümummilli lider Heydər Əliyev yüz illər boyu ölkədə formalaşmış bu milli keyfiyyətin və cəmiyyətimizdəki etnik-mədəni müxtəlifliyin qorunub saxlanmasına və təşviqinə xüsusi həssaslıqla yanaşır, Azərbaycanın burada yaşayan bütün xalqların ümumi vətəni olduğunu dənə-dənə vurğulayırdı. Onun "polietnizm bizim tarixi nailiyyətimizdir" sözləri müasir Azərbaycan cəmiyyətinin tolerant ovqatını və dövlətin siyasi iradəsini dəqiq ifadə edir.

Müstəqillik illərində həm də beynəlxalq konvensiyalar və onların milli qanunvericilikdə təsbiti istiqamətində mühim nailiyyətlər əldə olundu. Azərbaycan BMT, Avropa Şurası, Avropa Birliyi və digər beynəlxalq təşkilatların milli məsələlərlə bağlı qəbul etdiyi beynəlxalq sənədlərə qoşuldu. Bununla da bəyan etdi ki, ölkəmiz bu sahədə mövcud olan beynəlxalq təcrübəni bölüşməyə və hətta, Azərbaycan nümunəsini digər ölkələrə ixrac etməyə hazırdır. Məsələn, 2002-ci ilin oktyabr ayında Strasburqda Avropa Şurasının (AŞ) o zamankı Baş katibi Valter Şvimmerin iştirakı ilə Azərbaycanda milli azlıqlarla bağlı dövlət siyasəti məsələsinə həsr olunmuş ayrıca müzakirələr aparılmışdı. Həmin müzakirələrin nəticəsində Azərbaycanın milli siyasətini bəyənən və müsbət qiymətləndirən Avropa Şurası növbəti ildən bu səpkidə müzakirələrin digər dövlətlərin də iştirakı ilə aparılması qərarına gəlmişdi. Hətta, Azərbaycanın milli azlıqlarla bağlı yürütdüyü siyasətin və bu sahədə əldə olunan təcrübənin başqa dövlətlər üçün də gərəkliliyi vurğulanmışdı.

Bu gün Azərbaycanda yaşayan milli azlıqların nümayəndələri öz ana dillərində sərbəst danışirlər. Bir çox ali və orta məktəblərdə ana dillərinin işlənilməsi təmin olunur, adət-ənənələrə hörmətlə yanaşılır. Respublikada yaşayan milli azlıqların demək olar ki, hamısı Azərbaycanın dövlət dilini bilir, bu dildən etniklərarası ünsiyyət vasitəsi kimi də istifadə olunur. Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi öyrənilməsi bütün respublika ərazisində eyni dərəcədə həyata keçirilir və bu məsələ ilə bağlı heç bir problem qeydə alınmamışdır. Azsaylı xalqların və etnik qrupların dillərinin tədrisinin səmərəli təşkili üçün proqram və dərsliklərin, dərs və metodik vəsaitlərin, tövsiyələrin və s. hazırlanması və nəşri də daimi diqqət

mərkəzindədir.

Azərbaycan dövləti təminat verir ki, ölkə ərazisində yaşayan milli azlıqlar qanunla nəzərdə tutulan hər cür təşkilat yarada bilərlər. Belə təşkilatların hüquqi vəziyyətini Konstitusiya və ya qanunlar tənzimləyir. Beləliklə, azlıqların təşkilatlarının fəaliyyətə başlaması cəmiyyətin demokratikləşdirilməsinin əlamətidir. Bunun nəticəsidir ki, hazırda Azərbaycanda onlarla milli-mədəniyyət mərkəzləri fəaliyyət göstərir. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi UNESKO-nun, Avropa Şurası və ATƏT-in "mədəni müxtəlifliyə" dair proqramlarında fəal iştirak edir, "Azərbaycan mədəni müxtəlifliyi" layihəsini həyata keçirir.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra milli azlıqların mətbuat sahəsindəki fəaliyyəti ardıcıl və davamlı olmuşdur. Respublikada yaşayan etnik icmaların dilində çoxlu qəzet və jurnal nəşr olunur, internet media yayımlanır. Telekanallarda milli azlıqların etnik-mədəni həyatı, etnoqrafiyası barədə müntəzəm materiallar hazırlanır. Milli azlıqların sıx yaşadığı 5 bölgədə isə yerli teleradio kanalları fəaliyyət göstərir.

Bu gün həm də ölkəmizdə tolerantlıq, dinlərarası dözümlülük, hər bir şəxsin azad şəkildə dini etiqad hüququ geniş şəkildə qorunur. Minilliklər ərzində Azərbaycanda müxtəlif dinlərə mənsub vətəndaşlar dinc, bərabər şəkildə yaşayıblar və yaşamaqdadırlar. Bu sahədə heç bir qarşıdurma olmayıb. Ölkədə xristianlar, yəhudilər milli və dini ənənələrini qoruyub saxlaya biliblər. Bu, bir tərəfdən Azərbaycan xalqının tarixi tolerantlıq ənənələrinin aydın göstəricisi, digər tərəfdən də Azərbaycan dövlətçiliyinin tolerantlığa yönəldilmiş siyasətinin nəticəsidir.

Göründüyü kimi, müasir dünyada baş verən proseslər

aydın şəkildə sübut edir ki, toplum olaraq qloballaşmada, integrasiyada iştirak etmək və paralel olaraq "xalq məni"ni qoruyub saxlamaq üçün ətraf cəmiyyətə açıq olmaq mühüm şərtidir. Millətlərarası münasibətlərin inkişafına açıq olmalı və sözügedən istiqamətdə addımlar atılmalıdır. Bu gün Azərbaycandakı hadisələr, həyata keçirilən siyasət də qeydlərimizi sübut edir. İstər ölkə daxilində milli azlıqlara bərabər şəraitin yaradılması, xalqçılığın inkişafı, istərsə də ətraf cəmiyyətlə isti münasibətlərin qurulması kifayət qədər mühüm məsələlərdir, həmçinin, bununla Azərbaycan sübut edir ki, millətlərarası münasibətlərin inkişafında öz xətti var və bu prinsiplərə sadıqdır.

Xülasə

Kitab etnik müxtəliflik kontekstində dünyanı narahat edən mürəkkəb məsələlərə həsr edilmişdir. Yüksək aktualıq kəsb edən kitabın başlıca xüsusiyyəti bu gün dünyada dini, etnik və milli dözümsüzlüyün tüğyan etdiyi bir vaxtda Azərbaycan Respublikasında dünyaya örnək ola biləcək dini, milli, etnik birgəyaşayış modelinin mövcudluğunu faktlara istinadən təsbit etməsidir.

Kitab ön söz, giriş, on iki fəsildən, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. "Milli azlıqların xarakteristikası", "Azərbaycançılıq ideologiyası milli birliyin əsası kimi", "Azərbaycanda milli azlıqlar və multikulturalizm", "Azərbaycan dövlətçiliyinə qəsdlər və onların qarşısının alınması", "Azərbaycan Respublikasında birgəyaşayış naminə həyata keçirilən milli siyasət" bölümlərində müəllif konkret faktlara müraciət etməklə ilk növbədə tədqiqat predmeti ilə bağlı ayrı-ayrı anlayışların mahiyyətini açır. Azərbaycançılıq iki təməl ideyanı - "dövlətçilik" və "vətənpərvərliyi" özündə birləşdirir deyən müəllif, bu ideologiyaya ümummilli məzmun verilməsini Ulu öndər Heydər Əliyevin ən böyük tarixi xidmətlərindən biri kimi xarakterizə edir.

"Beynəlxalq Konvensiyalar və onların Milli qanunvericilikdə təsbiti", "Beynəlxalq qurumların Azərbaycanda milli azlıqlarla bağlı siyasətə münasibət", "Milli azlıqların hüquqlarının təmin edilməsində Ombudsmanın rolu", "Təhsil siyasəti və milli azlıqlar", "Azərbaycanda mədəni müxtəliflik və milli azlıqlar", "Milli azlıqlar və media", "Milli azlıqların dini etiqad azadlığının təmin edilməsi" bəhsləri qənaətbəxş şəkildə işıqlandırılmış, bu məsələ-

lərlə bağlı müəllif yerli və xarici tədqiqatçıların elmi yanaşmalarını təhlil etməklə yanaşı, problemə həm də öz subyektiv münasibətini bildirmişdir.

Nəticə hissəsində araşdırmadan əldə edilən qənaətlər ümumiləşdirilmişdir.

Резюме

Книга в контексте этнического разнообразия посвящена сложным вопросам, волнующим мир. В то время как в мире свирепствует религиозная, этническая и национальная нетерпимость, главной особенностью книги, обладающей большой актуальностью, является то, что она, ссылаясь на конкретные факты, закрепляет наличие религиозной, этнической и национальной модели совместного проживания в Азербайджане, которая может стать примером для мира.

Книга состоит из предисловия, введения, двенадцати глав, послесловия и списка литературы. В таких главах как "Характеристика национальных меньшинств и мультикультурализм", "Идеология азербайджанства как основа национального единства", "Национальные меньшинства в Азербайджане", "Посвяательства на государственность Азербайджана и их предотвращение", "Национальная политика, претворяемая в жизнь во имя совместного проживания в Азербайджанской Республике" автор, обращаясь к конкретным фактам, в первую очередь раскрывает суть различных понятий в связи с предметом исследования. Охарактеризовав азербайджанство, как слияние двух таких фундаментальных идей, как, "государственность" и "патриотизм", он в то же время оценивает придание этой идеологии общенационального содержания как одну из величайших исторических заслуг Общенационального лидера Гейдара Алиева. Темы "Международные Конвенции и их закрепление в

национальном законодательстве", "Отношение международных структур к политике Азербайджана в отношении национальных меньшинств", "Роль Омбудсмана в обеспечении прав национальных меньшинств", "Политика образования и национальные меньшинства", "Культурное разнообразие Азербайджана и национальные меньшинства", "Национальные меньшинства и медиа", "Обеспечение свободы вероисповедания национальных меньшинств" освещены весьма удовлетворительно.

Анализируя научный подход местных и зарубежных исследователей к этим вопросам, автор также выражает свое субъективное отношение к проблеме.

В послесловии обобщены полученные в результате исследований материалы.

Summary

This book is devoted to the complex problems which disturbing the world in the context of ethnic diversity. The main peculiarity of this book that has a high urgent quality is maintained religious, ethnic and national intolerance in the world, at this moment how in the Republic of Azerbaijan we can become a model of religious, ethnic communal life. The book is consisted of a preface, an introduction, 12 chapters, a conclusion and a reference literature. There are some sections in the monograph as: "The peculiarity of national minority", "The Azerbaijanism ideology as the basis of national unity", "The national minorities in Azerbaijan", "The attemption to the Azerbaijani statehood and the preventetion", "The politics which is dedicated to the communal life". In all these sections the author wants to give an explanation of the definition of different main points according to the investigation. The author maintains that Azerbaijanism joins 2 fundamental ideas: "statehood" and "patriotism". He also defines that this universal-national ideology is the biggest historical deed of great leader Haydar Aliev. In this monograph some sections are lightened such as: "International Conventions and ratification in the national system.", "The attitude of international organizations to the problem of national minority in Azerbaijan", "The role of Ombudsman in forming the rights of national minorities", "The education politics and national minorities", "The cultural difference and national minorities", "The national minorities and media", "The guarantee for belief of national minorities". The author gives subjecti-

ve opinion related to this problem, as the same time he analyses the approaches of local and foreign investigators. In conclusion part the investigation results are generalized.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Ronald L. Jackson. The Negotiation of Cultural Identity: Perceptions of European Americans and African American, Greenwood Publishing Group, 1999, səh-31.
2. Thomas H.Eriksen. Ethnicity and Nationalism, Pluto Press , 2002, səh-1-5.
3. Jorge J.Gracia. Race or Ethnicity?: On Black and Latino Identity. Cornell Univ.Press, 2007, səh-11.
4. Carmen Fought. Language and Ethnicity. Cambridge Univ. Press, 2006, səh-7.
5. Məmmədov A. "Avropa İttifaqı və Azərbaycan hüququnda "milli və dini azlıqlar" problemi", "Strateji təhlil" jurnalı, səh-179, say 2 (9), 2014.
6. "III SEKTOR" nəzəri, ictimai, informativ demokratiya jurnalı, 5-ci say, yaz-2004, səh-18.
7. Etnik Azlıqların İctimai Həyatda Fəal İştirakı Üzrə Lund tövsiyəsi. 1998.
8. <http://az.wikipedia.org>
9. Бромлей О.В.. "Этнические процессы в современном мире". Москва-1987. стр-170.
10. Əlisa Nicat. "Dünya filosofları", Bakı-1995, səh-515.
11. "Qanun" jurnalının Milli Azlıqlarla bağlı Xüsusi Buraxılışı, № 6, yanvar 1998, səh-18, 22, 26, 10-11., 15., 23.,
12. Ziya Göyalp. Türkçülüyn əsasları. Bakı - 1991. səh-27.
13. Ələkbərov F. "Millət, milli ideya, milli ideologiyanın mahiyyəti barədə", "AMEA. Elmi əsərlər. Fəlsəfə, So-

siologiya və Hüquq institutu”, 2011.-№1(16). səh-44.

14. Большой толковый социологический словарь. В 2 - х т. Том 2. Перевод с английского. 2000, стр-495, 498.

15. Mirəhmədov Ə. Əhməd bəy Ağaoğlu. Bakı-2014, səh- 127-128.

16. Orucov H. Heydər Əliyev və Azərbaycanda milli siyasət Bakı-2001, səh-40, 41, 42.

17. SSRİ-də milli azlıqlar: onların tipləri və əsas problemləri, Moskva 1990. səh-67.

18. "İnsan haqları və azadlıqlarının təmin edilməsi və müdafiəsi haqqında" Federal Konsepsiya, Kreml, 1999.

19. "Azərbaycan" qəzeti, 9.11.2007., səh-2. 03.03.2011., səh-2., 22.01.2003., səh-3. 03.04.2003. səh-3., 25.01.2003., 11.06.2011., 23.11.2003.,

20. Xalq qəzeti. 2010, 9 may, N 100. səh-3,4.

21. Vəliyeva S. "Azərbaycançılıq milli ideologiya və ədəbi-estetik təlim kimi", Bakı-2002. səh-102-103.109-110. 29-30.

22. Budaqov B. Qərəzli yozum əsilsiz, köksüz olar. 525-ci qəzet, 18.09.2002-ci il, səh-3.

23. Azərbaycan diasporu. Bakı-2005, səh-65.

24. Zeynal Vəfa, "İki sahil".-2009.-26 noyabr.-N.223. səh-7.

25. Xalq qəzeti. 10 aprel 2006, səh-3.

26. Azərbaycan diasporu. Bakı-2005, səh-16.

27. Mahmudov Y. Azərbaycanlılar. (etnik-siyasi tarixə ümumi baxış), Bakı-2008, səh-7.

28. Mehdiyev R. Azərbaycanda siyasət: dünən, bu gün və sabah. "Azərbaycan" qəzeti, 9-10 yanvar, 2002-ci il, səh-3.

29. (<http://www.ronl.ru/refarat/pedagogika/172196>)

30. (Г.Т.Новрузова. Административно-Территориальное

деление и динамика численности населения Куткашенского Района Азербайджанской ССР, Азербайджан и азербайджанцы, Баку-2012. с.150)

31. (Leyla Vaqifqızı, Geostrategiya jurnalı, № 06 (24), 2014, səh-57)

32. Центральная Азия и Кавказ. Журнал социально-политических исследований. Швеция - 2003. 4(28). Г.Оруджев. Национальные меньшинства Азербайджана сегодня. стр-160., 161.,

33. Cavadov Q. Azərbaycanın azsaylı xalqları və milli azlıqları. Bakı - 2000, səh-288, 328.

34. <http://ahiskavatan.tr.gg>

35. "Azadinform" İnformasiya Agentliyinin Bülleteni, Bakı, 18.11.2010, 10.10.2010, 12.10.2010., 17.11.2010., № 146025 (14 77552) 04.07.2008., 13.12. 2010.,

36. İbrahimov Nazim. Azərbaycan tarixinin alman səhifələri. Bakı- 1997. səh- 233.

37. "The European Circle" internet jurnalı

38. Vaqif Buduqlu-Piriyev, "Buduq və buduqlular", 1994-cü il, ."Sabah" nəşriyyatı. səh-62.

39. Həmidov A.İ. "Buduq və Xınalıq dillərində Azərbaycan dilindən keçmiş ləksik-qramatik elementlər". Azərbaycan SSR EA Xəbərləri. III nömrə, Bakı, 1981. səh-44.

40. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, X cild. Bakı. 1987. Səh-89.

41. "Xalq qəzeti", 8 oktyabr, 2007-ci il, S-2. 11 may 2011-ci il.

42. www.xinaliq.az

43. "Azərbaycan" qəzeti, 20 dekabr, 2007-ci il. Səh-2.

44. Bünyadov Z. "Azərbaycan tarixi", Bakı, "Azərnəşr" 1994, səh-212.

45. Zəkiyev İ. "Şəfəq" qəzeti, 15 yanvar N1.

46. Rüstəmbəyli M. "Çarpışan quvvələr, Bakı-1991. "Maarif". Səh-90.
47. "Quba" qəzeti, 01 iyul 1995-ci il, №25.
48. Dudavari R. "Azərbaycanda yaşayan ləzəilər bu məmləkəti öz vətənləri sayırlar və bu hissələrində tam haqlıdırlar", "Xalq qəzeti". 1997-ci il 23 oktyabr, səh-2.
49. Çələbov M., Şarvili M. Ləzəi xalq qəhrəmanı haqqında. Bakı, 2001. Səh-483.
50. Советская Ятнография, 1988, н. 6 стр-47.
51. Musabəyov R. Müstəqil Azərbaycanda etnik proseslər. <http://antolojiya.azeribloq.com/2008/12/05>.
52. Vəlixanlı N. "IX-XII əsr ərəb coğrafiyaşünas səyahları Azərbaycan haqqında", Bakı-1974, səh-170.
53. Ərəb və Fars sözləri lüğəti. Bakı-1958, səh-158.
54. Abdulla Fazil. "Azərbaycanın qədim tarixi müasir İran tarixşünaslığında" Bakı-1970. Səh-123.
55. Bahəddin Ökəl. "Böyük Hun İmperiyası". I kitab, Bakı-1992. Səh-185.
56. Qeybullayev Q. "Toponimie Azerbaydjana". Baku - 1985. str-105
57. Mirzəyev M. "Talış toponimlərinin qısa izahlı lüğəti", Bakı-1993. Səh-4.
58. Исаев М.И.. "Сто тридцать равноправных". Москва-1970, стр-302.
59. "Talış Sədo" qəzeti, N48., 19 (31), 26 may 2012, 20 fevral 1993-cü il, №5-6 (17)
60. Ə.Ə.Rəcəbov "Talışlar", "Talışi sədo" qəzeti, 20.02.1992. N1.
61. Rəcəbov Ə.Ə. "Məktəblinin talışca-azərbaycanca lüğəti". "Maarif", Bakı-1992. Səh-5.
62. Məmmədov N.X.. "Talış dilinin Şüvi şivəsi". Bakı-1971. Səh-98.

63. Hüseynbalaoglu B.H., Talışlı M.M. Lənkəran. Bakı-1990. Səh-16.

64. Cavadov Q.. "Talışlar: tarixi-etnoqrafik tədqiqat". Bakı: 2004. Səh-89.

65. Əsədullayeva Y. "Nişan dövrü", "Söz" jurnalı, 1993-cü il. № 3-4, Səh-39,40.

66. Talış diyarında çəltikçiliyin inkişafı tarixindən. "SÖZ" jurnalı, № 5, 1999. Səh-16.

67. Niftiyev N. "Kəlam" jurnalı, 11-20 may, 2004-cü il, səh-42, Bakı 2002, səh-24-27, "Azərbaycanda etnomühit", Bakı - 2003, səh-28-30.

68. virtualaz.org, 06.03.2014.

69. Hacıyev M.İ. "Tat dilinin Qonaqkənd ləhcəsi". Bakı-1971. Səh-64.

70. M.Hacıyev. "Azərbaycan tatlarının dili". Bakı-2009. Səh-54.

71. Hacıyev M. "Toy-düyün xəzinəmizdən" (Azərbaycan tatlarının tarixi-etnoqrafik öçerkindən), Bakı- 1995. Səh-79.

72. www.udi.az

73. Əziki narodov SSSR. IV tom. Moskva. 1967. str-140.

74. Georgi Keçaari, "Udilərdə ənənəvi toy mərasimləri", Bakı-2003. Səh-64.

75. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. IX cild. Bakı-1986. Səh-420.

76. Azərbaycan Dövlət Teleqraf Agentliyi (AzərTac), 04.10.2010. 27 noyabr 2012-ci il., 28 mart 2014-cü il., [http://azerta.az/xeber/813373.](http://azerta.az/xeber/813373), 24.06.2014., Prezident Sərəncamı 14 noyabr 2014-cü il., 25.03.2014., 04.07.2014., (<http://www.azertai.com/node/1209650>), (<http://azerta.az/xeber/815101>)

77. "Azərbaycan yəhudilərin rahat və təhlükəsiz yaşadığı ölkələrdəndir", "Azərbaycan" qəzeti, 2006-cı il 17 may. Səh-3.

78. Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin rəsmi veb-səhifəsi - qafqazislam.com

79. talish.org

80. Bakı şəhəri, 17 avqust 1993-cü il, Ali Sovetin Qərarı, № 672.

81. "Azadlıq" qəzeti, 8 aprel, 1993-cü il

82. "Müxalifət" qəzeti, 9 sentyabr 1992-ci il

83. "Ədəbiyyat və İncəsənət" qəzeti, 25 dekabr 1992-ci il, 52-ci say

84. Axundova Glğmira. "Vtoroy Karabax nabereqax Samuray", qazeta "Vışka", 25 dekabrə 1993 q.

85. "Azərbaycan" qəzeti, 22 fevral, 1995-ci il

86. Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi Elmi-Dini Şurasının bəyanatı, Bakı 2000.

87. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Əbülfəz Elçibəy, Bakı şəhəri, 16 sentyabr 1992-ci il.

88. Dini Qurumlarla İş Üzrə Dövlət Komitəsinin Bülleteni. N4, Bakı-2002.

89. Центральная Азия и Кавказ. Журнал социально-политических исследований. Швеция - 2003. 4(28).

Оруджев Г. Национальные меньшинства Азербайджана сегодня. стр -164., 162.,

90. Avropa Şurasının "Milli azlıqların müdafiəsi haqqında" Çərçivə Konvensiyasına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının qəbul etdiyi öhdəliklərin yerinə yetirilməsi ilə bağlı ilkin Hesabat, Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin Bülleteni.

91. www.stat.gov.az

92. Avropa Şurasının "Milli azlıqların müdafiəsi haqq"

qında” Çərçivə Konvensiyasına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının qəbul etdiyi öhdəliklərin yerinə yetirilməsi ilə bağlı İkinci Hesabatın hazırlanması və təqdim edilməsi barədə Sərəncam, Prezident Heydər Əliyev, 2 noyabr, 2001-ci il, ”Azərbaycan” qəzeti.

93. Mehdiyev R.Ə. Müasir Azərbaycan milli ideyanın təcəssümü kimi. ”Xalq qəzeti”.-2011.-26 may.-N 113. Səh-5-8.

94. ”Səs” İnformasiya Agentliyi - sia.az, 16.06.2011.

95. <http://president.az/articles/11095>

96. Azəri-Press İnformasiya Agentliyi., (<http://az.apa.az/news/358859>)

97. Xarici İşlər Nazirliyinin rəsmi internet səhifəsi, <http://mfa.Əov.az>, http://www.mfa.Əov.az/files/file/CERD_FINAL_2014.pdf.s-13

98. Milli və etnik, dini, və dil azlıqlarına mənsub şəxslərin hüquqları haqqında Deklarasiya, 18 dekabr 1992-ci il.

99. BMT-nin ”Milli və ya etnik, dini və dil azlıqlara mənsub şəxslərin hüquqları haqqında” Bəyannaməsi. Nyu-York. 18 dekabr 1992-ci il.

100. ”Mülki və Siyasi Hüquqlar Haqqında” Beynəlxalq Pakt, 27-ci maddə, 16 dekabr, 1966-cı il.

101. N.M.Niftiyev, ”Azərbaycanda milli azlıqlar və beynəlxalq sənədlər”, Milli Elmlər Akademiyası Gənc Alimlərin (Aspirantların) məqalələr toplusu, Bakı- 2003. Səh-45.

102. www.humanrights.coe.int. - Avropa Şurasının rəsmi internet saytı

103. Avropa Şurası N57, Avropa müqavilələrinin seriyası, Milli azlıqların müdafiəsi haqqında Konvensiya. 21 yanvar 1995-ci il.

104. AŞ-ın "Milli azlıqların müdafiəsi haqqında" Çərçivə Konvensiyası, 1 fevral 1995-ci il, Fransa, Strasburq.

105. Преее, Женнифер Жаъксон, Улусал Азынлыклар ве Аврупа Улус Девлет Системи, Чевирен Айшеэцл Демир, Дон Кишот Йайынлары, Анкара, 2001. Сящ-142.

106. ATƏT-in Milli azlıqlar üzrə Ali Komissarlığının illik hesabatı. Vyana. 2003.

107. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının 169 sayılı "Köklü xalqlar və xalqlar barədə, müstəqil ölkələrdə tayfa həyatı sürən xalqlar" haqqında Konvensiyası. 26 iyun 1989.

108. "Rusiya Federasiyasında yaşayan azsaylı xalqların hüquqlarının təminatı haqqında" Əlavə. Moskva-1999.

109. "Genosid cinayətinin qarşısının alınması və bu cinayətə görə cəza verilməsi haqqında" Konvensiya, 2-ci maddə, 1948.

110. Özgün Ece. Avrupa Birliğı'nde Azınlıklar: İspanya-Bask Örneğı, /28 Ağustos 2013/ akademikperspektif.com / 2 0 1 3 /08/28/avrupa-birliginde-azinliklar-ispanya-bask-ornegi].

111. (Maastricht Antlaşması (20.12.2012): <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html#0001000001>)

112. "Kaspi" gündəlik ictimai-siyasi qəzeti, № 118, yanvar 2003. Səh-8.

113. dqd.gov.az

114. "Milli azlıqların hüquqları haqqında beynəlxalq aktlar toplusu", Bakı, 2005.

115. <http://www.mfa.gov.az>

116. Azərbaycan Respublikası İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) Aparatının məlumatı, 2 iyun 2004, Bakı şəhəri.

117. Azərbaycan Respublikası İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) Aparatının elmi-analitik şöbəsinin baş məsləhətçisi A.Səfixanlının hesabatı, 20 oktyabr 2003, Bakı şəhəri., 3 dekabr 2003.,

118. Avropa Şurasının "Milli azlıqların müdafiəsi haqqında" Çərçivə Konvensiyası üzrə Azərbaycan Respublikası Hökumətinin ikinci dövrü məruzəsi, Strasburq, 10 yanvar 2007-ci il, ACFC/SR/II(2007).

119. <http://www.ombudsman.iov.az/o>

120. N.M.Niftiyev, "Azərbaycanda yaşayan milli azlıqların təhsil hüququ", Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Aspirantların Elmi konfransının materialları, Bakı-Elm-2004. Səh-249.

121. AŞ PA-nın "ReƏional dillər və azlıqların dilləri haqqında" Konvensiyası. Strasburq. 5 noyabr 1992-ci il.

122. Təhsil Nazirliyi Elmi-Metodik Şurasının "Azərbaycan dili" bölməsinin "Azsayılı xalqların dilləri" yarım bölməsinin arxiv materialı, Bakı - 2004.

123. Mərdanov Misir, Azərbaycan Respublikasının təhsil naziri, "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 30 aprel, 2010, N16

124. Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества. М. 1991. стр-59.

125. Каган М.С. "Философия культуры". 1996, стр-74.

126. Краткий словарь культурологических понятий и терминов. М, 2000. стр-98.

127. Хантингтон С. "Столкновение цивилизаций". М. 2003. стр-607.

128. Etnik azlıqların linqvistik hüquqları üzrə 1998-ci il Oslo tövsiyəsi.

129. Иорданский В.Б. "Этнос и нация". 1992. стр -93.

130. Jdanov Y.A. "Avrasiyanın günəş çələngi".

M.1999. səh-68.

131. Aslanova Rəbiyyə. "Qloballaşma və mədəni müxtəliflik". Bakı 2004. Səh-255.

132. Əbülfəs Qarayev. Ombudsmanların IX Bakı Beynəlxalq Konfransının materialları, Bakı - 2011. Səh-35.

133. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi Mədəniyyət siyasəti idarəsinin hesabatı. 15 sentyabr 2000.

134. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi, "Azərbaycanın mədəni çeşidliliyi" adlı elmi-praktiki konfransın Protokolu, Bakı, 27-28 iyun 2002-ci il.

135. Heydər Əliyev - Ümummilli lider. Mixail Zabelin. Bakı 2004. Səh-152.

136. "Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların adət və ənənələrinin təbliğində kitabxanaların rolu: metodik vəsait", tərt. ed. S.Quliyeva; ixtis. red. və bur. məs. K.Tahirov; red. G.Səfərəliyeva; M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası, Bakı-2012. Səh-23., 29.,

137. 525-ci qəzet, 4 iyul 2008-ci il, 118 (2709), 22.01.2003.,

138. Nəsiman Yaqublu, "Azərbaycanda yaşayan milli azlıqların nəşrləri", Bakı-2010. Səh-27., 29., 26-27., 30.,

139. İsveç İctimai Televiziya Kompaniyasının Nizamnaməsi, IX paragraf.

140. Milli Televiziya və Radio Şurasının hesabatı. Bakı 2003.

141. Cənubi Qafqazda multi-mədəni fərqlər və regional vəhdət (sosioloji sorğu və Azərbaycan KİV-nin kontent-təhlilinin nəticələri) Bakı 2003.

142. <http://atlas.musigi-dunya.az/az/sonorous.html>

143. "Zerkalo" qəzeti, 10 dekabr 2002.

144. "Samur" qəzeti, 30 may 2009-cu il, № 5(217)

145. "Kürdün səsi" qəzeti, oktyabr 2002-ci il.
146. az.itv.az
147. kelaminfo.az
148. <http://news.milli.az/society/225944.html>
149. <http://www.scwra.iov.az/vnews/170>
150. <http://az.trend.az/news/politics/2259403.html>
151. <http://kivdf.gov.az/menu/151/Konsepsiya/>